

1997. 2. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
KOVÁTS ILDIKÓ
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (*főszerkesztő*)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ
CSEPELI GYÖRGY
GEORGE GERBNER
HANN ENDRE
SVENNIK HØYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
ROBERT STEVENSON
SZECSKÓ TAMÁS

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 3423-130/27, 28

Tördelés Osiris Kft.

Nyomdai kivitelezés Eto-Print Kft.

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

DOKUMENTUM

JELENTÉS KÖZZSZOLGÁLATI HÍRMŰSOROK TARTALOMELEMZÉSÉRŐL	5

KÖZGONDOLKODÁS

Varga Károly: KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁSI EREDMÉNYEK STRATÉGIAI ELEMZÉSE	23

MÉDIA

Lévai Imre: MÉDIAKRITIKA – AKKOR ÉS MOST	53
Horvát János: A NEGYEDIK HATALMI ÁG?	61
Gellért Kis Gábor: ÉKSZER ÉS JÁTEKSZER. MÁSFÉL ÉV UTÁN A MÉDIATÖRVÉNYRŐL ÉS EGYEBEKRŐL	65
Molnár Péter: A KISEBBSÉGEK VÉDELME A RÁDIO–TELEVÍZIÓ-TÖRVÉNYBEN	73
Terestyéni Tamás: A KÖZZSZOLGÁLATISÁG KÖVETELMÉNYEINEK ÉRTELMEZÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MÉDIATÖRVÉNY ELŐÍRÁSAIRA	77

MŰHELY

Siklaci István: A FŐCÍMEK DEMAGÓGIÁJA	97

KITEKINTÉS

Bajomi-Lázár Péter: A GERILLA-RÁDIÓKTÓL A KERESKEDELMI HÁLÓZATOKIG. A HELYI RÁDIÓK FRANCIAORSZÁGBAN	113

ORIENTÁCIÓ

Schleicher Nóra: A DIGLOSSZIA ELMÉLETEI ÉS KRITIKÁJA	123

A JEL-KÉP-nek ez a száma a GFK Hungária Piackutató Intézet
és a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg.

Az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport munkatársai 1996 végén megbízást kaptak az Országos Rádió és Televízió Testülettől, hogy az ORTT 1996-ra vonatkozó országgyűlési beszámolóját előkészítendő, végezzenek tartalom-elemzést a hazai közszolgálati médiumok néhány fontosabb hír- és tájékoztató műsoráról. Az akadémiai kutatócsoport 1997. február legelejére elkészült kutatási jelentését megvitatta az ORTT mellett működő szakmai tanácsadó grémium, majd abból – néhány más forrást is felhasználva – előterjesztést készített az ORTT beszámolójához. Mindezek után a kutatócsoport és a szakmai grémium tagjai nem kis meglepetéssel és értetlenséggel konstatálták 1997 márciusában, hogy az ORTT országgyűlési beszámolója mindössze két témakör kapcsán (a hírműsorok tematikus szerkezetét, és geopolitikai, illetve hazai földrajzi vonatkoztatási keretét illetően) utal – egyébként mind a kutatócsoport, mind a szakmai grémium említése nélkül – olyan vizsgálati eredményekre, amelyek az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport elemzéséből, illetve a szakmai grémium előterjesztéséből származnak, miközben – főképpen a Kód Kft.-re való hivatkozással – nagy számban tartalmaz olyan, igencsak kétes értékű, és a sajtónyilvánosságban is joggal kritizált megállapításokat (lásd például Varsányi Gyula: Média kritika helyett. *Népszabadság*, 1977. március 11. 17. old.), amelyekhez a kutatócsoportnak semmi köze sincs. Az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport ezúton teszi közzé munkatársainak eredeti kutatási beszámolóját, mégpedig azzal a kettős céllal, hogy egyfelől az érdeklődőkkel megismertesse az elemzés valós eredményeit, másfelől világossá tegye, hogy mi az, ami az ORTT beszámolójából a kutatócsoportnak tulajdonítható, és mi az, ami nem.

JELENTÉS KÖZSZOLGÁLATI HÍRMŰSOROK TARTALOMELEMZÉSÉRŐL

Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport az Országos Rádió és Televízió Testület megbízásából tartalomelemző vizsgálatot végzett a legfontosabb hazai közszolgálati csatornák hírműsorain annak megállapítása céljából, hogy e műsorok miképpen tesznek eleget azoknak a követelményeknek, amelyeket a rádióról és a televízióról szóló törvény fogalmaz meg a közszolgálati tájékoztatás hitelességével, kiegyensúlyozottságával és pártatlanságával kapcsolatban. A vizsgálat egyúttal módszertani kísérletként szolgált a hírműsorok hosszú távú folyamatos monitorozásának beindításához.

Az elemzés legfontosabb kategóriái a következők voltak.

Műsor: egy vagy több információs részegységből (műsoregységekből) felépülő, a műsorfolyamban önálló egésként funkcionáló, az egyéb hasonló egésektől egyértelműen elhatárolódó, saját címmel rendelkező közlés (például Híradó, Krónika, A Hét stb.).

Műsoregységek: a műsorok általában formálisan is elkülönülő, az esemény, a szereplő(k), a kommunikátor(ok), a helyszín és a témá(k) azonossága által meghatározott alkotóelemei, például esetünkben a híradók és a krónikák hírei, tudósításai vagy A Hét című műsor önálló riportjai és összeállításai.

Események: a világnak azok a történései, amelyek a hírműsorokban a média által a közönségnek prezentálódnak.

Szereplők: azok a személyek és intézmények, akik vagy amelyek az események előidézőiként és aktív résztvevőiként tűnnek fel a műsoregységekben.

Témák: azok az ügyek, amelyek körül az események forognak, és amelyekkel kapcsolatban a szereplők aktivitásukat kifejtik.

Kommunikátorok: a médiának azok a munkatársai (bemondók, szerkesztők, műsorvezetők, riporterek, újságírók), akik a műsoregységeknek, illetve a műsoroknak az előállításával megkonstruálják a világnak azt a képét, amellyel a közönség a médiában találkozik. A vizsgálat 1996. december 1. és 1997. január 15. között a Magyar Televízió 1. csatornájának esti (19.30-as) Híradójára és A Hét című politikai magazinjára, a Duna Televízió esti (21 órai) Híradójára és a Kossuth Rádió Esti Krónikájára (18.00) terjedt ki. Az elemzés során összesen 110 műsort, 1629 műsoregységet (hírt, illetve riportot, interjút, összeállítást), 1642 szereplőt (személyt, illetve intézményt) és 1606 kommunikátori (műsorvezetői–riporteri) közreműködést jellemeztek a szakértői csapat munkatársai a vizsgálat eszközéül szolgáló kódutasítás szerint.

1. táblázat

A vizsgálat mintája (abszolút számok)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika	Összesen
műsor	37	6	31	36	110
műsoregység	523	32	432	642	1629
szereplő	729	92	326	495	1642
kommunikátor	492	42	414	658	1606

A Hét című magazin természetesen jelentősen különbözik a szó szorosabb értelmében vett hírműsoroktól, hiszen műsoregységei a napi híreknél lényegesen hosszabbak és összetettebbek; funkciójuk nem pusztán a hírközlés, hanem sokkal inkább a hírek hátterének feltárása, az oknyomozás, az elemzés. Mivel műfajilag is kilóg a sorból, továbbá mivel a vizsgált időszakban mindössze hat adása sugárzódott, és így az egyes elemzési egységek száma a statisztikai elemzés céljaira gyakran túl alacsony, A Hét műsorára vonatkozó adatok (ott, ahol egyáltalán közöljük őket) csak kiegészítő illusztrációként értelmezendők.

MŰFAJI ÉS FORMAI MEGOLDÁSOK

A vizsgált műsorok sokféle műfaji eszközt alkalmaznak: a hírközléseket helyszíni tudósítások, riportok színesítik, a közönség figyelmét headline-ok és összefoglalások irányítják, a műsorok túlnyomó többségében a műsorvezetők felvezető-összekötő szövegei orientálnak (2. táblázat). Bár mindegyik forrásról elmondható, hogy igyekszik kihasználni az eszköztár lehetőségeit, feltűnő a kommentárok és hírmagyarázatok, valamint a publicisztika elenyésző száma. Ez egyfelől nézve akár annak az objektivitásra törekvő alapállásnak a jeleként is értelmezhető, hogy a szerkesztőségek tartózkodnak mindenféle olyan műfaji elemtől, amely a tényszerű híryanagot értelmezi és értékeli, másfelől viszont felveti azt a kérdést, vajon bonyolultabb, a közönség számára nehezebben átlátható események és témák esetében nem lenne-e létjogosultsága a magyarázatoknak, a háttérinformációknak.

Eltekintve A Hét című műsor speciális sajátosságaitól, a hírműsorok között is megfigyelhetők lényeges különbségek. A helyszíni tudósítás és a riport eszközeivel az MTV Híradója él a leginkább, a Duna TV Híradója alig feleannyi riportot közöl, az Esti Krónika pedig mindkét tévéműsortól jelentősen elmarad a helyszíni tudósítások és riportok arányában, holott az egyszerűbb és olcsóbb technikából adódóan éppen a rádióról lenne feltételezhető a stúdióon kívüli nagyobb mozgékonyosság.

2. táblázat

A műfaji eszköztár alkalmazása (a műsoregységek hány százalékában fordultak elő a különféle műfaji elemek)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
hír jellegű szöveg a műsorvezetőtől, ill. bemondótól	71	81	69	85
tudósítás (az esemény helyszínéről)	81	72	79	60
headline	27	66	27	32
műsorvezető felvezető-összekötő szövege a műsor elején, illetve a műsoregységek között	82	97	79	75
interjú a stúdióban (egy szereplő)	3	19	0	1
interjú, riport a stúdióon kívül	45	81	17	11
hírmagyarázat, kommentár (a műsoregység után)	2	3	1	3
beszélgetés, vita a stúdióban (több szereplő)	0	0	0	0
publicisztika, esszé, jegyzet, glossza	1		0	0
összefoglalás a műsor végén	29		1	17
hivatalos közlemény	2		1	0
egyéb	5	6	3	1
összes műsoregység	523	32	432	642

Annak köszönhetően, hogy az MTV Híradója a másik két hírforráshoz képest lényegesen gyakrabban él a riport műfaji eszközével, a híreiben, tudósításaiban szereplő személyek túlnyomó többségének szavai nemcsak szerkesztői összefoglalásokban jutnak el a közönséghez, hanem átfogalmazások és tömörítések nélküli, saját hangon történő megszólalásokban is, ami elvileg hozzájárulhat a műsor hitelességének erősítéséhez. A Duna TV Híradójában, de még inkább az Esti Krónikában a saját hangon megszólaltatott szereplők aránya sokkal alacsonyabb (3. táblázat), ami egyértelműen azt jelzi, hogy ezek a műsorok a szereplők közvetlen megszólaltatásának lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítanak.

3. táblázat

A (hazai) szereplők saját hangon való megszólalása (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
megszólal a saját hangján	84	100	40	24
nem szólal meg a saját hangján	16		60	76
összesen	100	100	100	100
összes szereplő	729	92	326	495

Az eszköztár vizuális lehetőségeit mindhárom vizsgált tévéműsor igyekszik maximálisan kihasználni, mindazonáltal úgy tűnik, a legnagyobb mozgékonytságot ezen a téren is az MTV Híradója mutatja: bár a százalékos különbségek csekélyek, és ezért értelmezésük vitatható lehet, mégis figyelmet érdemel, hogy az MTV Híradójában a legmagasabb a stúdióon kívüli mozgóképek aránya (4. táblázat).

4. táblázat

A vizuális eszköztár alkalmazása (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó
stúdióon kívüli állókép	6		11
stúdióon kívüli mozgókép	93	84	90
összes műsoregység	523	32	432

Néhány esetben mindhárom tévéműsornál megfigyelhető volt, hogy a vizuális és a verbális információk nincsenek szinkronban, hanem csak lazán, nem lényegileg kapcsolódnak egymáshoz, illetve a megjelenített szereplőkhöz, eseményekhez, témákhoz (5. táblázat). Például többször megtörténik, hogy egy sajtótájékoztatón vagy egy riportban a kamera, miközben alig mutatja a nyilatkozó szereplőt, hosszasan pásztázza a terem falait vagy az újságírók jegyzetelő kezét. Ilyesféle aszinkronítások a Duna TV Híradójában jelentkeztek viszonylag leggyakrabban, és itt fordult elő az egyetlen olyan eset is, amikor a verbális és a vizuális információk ellentmondásban álltak, ütötték egymást.

5. táblázat

A verbális és vizuális információk szinkronitása (százalékban)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó
a verbális és a vizuális információk lényegileg kapcsolódnak egymáshoz (az eseményhez, a főszereplőkhöz, a témákhoz)	93	97	89
a verbális és a vizuális információk csak igen lazán, nem lényegileg kapcsolódnak egymáshoz (az eseményhez, a főszereplőkhöz, a témákhoz)	6	3	10
a verbális és a vizuális információk egyáltalán nincsenek szinkronban, ütik egymást	0	0	0,4
összesen	100	100	100
N	377	30	280

KÜLFÖLDI ÉS HAZAI HÍRANYAG

A vizsgált hírműsorok túlnyomórészt olyan eseményekről számoltak be, amelyeknek volt valamilyen hazai vonatkozásuk (6. táblázat). A külföldi vonatkozású eseményekről az Esti Krónika hozta a leggazdagabb híryanagot, de a határokon kívüli történések a Duna TV Híradójában is viszonylag jelentős helyet foglaltak el, mégpedig elsősorban annak köszönhetően, hogy a Duna TV hírműsora kiemelten foglalkozik azokkal a szomszédos országokkal, ahol magyar kisebbségek élnek. Az MTV Híradója az előbbi két hírműsorhoz képest kevésbé tűnt nyitottnak a külföld irányában.

6. táblázat

A hazai és a külföldi vonatkozású eseményekre irányuló figyelem (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
az eseménynek van magyar vonatkozása (vagy a helyszíne, vagy a szereplője magyar)	72	97	66	63
az eseménynek nincs magyar vonatkozása	28	4	34	37
összesen	100	100	100	100
összes műsoregység	523	32	432	642

A tömegkommunikációs figyelem országonkénti, illetve geopolitikai régiókénti megoszlását tekintve megállapítható, hogy a Duna Televízió Híradójában egyértelműen érvényesül a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek információs igényei kielégítésének szándéka: a híryanag 22,5 százalékat teszik ki az olyan műsoregységek, amelyek az érintett országokban (elsősorban Romániában, Kis-Jugoszláviában, Szlovákiában) játszódtott eseményekről szólnak (7. táblázat). Ennek a híryanagnak az aránya az Esti Krónikában, de még inkább az MTV Híradójában lényegesen kisebb, 15,8, illetve 8,2 százalék. Ezen aránykülönbségeken túl lényegében mindhárom hírműsorban az a számos nemzetközi kutatás által megerősített – egyébként különösebb magyarázatot nem igénylő – tendencia érzékelhető, hogy a médiafigyelem előterében a közvetlen érdekeltséget jelentő országok (esetünkben a magyar kisebbségek lakta vidékek), a legközelebbi geopolitikai centrumok (Nyugat-Európa) és veszélyzónák (Kis-Jugoszlávia), valamint a nagyhatalmak (USA, FÁK) állnak, míg a többi (távoli és közvetlen befolyással nem bíró) ország, illetve régió felkerülése a tömegkommunikációs napirendre meglehetősen esetleges. Ebben a tekintetben egyik hírműsorban sem mutatkoztak geopolitikai helyzetünknek és nemzetközi ambícióinknak ellentmondani látszó tendenciák, azaz feltűnő alul- vagy túlreprezentáltságok.

7. táblázat

A műsoregységek geopolitikai vonatkoztatási kerete (a közölt események fő helyszíne szerinti megoszlás százalékban)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
Magyarország	66,9	84,4	50,0	57,0
Ausztria	0,2			0,6
Csehország	1,5		1,4	2,0
Szlovákia	0,2		3,5	1,6
Lengyelország	0,2		0,2	0,2
Ukrajna	0,4			0,5
Románia	1,5	3,1	8,3	4,2
Kis-Jugoszlávia (Szerbia stb.)	5,7	3,1	8,8	7,6
Bosznia	0,8		1,4	1,2
Horvátország	0,2		1,4	0,6
Szlovénia			0,5	0,2
Nyugat-Európa	7,1	3,1	6,0	8,1

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
FÁK	2,3	3,1	3,7	5,3
egyéb Kelet-Európa	1,5		0,9	0,8
Észak-Amerika	2,9		3,0	1,2
Közép- és Dél-Amerika	2,3		2,8	1,1
Afrika	0,4		1,2	4,2
Ázsia	4,4		5,6	3,0
Ausztrália	0,6		0,2	
egyéb helyszínen (világűr, tenger stb.)	0,2		0,7	
meghatározhatatlan, nem releváns	0,8	3,1	0,2	0,7
Összesen	100	100	100	100
Összes műsoregység	523	32	432	642

A fő helyszínek regisztrálásán túl az elemzés nem terjedt ki a magyarországi vonatkozással nem bíró külföldi hírek vizsgálatára, így a külföldi eseményekről szóló híradások tartalmi jellegzetességeinek bemutatásával a továbbiakban nem foglalkozunk.

INTÉZMÉNYI SZFÉRÁK ÉS KÖZÜGYEK A HÍRADÁSOKBAN

A tájékoztatás minőségéről nem utolsósorban annak alapján formálhatunk képet, hogy a hírműsorok miképpen fedik le a társadalom meghatározó intézményeinek tevékenységét. Az MTV Híradója, a Duna TV Híradója és az Esti Krónika között minimális különbségek vannak ebben a tekintetben: mindhárom hírműsorról – egyébként éppúgy, mint a fejlett világ bármely hasonló tömegkommunikációs produktumáról – elmondható, hogy a figyelem előterében elsősorban a politika (a kormányzat, az országgyűlés és a pártok), majd a gazdaság, valamint mindkettővel összefüggésben a szakágazatok eseményei állnak (8. táblázat). Ezekhez képest az összes többi intézményi szféra a társadalombiztosítástól az érdekképviseléseken keresztül a kultúráig lényegesen kisebb súllyal jelenik meg a vizsgált műsorokban, és csak akkor irányul rájuk erőteljesebb médiafigyelem, ha – mint a vizsgált időszakban a rendőrség esetében történt – rendkívüli események (sorozatos bűnügyek és a bűnüldöző apparátus vezetésében személyi változások) történnek.

8. táblázat

A közölt események intézményi kötődése (az elsődleges kötődések százalékban)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
az eseménynek nincs intézményi kötődése	14,9	13,3	12,5	11,0
a köztársasági elnöki intézményhez kötődő esemény (köztársasági elnöknek és a hivatalának a tevékenysége)	2,4		3,2	2,5
kormányzati esemény (a kormány, a miniszterek, az államtitkárok és helyetteseik, a kormányhivatalok, a szóvivők stb. tevékenysége)	16,0	6,7	17,9	17,5
országgyűlési esemény (a parlament, a frakciók, a bizottságok, a képviselők tevékenysége)	6,4	3,3	7,9	10,0
pártpolitikai esemény	9,8	13,3	9,3	8,5
szakágazati esemény (minisztériumoknak, szaktárcáknak, ezek hivatalainak és munkatársainak tevékenysége)	6,6		7,5	9,5
önkormányzati esemény	4,5	3,3	6,8	2,8
szakszervezeti esemény	2,1		1,1	2,8
a társadalombiztosítás intézményrendszerének eseménye	1,6	3,3	1,1	2,5
egészségügyi intézményekhez kötődő esemény	1,9		2,9	2,0
egyházi esemény	1,3		1,4	0,5
vállalatokhoz, gazdasági egységekhez, bankokhoz kötődő esemény	7,7	13,3	6,1	10,8
a jog intézményrendszeréhez kötődő esemény	1,6			2,0
kulturális intézményekhez kötődő esemény	1,9	3,3	3,2	1,0
a rendőrséghez és más közbiztonsági-rendvédelmi intézményhez kötődő esemény	7,2	13,3	6,4	7,8
a honvédséghez kötődő esemény	2,4	3,3	2,9	1,3
a sport intézményeihez kötődő esemény	1,3	3,3		0,5
média-esemény	0,3		1,1	1,5
civil szervezet(ek)hez kötődő esemény	4,5	13,3	5,0	2,5
egyéb társadalmi intézményhez-szervezethez kötődő esemény	5,6	6,7	3,9	3,3
összesen	100	100	100	100
N	377	30	280	399

Még egyértelműbben a politika dominanciáját tükrözi a hírekben megjelenő szereplők intézményi kötődése (9. táblázat). A Duna TV Híradójában a szereplőknek több mint a fele, az Esti Krónikában a fele, az MTV Híradójában közel a harmada a politikai szférát reprezentálta. Az adatok világosan jelzik, hogy a hírműsorok napirendjére felkerülő fontos ügyekben elsősorban a politikusok, az államapparátus tagjai és a gazdaság (vezető) képviselői nyilvánítanak véleményt (vagy, hogy azok az ügyek kerülnek fel a híradások napirendjére és válnak ezáltal fontossá, amelyekben ezek az emberek nyilatkoznak meg).

9. táblázat

A szereplők intézményi kötődése (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
politika	30,3	15,2	60,1	50,4
szakirányítás: minisztériumok és miniszteriális szervek (államtikár-helyettesről lefelé)	9,5	13,0	7,4	9,3
gazdaság	7,3	4,3	4,0	9,3
jog, igazságszolgáltatás	2,6	4,3	1,5	2,8
egészségügy	3,3	2,2	1,8	2,8
társadalombiztosítás	0,8		0,9	1,6
oktatásügy	1,6	3,3	0,6	0,2
kultúra, művészetek	1,8		2,1	1,0
tudomány	4,1	15,2		0,8
önkormányzat	4,4	4,3	4,6	1,6
szakszervezet	1,5		0,6	2,0
egyház	1,8	1,1	0,3	0,6
tömegkommunikáció	0,4		0,6	2,6
honvédség	1,4	4,3	2,1	0,8
rendőrség és egyéb közrendtartalmi szervezet	8,0	6,5	3,1	5,5
határokon kívüli magyar szervezet, illetve intézmény reprezentánsa	0,3		3,7	0,2
sport-szervezet	0,7		0,3	0,2
a civil szféra valamely szervezete	5,2	13,0	1,8	2,6
egyéb társadalmi intézmény	3,4	3,3	0,9	1,8
állampolgár intézményi kötődés nélkül	9,9	9,8	1,5	2,0
nem azonosítható	1,8		1,8	1,6
összesen	100	100	100	100
összes szereplő	729	92	326	495

A vizsgált hír-összeállítások közül az MTV Híradójának szereplői összetétele a legszínesebb. Ebben a műsorban találunk viszonylag legnagyobb arányban olyan szereplőket, akik nem a politikát, hanem az intézményrendszer és a társadalmi élet egyéb területeit, például az önkormányzatokat, a tudományokat, a civil szerveződések képviselőit, és itt jelennek meg a leggyakrabban intézményi kötődés nélküli állampolgárok.

Az intézményi reprezentációkhoz nagyon hasonló képet tapasztalhatunk akkor is, ha azt vesszük szemügyre, hogy a szóban forgó hírműsorokban milyen természetűek voltak, az élet mely területéhez kötődtek azok a témák és ügyek, amelyek körül az események forogtak, és amelyekkel kapcsolatban a hírek szereplői megnyilatkoztak (10. táblázat). Itt is dominálnak a (kül- és bel)politikai és a gazdasági ügyek; az élet egyéb területeivel kapcsolatos témák rendszerint lényegesen ritkábban kerülnek terítékre, és igazán nagy figyelmet általában csak akkor kapnak, ha rendkívüli körülmények vagy legalábbis a dolgok szokásos menetétől eltérő fejlemények állnak elő.

10. táblázat

A műsoregységekben tárgyalt témák (az egyes témákat érintő műsoregységek gyakorisága százalékban)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
külpolitika	10,1	9,9	12,8	11,4
NATO-csatlakozás	4,0	3,1	4,1	5,0
EU-csatlakozás	2,8	3,1	5,9	4,3
belpolitika	22,0	23,0	22,6	23,9
gazdaság	33,4	33,0	23,8	28,6
jog, igazságszolgáltatás	8,7	9,6	3,6	8,5
egészségügy, társadalombiztosítás	13,0	3,3	7,5	10,0
közoktatás	3,4	9,6	2,9	1,5
kultúra, művészetek	3,7		6,1	2,4
tudományok, technika	1,6	3,3	3,1	0,4
tömegkommunikáció	0,9	3,3	1,8	2,2
szakszervezetek	3,2		2,2	1,6
önkormányzatok	6,1	3,3	2,9	4,2
egyházak, vallási élet	2,9		2,3	2,6
környezet, környezetvédelem	6,9	3,3	5,0	2,2
honvédelem	3,7	6,7	2,5	3,4
közbiztonság	10,8	10,0	8,2	11,2
kisebbségek	2,2		9,2	3,0
határokon kívüli magyarok	5,3	6,7	14,7	3,7
sport	1,8		0,4	1,0
katasztrófák, szerencsétlenségek	6,6		4,2	5,2
érdekességek, szenzációk, hírességek	9,0	6,7	8,7	5,8
összes műsoregység	377	32	280	399

Bár el lehet gondolkozni azon, hogy mit is jelentenek és milyen következményekkel járnak a hírműsorokban a politikát, az államigazgatást és a gazdaságot folyamatosan reflektorfényben tartó, az élet egyéb területeit pedig ritkábban és halványabban megvilágító intézményi reprezentációk és tematikus szerkezetek, és bár természetsszerűleg nincsen olyan intézményi szféra vagy témakör, amellyel kapcsolatban ne lehetne érvek és kifogások sokaságát felvonultatni arra vonatkozóan, hogy túl sokszor vagy éppen túl ritkán jelennek meg a tájékoztatásban, a 8., 9. és 10. táblázat adataiból nem utolsósorban azt is ki lehet olvasni, hogy a vizsgált másfél hónapos időszak alatt mindhárom forrás fő hírműsorában a magyar társadalom intézményrendszerének összes fontosabb összetevőjével és az embereket érintő összes fontosabb társadalmi témakörrel többször is találkozni lehetett. Vagyis bár számos intézményi szféra és témakör jelenlétének arányát kifogásolni lehet valamilyen szempontból, azt semmiképpen sem lehet állítani, hogy a vizsgált hírműsorok valamely intézményi szférát vagy közfigyelmet érdemlő témakört kizártak volna a média-nyilvánosságból.

A három hírműsorban az alapvető azonosságok mellett egyéni sajátosságokat is meg lehetett figyelni. Elsősorban az volt szembetűnő, hogy a Duna TV Híradója a másik két műsorhoz képest lényegesen nagyobb arányban foglalkozott a határokon kívüli magyarok

ügyével, a kisebbségek helyzetével, és a kultúra és a művészetek kérdéseivel, viszont ritkábban érintette a jogrendszert és az igazságszolgáltatást. Az MTV híreiben a másik két forráshoz képest nagyobb hangsúlyt kaptak a gazdasági, az egészségügyi és társadalombiztosítási, valamint az önkormányzati témakörök. Az Esti Krónikában a két televíziós műsorral összehasonlítva viszonylag ritkábban esett szó a környezet állapotáról és védelméről.

BUDAPEST-KÖZPONTÚSÁG ÉS FÉRFI-DOMINANCIA

A magyar vonatkozású eseményekkel foglalkozó híryananyagban mindhárom hírműsorban és A Hétben is erős főváros-centrikusság és a vidék alulreprezentáltsága volt tapasztalható: vidéki helyszínekről a műsoregységeknek mindössze egyötöde vagy még kisebb hányada közölt információt (11. táblázat). Pozitívumként állapítható meg viszont, hogy egyetlen alkalommal sem fordult elő az a szakmai hiba, hogy a helyszín azonosítása elmaradt volna olyan műsoregységben, amelyben az esemény pontos helyének megjelölése természetes és elvárható volt.

11. táblázat

A hazai vonatkozású események fő helyszíne (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
Budapest	58	46	66	51
vidék	23	21	17	17
nem azonosítható	0	0	0	0
nem releváns	19	32	16	31
összesen	100	100	100	100
az összes hazai vonatkozású műsoregység	377	30	280	399

A vizsgált hírműsorok szereplőinek nemek szerinti összetétele rendkívül erős eltolódást mutatott a férfiak javára. A Duna TV Híradójában és az Esti Krónikában a férfiak oly mértékben felülreprezentáltak voltak a nőkkel szemben, hogy átlagosan 13 férfi szereplőre esett egy női szereplő. Az MTV Híradójában ugyan átlagosan nem egészen 7 férfi szereplőre jutott egy női szereplő, azonban ez az egyébként nem csekély különbség ebben a műsorban sem változtatott lényegesen azon a tényen, hogy az elemzett hírek egyoldalú férfivilágot tükröznek.

12. táblázat

A szereplő személyek neme (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
férfi	87	83	93	93
nő	13	17	7	7
összesen	100	100	100	100
N	729	92	326	435

A hírek többsége említést tesz olyan jelenségekről, amelyekkel kapcsolatban általános egyetértést tételezhetünk fel abban a tekintetben, hogy – akár megfogalmazódik ez magában a hírben, akár nem – sikert, eredményt, kedvező fejleményt vagy éppen ellenkezőleg problémát, kudarcot, nehézséget, gondot jelentenek. Például a munkanélküliség növekedése bizonyára mindenki számára kedvezőtlen, negatív, míg az infláció csökkenése kedvező, pozitív jelenségnek minősül. Hasonlóképpen számos műsoregység említést tesz olyan jelenségekről is, amelyeket a közvélekedésre hagyatkozva együttműködő gesztusként, érdek- és nézetazonosságok kifejeződéseként, kooperatív szándékok megnyilvánulásaként vagy éppen ellenkezőleg konfliktusként, érdek- és nézetütközésként, feszültségkeltő megnyilvánulásként értelmezhetünk. Például szokásosan a munkavállalóknak és a munkáltatóknak a bérek alakulásáról kötött megállapodását pozitív, együttműködő fejleménynek, egy sztrájk meghirdetését viszont inkább negatív, konfrontatív akciónak tekintjük. Abból kiindulva, hogy viszonylag ritkán fordulnak elő olyan műsoregységek, amelyek csak pozitív, vagy csak negatív jelenségekről tesznek említést, egyfelől a sikerek és problémák dimenziójában, másfelől az együttműködések és konfliktusok dimenziójában a műsoregységek által sugallt valóságképnek négyféle típusát különböztethetjük meg.

Siker/probléma dimenzió

egyértelműen pozitív kép: a műsoregységben csak sikerekről, eredményekről, kedvező jelenségekről esik szó;

árnyaltan pozitív kép: a műsoregységben szó esik problémákról, negatívumokról, kedvezőtlen jelenségekről is, de az eredmények, sikerek, kedvező jelenségek említése hangsúlyosabbak, meghatározóak;

árnyaltan negatív kép: a műsoregységben szó esik eredményekről, sikerekről, kedvező jelenségekről, de a problémák, negatívumok, kedvezőtlen jelenségek említései hangsúlyosabbak, meghatározóak;

egyértelműen negatív kép: a műsoregységben csak problémákról, negatívumokról, gondokról, kudarcokról, kedvezőtlen jelenségekről esik szó.

Együttműködés/konfliktus dimenzió

egyértelműen pozitív kép: a műsoregységben csak együttműködésekéről, egyetértésről, összhangról, megállapodásról esik szó;

árnyaltan pozitív kép: a műsoregységben szó esik konfliktusokról, feszültségekről, érdek- és nézetütközésekről, de az együttműködések, megállapodások, érdek- és nézetazonosságok említései hangsúlyosabbak, meghatározóak;

árnyaltan negatív kép: a műsoregységben szó esik együttműködésről, egyetértésről, megállapodásról, de a konfliktusok, feszültségek, érdek- és nézetkülönbségek említései hangsúlyosabbak, meghatározóak;

egyértelműen negatív kép: a műsoregységben csak konfliktusokról, feszültségekről, érdek- és nézetkülönbségekről esik szó.

A vizsgált hírműsorok között igen jelentős különbségeket találtunk abban a tekintetben, hogy a kedvező és a kedvezőtlen jelenségek említési gyakoriságával és hangsúlyozásával milyen árnyalatú valóságképet közvetítettek a közönség felé. A Duna Televízió Híradója mind a siker/probléma, mind az együttműködés/konfliktus dimenzióban inkább a pozitív, az Esti Krónika viszont inkább a negatív irányba húzott, míg az MTV Híradója közbeneső helyet foglalt el (13. és 14. táblázat). Vagyis a többi vizsgált hírforráshoz képest a Duna TV híryanagából egészében véve kedvezőbb, problémákkal és konfliktusokkal kevésbé terhelt, mondhatni „rózsaszínűbb” valóságkép rajzolódott ki, az Esti Krónikából viszont a problémákat és konfliktusokat határozottabban bemutató, kritikusabb valóságkép tűnt elő. Az MTV Híradójában lényegében azonos hangsúlyt kaptak a pozitív és a negatív jelenségek, tehát ez a hírműsor a valóságkép árnyalatait tekintve a mérsékelt optimizmus és a mérsékelt kritika útját járta.

13. táblázat

A műsoregységekből a probléma/siker dimenzióban kirajzolódó kép (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
egyértelműen pozitív kép	11	4	31	11
árnyaltan pozitív kép	39	38	31	36
árnyaltan negatív kép	32	54	23	22
egyértelműen negatív kép	18	4	15	31
összesen	100	100	100	100
az összes olyan műsoregység, amely értelmezhető volt ebben a dimenzióban	278	26	196	241

14. táblázat

A műsoregységekből az együttműködés/konfliktus dimenzióban kirajzolódó kép (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
egyértelműen pozitív kép	16	5	33	11
árnyaltan pozitív kép	38	43	31	33
árnyaltan negatív kép	27	48	20	23
egyértelműen negatív kép	19	5	16	32
összesen	100	100	100	100
az összes olyan műsoregység, amely értelmezhető volt ebben a dimenzióban	231	21	171	204

A POLITIKAI AKTOROK REPRESENTÁCIÓJA

A hírekben közölt események túlnyomó többsége egyik hírműsorban sem kötődött pártokhoz, ezen belül azonban voltak különbségek a vizsgált források között: az Esti Krónika számolt be a viszonylag legnagyobb, az MTV Híradója pedig a viszonylag legkisebb arányban pártpolitikai jellegű eseményekről (15. táblázat).

A híradások által ismertetett pártpolitikai események között a két televíziós hírműsorban a kormánykoalíció pártjaihoz (is) kötődők voltak többségben, míg az Esti Krónikában fordított volt a helyzet, mégpedig elsősorban abból adódóan, hogy ez a műsor a két másikhoz képest lényegesen többször foglalkozott olyan eseményekkel, amelyek a koalíció pártjait, illetve a koalíciós és az ellenzéki pártokat együttesen érintették.

15. táblázat

A közölt esemény pártpolitikai kötődése (az elsődleges pártkötődések százalékban)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
az eseménynek nincs pártpolitikai kötődése	78,7	74,3	68,9
a kormánykoalíció pártjait együttesen érintő esemény	5,6	4,3	11,0
az ellenzéki pártokat együttesen érintő esemény	0,5	0,4	0,5
kormánykoalíciós párto(ka)t és ellenzéki párto(ka)t együttesen érintő esemény	3,2	4,3	8,3
az MSZP eseménye	1,6	1,1	2,0
az SZDSZ eseménye	0,3		0,5
az MDF eseménye	1,9	2,1	1,5
az FKGP eseménye	2,1	2,9	1,5
a KDNP eseménye	3,7	1,8	2,8
a FIDESZ-Polgári Párt eseménye	0,5	1,1	1,3
az MDNP eseménye	0,5	1,1	0,5
a Munkáspárt eseménye	0,3		0,3
a MIÉP eseménye	0,3	0,7	0,3
egyéb párt eseménye	0,8	6,1	0,8
Összesen	100	100	100
N	377	280	399

(A Hét című műsor az alacsony gyakoriságok miatt nem szerepel a táblázatokban.)

Miközben a hírekben tárgyalt események pártokhoz való kötődésének vizsgálata mindhárom forrásnál az ellenzéki kötődésű eseményeknek a koalíciós kötődésűekéhez mérve mindenképpen jelentős gyakoriságát – a tévéhíradók esetében enyhe többségét – mutatta (amiben fontos szerepet játszott az a körülmény, hogy a vizsgált időszakra esett a KDNP-ben az elnökválasztással kapcsolatban kiobbant belső válság), a szereplők pártkötődésének elemzése az alkalmazott összes mérés szerint a koalíció pártjainak egyértelmű és jelentős mértékű fölényét jelezte mind a televíziós, mind a rádiós tájékoztatásban (16–18. táblázat).

16. táblázat

A pártokat reprezentáló szereplők (intézmények és személyek) megjelenésének megoszlása pártok szerint (százalék)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
koalíció általában	5,9	1,6	5,1
ellenzék általában	1,5	1,1	0,4
MSZP	30,2	38,1	38,9
SZDSZ	15,8	20,9	19,4
MDF	7,9	7,7	6,3
FKGP	7,9	9,3	6,7
KDNP	18,8	7,7	12,2
FIDESZ	5,4	8,8	7,2
MDNP	3,4	3,8	2,5
Munkáspárt	0	0	0
MIÉP	0,9	0,5	0,8
összesen	100	100	100
a pártokat reprezentáló összes szereplő	202	181	236

17. táblázat

A pártokat reprezentáló személyek megjelenésének gyakorisága (abszolút számok és százalék)

	MTV1 Híradó		Duna TV Híradó		Esti Krónika	
	a.sz.	%	a.sz.	%	a.sz.	%
MSZP	60	33	69	39	91	41
SZDSZ	32	18	38	22	46	42
MDF	16	9	14	8	15	7
FKGP	16	9	17	10	16	7
KDNP	36	20	14	8	29	13
FIDESZ	11	6	16	9	17	8
MDNP	7	4	7	4	6	3
Munkáspárt	0	0	0	0	0	0
MIÉP	2	1	1	1	2	1
összesen	180	100	176	100	222	100

18. táblázat

Az egyes pártokat reprezentáló személyek megjelenési esélye
(az egy műsorra eső megjelenések száma)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
MSZP	1,6	2,2	2,5
SZDSZ	0,9	1,2	1,3
MDF	0,4	0,4	0,4

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
FKGP	0,4	0,5	0,4
KDNP	1,0	0,4	0,8
FIDESZ	0,3	0,5	0,5
MDNP	0,2	0,2	0,2
Munkáspárt	0	0	0
MIÉP	0,05	0,03	0,05

A kormánykoalíció pártjainak az ellenzékénél lényegesen erőteljesebb jelenléte a pártokat reprezentáló szereplők saját hangon történő megszólaltatásában is megmutatkozott (19–20. táblázat).

19. táblázat

Az egyes pártokat reprezentáló személyek saját hangon történő megszólalásának gyakorisága (abszolút számok és százalékok)

	MTV1 Híradó		Duna TV Híradó		Esti Krónika	
	a.sz.	%	a.sz.	%	a.sz.	%
MSZP	37	30	24	49	20	43
SZDSZ	20	16	9	18	10	21
MDF	17	14	4	8	3	6
FKGP	5	4	4	8	2	4
KDNP	30	24	2	4	4	9
FIDESZ	10	8	3	6	6	13
MDNP	5	4	3	6	1	2
Munkáspárt	0	0	0	0	0	0
MIÉP	1	1	0	0	1	2
összesen	125	100	49	100	47	100

20. táblázat

Az egyes pártokat reprezentáló szereplők összes megszólalásának teljes hossza (másodperc)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
MSZP	812	991	541
SZDSZ	706	214	250
MDF	600	78	72
FKGP	109	67	55
KDNP	493	64	62
FIDESZ	197	74	148
MDNP	207	92	20
Munkáspárt	0	0	0
MIÉP	40	0	15

A koalíciós pártokat reprezentáló szereplőknek az ellenzéki pártokat reprezentálókét mind az előfordulások gyakoriságában, mind a megszólaltatások számában és összidejében jelentősen felülmúló jelenléte a hírműsorokban alapvetően abból adódott, hogy a koalíciós pártok prominens személyiségei olyan kormányzati funkciókat is betöltenek, amelyek eleve sűrű tömegkommunikációs szerepléssel járnak. A kormányzati funkcióknak és a kormánypártokhoz való tartozásnak az igen jelentős mértékű átfedése a médiamegjelenésben nagyon világosan látszik a 21. táblázaton. A mindenkori kormányzópárt(ok) médiabeli dominanciája tehát önmagában még semmiképpen sem jelenti a tájékoztatás kiegyensúlyozatlanságát, pártoskodó részrehajlását: a parlamentáris demokráciákban mindenütt a világon magától értetődő módon a kormánypárt(ok) köréből összeállt kormányszabotnak a vezető személyiségei a fő hírcsinálók.

21. táblázat

A kormány reprezentánsainak és a koalíciós pártok reprezentánsainak viszonya (százalék)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
az MSZP vagy az SZDSZ reprezentánsa kormányzati funkcióval	84	80	63
az MSZP vagy az SZDSZ reprezentánsa kormányzati funkció nélkül	16	20	37
összesen	100	100	100
az MSZP vagy az SZDSZ összes reprezentánsa	92	107	137

A legfontosabb politikai aktoroknak a hírműsorokban való megjelenését feltüntető 22. táblázaton világosan látszik, hogy mindhárom vizsgált forrásban a kormány volt az a szereplő, amely a legnagyobb figyelmet vonta magára. Míg a kormánypártokat reprezentáló szereplők közül azoknak az előfordulási gyakorisága, akik kormányfunkció híján csak a pártjukat reprezentálják, a kormányt viszont nem, lényegesen elmaradt az ellenzéki pártokat reprezentáló szereplők előfordulási gyakoriságától, addig a kormány és a kormánypártok együttes reprezentáltsága az ellenzékét mind a három hírműsorban kétszeresen felülmúlta. (A táblázatban a kormány kategóriája a miniszterelnök és a miniszterek mellett az államtitkárokat és helyetteseiket is tartalmazza, az ellenzéki pártok kategóriája pedig csak a parlamenti helyekkel rendelkező pártokra terjed ki.)

22. táblázat

A elnök, a kormány, a kormánypártok és az ellenzék reprezentáltsága (a megjelenések százalékában)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
köztársasági elnök	6	7	3
kormány	53	49	40
kormánykoalíciós pártok	10	12	23
ellenzéki pártok	30	32	33
összesen	100	100	100
politikai aktorok			
összesen	234	203	240

Ami az erőteljesebb médiajelenlétet biztosító saját hangon való megszólalást illeti, azt tapasztaltuk, hogy az Esti Krónikában és az MTV Híradójában az ellenzéki pártok reprezentánsainak megközelítőleg ugyanolyan (Esti Krónika) vagy még nagyobb (MTV Híradó) arányban volt esélyük a saját hangon való szereplésre, mint a kormány, illetve a kormánypártok reprezentánsainak (23. táblázat).

23. táblázat

A kormány és kormánypártok, valamint az ellenzék reprezentánsainak megszólalása saját hangon (a kormány és a kormánypártok, illetve az ellenzék összes reprezentánsainak százalékában)

	MTV1 Híradó	Duna TV Híradó	Esti Krónika
a kormány és a kormánypártok reprezentánsai közül saját hangon meg szólalók	66	31	21
az ellenzék reprezentánsai közül saját hangon megszólalók	77	23	20

Azon az általános tendencián belül, hogy a kormánynak, illetve a kormánypártok és a kormány közös metszetének a reprezentációja lényegesen felülmúlja az ellenzék reprezentációját, valamint, hogy az ellenzékét reprezentáló szereplők részesedése az egyharmadot közelíti, kisebb-nagyobb különbségek is mutatkoztak az egyes hírműsorok között. A legfontosabb eltérés alighanem az, hogy az MTV Híradójában a kormányra nagyobb, magukra a kormánypártokra viszont kisebb figyelem irányult, mint a Duna TV Híradójában, vagy még inkább, mint az Esti Krónikában (22. táblázat).

KOMMUNIKÁTOROK

Mind a négy vizsgált műsor kommunikátori szerepléseinek többsége férfiakhöz kötődött. Azonban míg a rádió Esti Krónikájában a nők kommunikátori szerepléseinek száma megközelítette a férfi kommunikátorokéit, addig a Duna TV Híradójában és A Hétben a férfi kommunikátorok szerepléseinek mennyisége már majdnem kétszeresen, az MTV Híradójában pedig majdnem háromszorosan felülmúlta a női kommunikátorok szerepléseinek mennyiségét.

24. táblázat

A kommunikátorok nemek szerinti megoszlása (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
férfi	73	62	63	57
nő	27	38	37	43
összesen	100	100	100	100
összes kommunikátor	492	42	414	658

Olyan esettel, amellyel kapcsolatban vitathatatlan lett volna, hogy a kommunikátor durva, szembetűnő, fülsértő szakmai hibát követett el, csak elvétve találkoztunk. Bár egy-két alkalommal mind a három hírműsorban előfordultak a kommunikátorok szájából a közölt eseményekre vagy azok szereplőire vonatkozó értékelő-minősítő szófordulatok, ezeknek nem volt sem politikai, sem egyéb vonatkozásban olyan kicsengésük, amelyet a rádióról és a televízióról szóló törvény előírásainak nyilvánvaló megszegéseként lehetett volna értelmezni. Egészében véve megállapítható, hogy a vizsgált műsorok kommunikátorai tartózkodtak a pártoskodó állásfoglalásoktól, személyes véleményük kinyilvánításától, illetve személyes véleményüknek a tényközlésekbe való belekeverésétől.

Viszonylag gyakran előfordult viszont – különösen A Hétben és Duna TV-ben –, hogy a kommunikátorok – vágással vagy közbeszólással – mondat közben megszakították a szereplők szövegét, ami óhatatlanul azt a benyomást keltette, hogy a nyilatkozóba belefojtották a szót, vagy manipulálták a mondanivalóját.

25. táblázat

A szereplők saját hangon történő megszólalásának mondat közben történt megszakítása (százalék)

	MTV1 Híradó	A Hét	Duna TV Híradó	Esti Krónika
mondat közben megszakítják a szereplő szövegét	2,6	15,2	9,2	4,2
mondat közben nem szakítják félbe	97,4	84,8	90,8	95,8
összesen	100	100	100	100
saját hangon megszólaló szereplők	612	92	130	119

• Varga Károly

KÖZVÉLEMÉNYKUTATÁSI EREDMÉNYEK STRATÉGIAI ELEMZÉSE*

A stratégikus közvéleménykutatást politikai-szociológiai modellek vezérlik

Mivel a társadalom célkitűző funkcióját a politikára ruházta (mint ahogy az eszköz-előteremtőt a gazdaságra, az értékmegőrzőt a családra és az oktatásra, az integrálo-szervezőt pedig a jogrendre és a közigazgatásra), az egész társadalom élete és fejlődése szempontjából alapvetőek a parlamenti ciklusonként adódó politikaváltási alkalmak. Az egész társadalom új célrendszerre való átállása visszatérő alkalmának felhasználásához szükség van a politikai közvélemény természetének alapos ismeretére, de a stratégia-tudomány vívmányainak alkalmazására is. A politikai közvélemény dinamikájának törvényeit nagytömegű empirikus vizsgálati eredmény rendszerezésével, kipróbált (validált) modellekbe foglalták. A stratégia-tudomány pedig – többek között a japán üzleti sikerek titkainak megfejtése alapján¹ – mindenekelőtt éppen e felszín mögé hatoló, mert a vélemény-alakulás törvényeihez igazodó politikai közvélemény-modellek és az őket kiszűrő terepvizsgálati műszerek alkalmazását javallja. A jelen tanulmányban egy német és egy amerikai politikai közvélemény-modell és műszercsalád hazai terepre való alkalmazásának, empirikus adatokkal való feltöltésének első kísérleteit mutatjuk be, különös tekintettel arra a kérdésre, hogy a média miképpen járul hozzá a véleményklíma alakulásához.

A német Elisabeth Noelle-Neumann és iskolája által kifejlesztett „hallgatás spirálja – szociális bőriünk” modell-páros arra a megfigyelésre alapoz, hogy az emberek rendkívül finoman érzékelik a „politikai szélváltást”. Akár tiszszerésre is rúghat azok száma, akik valamilyen rejtélyes módon tudatosítják azt, hogy a választók néhány százaléka ténylegesen megváltoztatta pártpreferenciáját, és széles tömegek ennek megfelelően mernek vagy nem mernek hangot adni politikai nézeteiknek. A „hallgatás spirálja” metafora arra utal, hogy a tömeges félénk elhallgatásból viszont további fogyás következik, vagyis a politikai közvéleményben olyan negatív dinamika kaphat lábra, amely szakszerű beavatkozás nélkül az eredeti többszörösére növelheti egy mérsékelt népszerűségcsökkenés veszélyeit. A modell prognosztikus ereje helyes döntéseket alapozhat meg a frontszárnyak mozgatása, erők cso-

* A kutatást a Batthyány Lajos és a Konrad Adenauer Alapítványok támogatták. Felhasználtuk hozzá az OTKA T 13.582/94 sz. projekt-támogatást is.

portosítása tekintetében (például, hogy van-e és közelebbről hol van „rejtett gyülekezés” a rokonszenvezők között, illetve honnan fog hamarosan elszivárogni a rosszat sejtő bázis).²

Az amerikai Philip Converse iskolájának „*politikai tudatosság*, illetve *fogadás-elfogadás*” modell-együttese az előző modell-párosnak az *input* és *output* oldalakon regisztrált politikai történésorozathoz képest ennek belső folyamataiba is mélyebb bepillantást enged, mondhatni a fekete dobozt üvegdobozzá alakítja. Nemcsak törvényszerű magyarázatot ígér arra, hogy *miért* válik vagy nem válik tényleges közvéleménnyé egy-egy politikai esemény (például a Tocsik-ügy címen elhíresült politikai korrupciós botrány), illetve ahogyan ezt a politikai elitek megítélik és a saját céljaik szerint értelmezve különböző médiakapacitással terítik (például a két kormányzópárt médiaértelmissége az ügy kipattanási és kibontakozási fázisaiban, illetve az ellenzéki képviselők a számukra megjelent befolyásnövekedés alkalmát kihasználva), hanem képes ennek a dinamikának a *hogyanját* is erővonalában műveletileg megragadni. Ehhez felhasználja a nevében jelzett két fogalom, a fogadás (reception) és elfogadás (acceptance) alakulásában kulcsszerepet játszó *politikai tudatosság* kategóriáját.

A NOELLE-NEUMANN-FÉLE VÉLEMÉNYKLÍMA-MODELL

A „hallgatás spirálja – szociális bőrünk” modell első hazai kipróbálása (1993–1995)

A Noelle-Neumann-féle „hallgatás spirálja–szociális bőrünk” modell, mint említettük, prognosztikus eredményadatokat termel, amennyiben posztulátumai szerint a 2-3 százaléknyi szavazó körében bekövetkezett tényleges vélemény-módosulást a lakosság ennél sokkal nagyobb körben, vagyis nagyobb felbontó erővel érzékeli. A választóknak akár 25 százaléka is megérzi ezt a csekély politikai klímaváltozást, amit a „*többségi szavazásra*” való rákérdezés formál adattá. Noelle-Neumann itt azt a pontot hangsúlyozza, hogy az egyes véleményeknek „szociális bőrünkön” való érzékelésekor ezek *erősségének* megsaccolásánál hitelesebb a *gyarapodó vagy fogyó* voltuk észlelése.

Ahhoz, hogy a modell hazai terepen is érvényesülő prediktív erejéről meggyőződjunk, vessünk egy pillantást az 1. táblázatra és az 1. ábrára. Ezek az 1993–94-es közvéleménykutatási adatok tükrében mutatják meg, hogy mennyivel előtte járt a politikai vélemény-klíma a tényleges egyéni pártválasztásoknak.³

1. táblázat

Baloldal és jobboldal az 1994-es választásokon és az azt megelőző hónapokban (a liberálisok két szárnyának kétirányú lecsatlakozása utáni adatokkal)

Politikai irányok	1993. október		1994. március		1994. május Választási eredmény
	Kire fog szavazni?	Ki fog győzni?	Kire fog szavazni?	Ki fog győzni?	
Keresztény-konzervatív	16,6	13,6	19,0	19,0	22,0
Nemzeti liberális	24,6	22,0	11,1	5,7	5,2
Jobboldali együtt	41,2	35,6	30,1	24,7	27,2

Politikai irányok	1993. október		1994. március		1994. május
	Kire fog szavazni?	Ki fog győzni?	Kire fog szavazni?	Ki fog győzni?	Választási eredmény
Balliberális	7,1	9,4	9,8	12,3	18,1
Szocialista	12,8	17,6	19,7	24,7	54,2
<i>Baloldali együtt</i>	19,9	27,0	29,5	37,0	72,3 ⁴
Egyéb és nincs válasz	38,9	37,4	40,4	38,3	0,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 1. táblázat olvasatát a Noelle-Neumann-modell terminusaiban a következőkben foglalhatjuk össze. Háromnegyed évvel a választások előtt, 1993 októberében a későbbi jobboldali ellenzék még kétszer olyan erős volt, mint a választás utáni baloldali kormánykoalíció. És volt egy közel 40 százalékos döntéstől tartózkodó réteg. Ámde a jóslatok iránya már ekkor negatív volt a jobboldal és pozitív a baloldal számára. Már ekkor 7 százalékkal többen hittek baloldali győzelemben, mint ami a tényleges szavazási szándékokból összeszámálható volt, és ugyanennyivel kevesebb volt a jobboldali győzelemben hívők százaléka annál, amennyien jobboldali szavazatot ígértek. 1994 márciusára ez a tendencia fennmaradt. Itt már a jobboldal 10 százalékot veszített és a baloldal 10 százalékot nyert a támogatási intenciókban az őszhez képest, de még ezzel is csak egálba jutott a kormányzati (jobb) és ellenzéki (bal) bázis. Az igazi veszélyt a jobboldalra és győzelmi jóslást a baloldalnak a Noelle-Neumann-tendencia folytatása jelentette. Ekkor ugyanis már csak 25 százalék hitt jobboldali győzelemben és csaknem 40 százalék a baloldaléban. És itt, az utolsó menetben lépett be a képbe a szintén Noelle-Neumann-i predikciók szerint viselkedő „bizonytalan tömeg”, amely az amúgy is felerősödött baloldal erejét az utolsó pillanatban csaknem megduplázta.

Hogyha a két fősor, a jobboldali és baloldali szumma-adatok komponenseit, a jobboldalinál a keresztény-konzervatívot és a nemzeti liberálist, a baloldalinál pedig a szocialistát és a balliberálist külön-külön nézzük, a baloldali előretörés menetrendje még explicitebb módon a modell szerint alakul. Két szokatlanul dinamikusan változó részegységet látunk ugyanis. Az igazi felfutó erő a szocialista utódpart, támogatottságának megnégyszereződésével, és az igazi vesztes a nemzeti liberális ifjúdémokraták, támogatóiknak kevesebb, mint negyedére fogyásával.

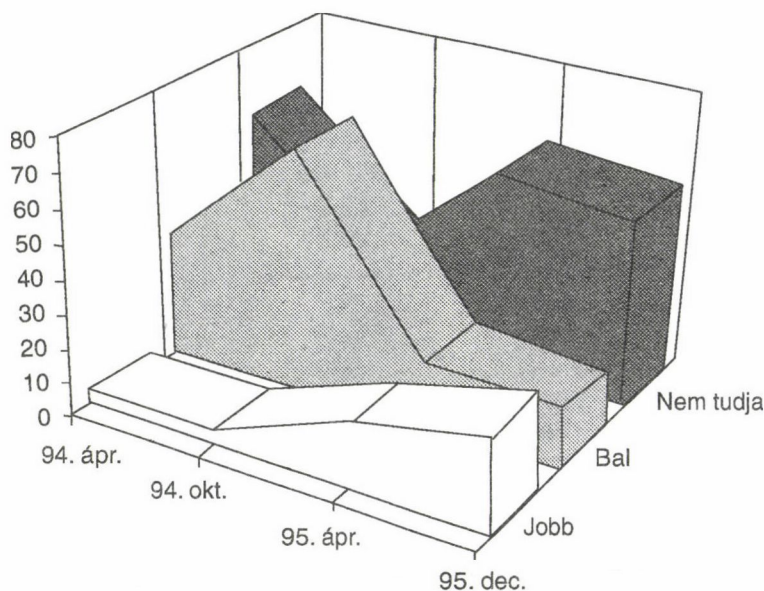
A teljes képlet azonban Noelle-Neumann folyamat-modelljében a tömegmédiумok éónjában egy taggal hátrébb kezdődik. Mert igaz ugyan, hogy az egyéni véleményalkotást megelőzi az, amit az emberek többségi véleménynek gondolnak. De honnan ered ez a többséginek való gondolás, ha nem a társas valóságból? Márpedig éppen onnan bajosan eredhet, ha ennek előtte jár (és például a közvéleménykutató számára így lesz prognosztikus értékű adat). Így posztulálja Noelle-Neumann befolyásolónak a „médiatenort”, amely megadja az alaphangot. Itt persze szerinte is küzdelem kezdődik – „kettős véleményklíma” –, de nyugati kutató ezt a váltakozó sikerű küzdelmet elismerve aligha érzékelheti azt az aszimmetriát, amely a médiatenor vonatkozásában egy poszt-szocialista kelet-európai társadalmat jellemezhet.

Az előző parlamenti ciklus vizsgált utolsó évének adatai elé tehát a modellben posztulált hatásfokkal tehetjük oda a folyamatot befolyásoló, előző évtizedekből átöröklött média-hatalom koefficiensét.

Még egy másik, már erre a ciklusra eső metszetben is jól bejött a Noelle-Neumann-predikció. Az 1. ábra azt mutatja, hogy az 1995. decemberi politikai klíma-adat az FKGP további erősödését jósolta. Tudjuk, hogy ez a jóslat 1996 februárjáig tökéletesen be is jött. A kiszáradt 1996 februárjáig tovább erősödtek, és „átpumpálták” a maguk táborába a torzsalkodó jobboldal bázisának több mint egyharmadát.⁵

1. ábra

Közérzet arról, hogy a többség melyik oldal vezető pártjára szavaz

A modell hazai továbbfejlesztésével nyert eredmények (1996. II. félév)

1. EGY TECHNIKAI JELLEGŰ ADAPTÁLÓ KIIGAZÍTÁS: A „SALÁTA JELENSÉG”

Bár a fentiekhez hasonló eredményadatok szemlélése nyomán nehéz volna a modell használhatóságát alapjaiban kétségbe vonni – vagyis ebben az esettípusban elégedettek lehetünk választott modellünk teljesítményével –, el kell ismernünk, hogy hazai alkalmazásánál több nyitott probléma maradt. Vegyük például azt a kezdettől zavaró – és szakirodalmi eredményekkel⁶ is szembesített – problémát, hogy a többségének érzett vélemény prognosztikus felhasználását bonyolítja (sőt néhol komolyságát veszélyezteti) az, hogy olyanok is többséginek érzik saját pártjuk támogatottságát, akiknek erre az objektív adatok alapján a legtávolabbi esélyük sem lehetne.

Ezt a kérdést empirikusan az alábbi, már 1996-os adatokkal próbáltuk tisztázni. Az 1996. áprilisi–májusi országos reprezentatív felvétel idevágó két adatát a 2. táblázat közli.

Láthatjuk belőle, hogy még kis pártok szavazói is egy-két százalékban (például Fidesz:

2,1, KDNP: 1,9, MDF: 1,7, SZDSZ: 5,7), sőt még kisebbek is egy-két ezrelékben (például MDNP: 0,2, MIÉP: 0,4, MSZMP: 0,3) a saját pártjukról hiszik azt, hogy ha a következő vasárnap választások lennének, a legtöbb szavazatot kapná. E régóta megfigyelt sajátos jelenségre, irreálisan buzgó – mert például reverberálódó tükrözésektől felnagyított – vélekedésre használjuk az alábbiakban a „saláta” címkét, amely alatt a két „csúcspártra” vonatkozó többségi jósláson és a becsületos-józan „Nem tudom”-on kívüli összes vélekedést egybeömlesztve közöljük (a 2. táblázat utolsó sorában).

2. táblázat

Az „Ön kire szavazna?” és „A többség kire szavazna?” válaszok, ez utóbbiak aszerint is bontva, hogy az illető hallgatta vagy nem hallgatta a parlamenti rádióközvetítéseket (1996. május)

Párt-preferenciák	Ön kire szavazna?	A többség kire szavazna?		
		Teljes minta	Hallgatta a parl. közvetítést	Nem hallgatta
Fidesz-MPP	6,1	2,1		
FKGP	8,3	13,0	16,2	10,7
KDNP	4,2	1,9		
MDF	3,0	1,7		
MDNP	0,3	0,2		
MIÉP	0,5	0,4		
MSZP	14,8	20,1	23,7	17,7
MSZMP	0,5	0,3		
SZDSZ	6,9	5,7		
Más párt	0,5	0,5		
Nem tudja	33,6	54,3		
Nem menne	21,3	–		
„Saláta”	–	12,8		

Az ezen eljárással „nettósított” adatkészletnek először a „szociális bőrünk” teorémával megvilágítható részletével foglalkozunk, és ezt a 3. táblázatban közöljük. (A médiateenor témájának fonalát – amelynek nyers adatai a jelen 2. táblázat utolsó két oszlopában láthatók – később vesszük fel újra.)

A 3. táblázatból több érdekes információ olvasható ki, például a bal- és jobboldali „csúcspárt” saját bázisának önbizalmáról vagy arról, hogy a győzelmi esélyt a szövetségesek és ellenfelek mennyiben ismerik el nekik. Ezek az adatok 1996 tavaszán egyértelműen az MSZP-nek kedveznek 20:13 százalék arányban.

3. táblázat

Vélekedés a többségi szavazatra esélyes pártokról 1996 májusában, saját pártválasztások szerint

Vélekedés pártválasztás szerint	Az MSZP	Az FKGP	„Saláta”	Nem tudja
	<i>Melyikük kapná a legtöbb szavazatot?</i>			
Fidesz-MPP	20,7	15,3	31,5	32,4
FKGP	12,6	55,0	6,0	26,5
KDNP	10,5	15,8	30,3	43,4
MDF	27,8	11,1	29,6	31,5
MSZP	60,6	4,8	8,9	25,7
SZDSZ	22,2	14,3	30,2	33,3
Passzív	10,4	8,4	7,5	73,6
Összesen:	20,2	13,1	12,3	54,4

A „saláta”-jelenségből egyelőre még csak olyan tautológikus adatokat látunk, mint ezek csökkenését a két csúcspárt esetében. Ezen kívül feltűnő például az MDF sora. Az MDF-szavazók ugyanis háromszor akkora esélyt adnak a szocialistáknak, mint a KDNP-szavazók, és nemcsak a Fidesz-tábornál, de az SZDSZ-szavazóbázisnál is nagyobb arányban várnak MSZP-győzelmet. Ennek pendant-jaként az MDF-választók még a szabaddemokratáknál is kevésbé tartanak kiszagda-győzelemtől. Ezt az adatot feltétlenül tekintetbe kell venni, ha érteni akarjuk az MDF-bázis számos magatartási mozzanatát. Jelenthet ez az adat egyfajta „ellen-drukkerséget”, tehát mintha az MDF-reagálásban a kiszagda győzelmi esély kapcsán a „tartanak attól, hogy...” típusú, inkább negatív, mint pozitív várakozás nyilatkozna meg. De másfelől azt is jelentheti, hogy az MDF-tábor még mindig nem szokott hozzá a gondolathoz, amivel pedig már bizonyos SZDSZ-szavazók is reálisan számolnak, hogy valamikori szövetségük esetleg jobban megoszóltja a tömegeket, mint a média-hatalommal ellátott kormányzat.

A lényeg azonban módszertani számvetésünk szempontjából nem ez, hanem az, hogy a modell hazai használhatósága érdekében a kiszűrt „saláta” adatokkal már nem foglalkozunk. Annál tágabb időkeretben vesszük szemügyre viszont a nettó, vagyis csúcspárti adatokat. Ezzel, ha még nem is fejlesztettük tovább a modellt, de az adaptációban technikailag kigazítottuk. Folytatódó elemzésünket ezek után három műveletcsoportban végezzük.

Először itt is összehasonlítjuk a tényleges választási arányokat azzal, amilyen becslést ezekről a válaszolók adtak. Ezután az így kapott különbségek hipotetikus jelentését ellenőrizzük az úgynevezett Vonat-teszt eredményeivel. A Vonat-tesztben azt kérdezzük az alanytól, hogy ha egy hosszabb vonatutazásnál észrevenné, hogy a fülkében lévő egyik útitársa más politikai nézeten van, mint ő, akkor beszédbe elegyedne-e ezzel az emberrel politikai témákról, netán vitatkozna vele, vagy inkább hallgatna, mivel feleslegesnek érezné az efféle témák bolygatását. Végül – és ez már a modell továbbfejlesztését jelenti – mindkét eredményadat validitását, illetve értelmezési irányát ellenőrizzük egy újonnan beállított módszerrel, a többséginek vélt pártválasztás *miértjeit* tudakoló nyílt kérdésre kapott válaszok modell-vezérelte tartalomelemzésével.

Időközben azonban egy fontos vonatkozásban megváltozott maga a vizsgálati színtér is. A Fidesz-MPP a tényleges választási szándékokban megelőzte előbb csak az FKGP-t, majd az MSZP-t is. Így most már két csúcspárt helyett hárommal kellett számolnunk.

A 4. táblázatban 1995 decemberéből és 1996 négy hónapjából mutatjuk be a három vizsgált csúcspártra a két választípus, a tényleges saját, és a vélt többségi, szembesített adatait.

4 táblázat

Az „Ön kire szavazna?” és „A többség kire szavazna?” kérdésekre kapott válaszok százaléka a Fidesz-MPP, FKGP és MSZP vonatkozásában

	1995 december			1996 május			1996 június			1996 augusztus			1996 szeptember		
	maga	többs	diff	maga	többs	diff	maga	többs	diff	maga	többs	diff	maga	többs	diff
Fidesz	7,7	2,0	-5,5	6,1	2,1	-4,0	8,9	2,9	-6,0	10,3	2,0	-8,3	11,0	3,0	-8,0
FKGP	11,5	24,0	12,5	8,3	13,0	4,7	9,9	14,4	4,5	9,6	16,3	6,7	9,9	16,3	6,4
MSZP	10,7	14,3	3,6	14,8	20,1	5,3	15,5	20,9	5,4	12,7	22,6	9,9	14,0	24,3	10,3

A táblázathból (a különbségek vastagon szedett adataiból) mindenekelőtt az olvasható ki, hogy 1996 szeptemberében az MSZP-nek van a legtöbb tartaléka a véleményklímában. Hiszen attól függetlenül is, hogy ténylegesen a legerősebb párt (14,0 százalék) megelőzi a másik két pártot abban, hogy hányan gondolják: ő lenne a befutó.

Mivel háromnegyed évvel visszalapozva, 1995 decemberében az FKGP-t találtuk ilyen előnyös prognosztikai helyzetben, és ez be is vált március közepéig (februárban FKGP: 14,1 százalék), miközben a gyengébben, de szintén pozitívan prognosztizált MSZP megtartotta 10,7 százalékos szintjét, a hazai terepre validált modellnek ezt az őszbe forduló prognózisát illet komolyan vennünk.

A hazai párttáborok mezőnyében egyre markánsabban jelentkezik egy furcsa ellentmondás, ami a modell keletkezési közegében, a német pártszíntéren strukturálisan ki volt zárva. 1996 májusától szeptemberéig ugyanis lassan fokozódó mértékben észleljük két csúcspárt, az MSZP és az FKGP együttes térnyerését a véleményklíma meghódításában. Ez az ellentmondás, hogy a két „átellenes” ellenfél egyidejűleg javítja pozícióját abban a kérdésben, hogy „a többség kire szavazna”, hipotetikusán úgy volna értelmezhető, hogy a rendszer egészében növekszik a feszültség, ami várhatóan nemsokára jelentős dinamikus elmozdulásba mehet át. Az ellentétes irányú két térnyerés azonban nem szimmetrikus: a nyári hónapokban és szeptemberben a szocialisták előnye lassan maga alá gyűrni látszott a kiscsúszást. A „hallgatás spirálja – szociális bőrünk” modell utóbbi részében („klímaérzékelés”) megszólaltatott adatok tehát azt közölték, hogy ha valamilyen erőteljes impulzus el nem téríti ezt a tendenciát,⁷ a „feszültségtől mereven rázkódó” közvélemény-rendszer most éppúgy az MSZP javára mehet át látványos elmozdulásba, mint az év első negyedében.

Kérdés volt persze, hogy a modell első része, a Vonat-tesztel feltöltött „hallgatás spirálja” modul – vagyis az, hogy a magukat erősnek érzők hangoskodása és a gyengék visszahúzódása nyomán az észlelt tendencia markánsabbá válik, sőt „önbepörgően” fölerősödik – új empiriával mennyire igazolja vissza ezt az eredményt. És itt különös figyelmünket érdemli a menetközben csúcspárttá avanzsált Fidesz-MPP bázisának magatartása.⁸

A Vonat-teszt júniusi, augusztusi és szeptemberi adatait tartalmazó 5. táblázat több vonatkozásban is megerősíteni látszik az eddigi észlelteket. Az MSZP-re szavazók sokkal bátrabbak a tőlük eltérő véleményűekkel szembeni fellépésben, mint a kiscsúszásokra, de

főleg a Fideszre szavazók. Itt különösen feltűnik a Fidesz-választók „lezser passzivitása”, amit korábbi elemzéseinkben a fiatal korosztálynak a politikától való elfordulásával próbáltunk magyarázni.

5. táblázat

A „Vonat-teszt” kérdésre kapott válaszok százaléka a Fidesz-MPP, FKGP és MSZP vonatkozásában

	június			augusztus			szeptember		
	hallgatna	beszélne	vitatkozna	hallgatna	beszélne	vitatkozna	hallgatna	beszélne	vitatkozna
Fidesz-MPP	56,3	25,2	18,5	47,0	25,9	16,8	51,7	31,0	17,2
FKGP	53,4	27,7	18,9	45,3	21,5	24,4	51,3	28,2	20,5
MSZP	44,8	30,0	25,2	35,7	25,1	26,4	55,6	23,3	21,1

A táblázat alaposabb szemügyrevétele azonban felfedi, hogy az MSZP szavazóinak a két ellenzéki pártival szemben érvényesülő „bátrabb hétköznapi kiállása” – amely a „hallgatás spiráljának” a félénkebbeket ledaráló forgását nyomatékozza – a nyári hónapokban valamelyest gyengült. Júniustól szeptemberig a szocialisták „beszélgetési kedve” 9%-kal, de a „vitatkozási kedvük” is ennek felével csökkent.

A Vonat-tesztben vizsgált „hallgatás spirálja” jelenség adatai tehát egyfelől megerősítik a „szociális bőrkön” érzett többségi pártpreferencia üzenetét: a három csúspárt közötti esély-vitában szeptemberben az MSZP tartotta az előnyét. Másfelől azonban nem igazolja vissza azt, hogy ezt az előnyét nyártól ősziig még fokozni is tudta. Sőt itt némi visszaesést észleltünk.

Mindezzel együtt az ellenzéki „két oldalsó átkaroló frontszárny” stratégikus kilátásairól a szeptemberi adatok kevesebb jót mondanak, mint a kormányzat vezető erejének győzelmi esélyeiről.

Ha itt megállnánk a Noelle-Neumann-féle modell prognózisában, ez aligha alapozhatná meg egy demokratikus kormányzatváltási esélyt. Itt merült fel tehát a más politikai szisztémából adaptált modell érdemi honosításában indokolt továbbfejlesztés igénye, amely – bizonyos félreértések és látszatok eloszlásával – esetleg egészen más olvasatát adhatja a modell vezérletével felvett adatoknak. Ennek a kísérletnek az eredményadatait jelezzük a következő pontban.

2. ÚJ SZEMPONTOK A PROGNOZTIKUS ADATOK ÉRTELMEZÉSÉHEZ:

A VÉLEMÉNYKLÍMA ÉRZELMI TARTALMA

A Noelle-Neumann féle „hallgatás spirálja – szociális bőrkön” modell továbbfejlesztési kísérletének immár a második lépcsőjére⁹ azzal hágunk fel, hogy a rejtélyes módon megérzett többségi szavazat *miértjére* is rákérdeztünk:

„Mit gondol, mi a legfontosabb oka annak, amiért az emberek erre a(z Ön által be-futóként említett) pártra fognak szavazni?”

E nyílt kérdésben tudakoltuk meg tehát, hogy az a párt, melynek „többségi” státusát senki más, hanem éppen maga a válaszadó definiálta, őszerinte *miért* lehet ennyire kedvelt, *miért* nyerő a jelenlegi közvélekedésben.¹⁰

Természetesen erre a második lépcsőre az első után lépünk fel, vagyis azt a vívmá-

nyunkat itt is megtartottuk, hogy csak a „saláta” vélekedésektől letisztított, nettó adatokkal dolgoztunk. A 6. táblázat a szóbanforgó nyílt kérdésre adott válaszok két kódrendszer kombinálásával kikódolt adatait tartalmazza.¹¹ Ez a célzott összehasonlítás módot nyújt számunkra a két ellenzéki pártnak a vezető kormánypárttal való összevetésére éppúgy, mint egymás közötti különbségeik felszínre hozására. Ezeket az információkat az alábbi 6. táblázat hozza számunkra:

6. táblázat
A Fidesz-MPP, az FKGP és az MSZP győzelmi jóslatának miéértje két független kódolási dimenzió kombinációja szerint

	Fidesz	FKGP	MSZP
Értékelés és viszony			
<i>Negatív és semleges</i>			
önmagában		0,7	4,4
többi párthoz		2,1	7,1
választókhoz	3,8	15,0	18,7
ország ügyéhez		1,4	0,5
Együtt:	3,8	19,2	30,7
<i>Inkább pozitív</i>			
önmagában	15,4	6,4	7,1
többi párthoz		1,4	9,3
választókhoz	11,5	17,1	12,1
ország ügyéhez	3,8	7,1	3,8
Együtt:	30,7	32,0	32,3
<i>Határozottan pozitív</i>			
önmagában	38,5	4,3	7,1
többi párthoz		4,3	4,4
választókhoz	15,4	27,1	13,7
ország ügyéhez	11,5	12,9	11,5
Együtt:	65,4	48,6	36,7
N =	26	140	182
Összesen	7,5	40,2	52,3

Amint a 6. táblázat viszonyítási sorainak (pártok önmagukban, többi párthoz viszonyítva, a választók, illetve az ország ügye viszonylatában) egy-egy értékelési blokkba (negatív és semleges, inkább pozitív, határozottan pozitív) való összegzéseiből látjuk, a „többségi” jóslatot legpozitívabb érzülettel a Fideszről mondják el a megkérdezettek, legkevésbé pozitív hozzáállással viszont az MSZP-ről. Az FKGP-t mint többségi pártot a kettő közötti kevert (vagy középúton álló) értékeléssel fogadják.

A szöveges válaszok negatív és semleges zónájának csak 3,8 százaléka illette a Fideszt, 19,2 százaléka az FKGP-t és 30,7 százaléka az MSZP-t. Másszóval azok, akik az általuk befutónak vélt párt győzelmének nem örülnek, sőt emiatt esetenként botránkoznak, ilyen

összefüggésben csak elenyésző mértékben gondolnak a Fideszre, a válaszok egyötödében a kiscgazdapárt lebeg szemük előtt, de ennél is másfélszer többen vannak azok, akik az MSZP előre érzett győzelmét mint elkerülhetetlen végzetet, sőt ezen belül egyesek mint sorscsapást tekintik.¹² Ez az egzaktul bemért tény, ha nem is ad gyökeresen új értelmet a Noelle-Neumann-féle modell eme fő változójának, mégis jelentősen specifikálja azt. Új hangsúlyként jelenik meg az, hogy a válaszadók jelentős része érzelmileg és gondolatilag distanciólódik attól a véleményklímától, amelyet „szociális bőrén” érez, és aminek pusztá létéről is csupán az ő megérzéséből értesülhettünk.

Az inkább pozitív, mint negatív sávban kiegyenlített volt a három párt képviselte: Fidesz: 30,7, FKGP: 32,0 és MSZP: 32,3 százalék. Az ilyen középütt jelentkező kiegyenlítettség gyakran „számszakilag” is várható a kétirányból ható erők találkozási sávjában.

Az értékelési különbség újból dinamikussá válik viszont a határozottan pozitív kategóriában, ahol a negatív és közömbös kategóriában nyert eredmény megerősítő pendant-jaként ismét csak azt kapjuk, hogy a Fidesz kiugróan vezet (65,4 százalék), az MSZP alaposan lemaradt (36,7 százalék), és a kettő között kb. félfúton található az FKGP (48,6 százalék).

Ha az FKGP esetében elfogadjuk azt a hipotézist, hogy nála a rokonszenv, illetve a bizalom a „szalonképesség”-nek a médiában való megkérdőjelezése nyomán némi „rejtjelezésre” szorul (vagyis a már inkább pozitív, mint negatív értékelést nagyjából azonos minősítésűnek és így összeadhatónak vesszük a kifejezetten pozitívvval), továbbá a negatív sávban jelentkezett százalékos adatokat mínusz számoknak véve algebrai összegzését adjuk a három párt győzelmi jóslata érzelmi fogadtatásának, akkor a következő ponteredményt kapjuk:

A „többséginek” érzett pártok:	Fidesz-MPP	FKGP	MSZP
E „többségi” jóslat kedvező fogadtatása	92,3%	61,4%	38,3%

Ennek a központi eredménynek a jelentőségét aláhúzza az, hogy itt a legszabadabb véleménykialakítás (dupla szabadságfokú: 1. ki fog győzni?, 2. miért fog győzni? – előre adott válaszlehetőségek *kényszere nélküli*) spontán eredőjével van dolgunk. Ha valami, ez az érzületi sorrend hitelesen tükrözi a magyar véleményklímát a vizsgálat idején.¹³

Ez a harmadik nekifutás tehát – úgy tűnik – gyökerestől felforgatta azt a helyzetképet és prognózt, amit az ugyanezen modell első két alkalmazási metszetében kaptunk. Itt az amazokban leggyengébbnek tetsző Fidesz ugrott az élre, de ami nem kevésbé markáns adat: az MSZP-győzelem eshetőségének kedvező fogadtatása kisebbségbe zsugorodott.

Érdekes tény, hogy a modális magyar választó ezen adatok tükrében 1996 szeptemberében valahogy így gondolkodott: én ugyan nem szeretném, hogy úgy legyen, de a jelek szerint az MSZP fogja megszerezni a szavazatok többségét. Ennek az állításnak grotesksége nem marad el a „hazug krétai önvallomása” paradoxonától. Demokráciában ugyanis nincs két külön modális szavazópolgár: egy, aki létrehozza a többségi szavazatot, és egy, aki ezt (túlnyomó!) többségében helyteleníti. Csak egyetlenegy modális, többségi álláspont létezik, még ha ezt csak fáradságosan lehet is előbányászni a zavaros történelmi szituáció kusza attitűdviszonyai, illúziói és fortélyos félelmei alól.¹⁴

Az itt számokban kifejeződő rokonszenv-viszonyok validitását megerősítik az azonos felvételben nyert adatok arról, hogy a megkérddezettek mely pártokat nem választanának (első és második helyen említve, illetve saját pártpreferencia szerint bontva). Míg a Fidesz e

számok tükrében a legkevesebb ellenszenvet kiváltó párt (csak 1,5, illetve 3,0 százalék nem választaná első, illetve második helyen), addig a két másik párt – szinte holtversenyben – az egész mezőny legellenszenvesebbike (FKGP: 21,1, illetve 8,4, MSZP: 20,1, illetve 8,5 az első, illetve a második helyen való „nemválasztásban”).

3. AMIKOR „A KOCSIT FOGJÁK A LOVAK ELÉ”: EGY KÖZVÉLEMÉNY-ADAT, AMELY ELLENÁLLNI LÁTSZIK A NOELLE-NEUMANN-MODELL SZERINTI ÉRTELMEZÉSNEK

A fentiekben ismeretett adatokból rejtélyként mered elénk: miért nem gondolják még a szépen felgyarapodott Fidesz-szavazók sem, hogy az ő pártjuk győztes is lehet (4. táblázat)? Mintha a Fidesz esetében a kocsi lenne a lovak elé fogva!

Erre a kérdésre modellen kívül több kézenfekvő (ilyennek tűnő) válasz adódik.

1. Talán az is szerepet játszik ebben, hogy a Fidesz-tábor egyszer már megtapasztalta a zuhanórepülés gyomorfacsaró lendületét, amitől nagyon kijózanodott.

2. De azt is lehetne mondani, hogy a „szervezett fideszesek” kis száma miatt nem tud beindulni annak a Fields–Schuman-féle „tükör percepciónak” a mechanizmusa, amely azt az optikai csalódást terjeszti a hasonlóan vélekedők körében, hogy ők vannak (közel) többségben.

3. De itt sem zárható ki egy, a látens tanuláshoz hasonló késleltetett hatás, hogy tudniillik egy küszöbértékig rejtett módon gyülemlik a pozitív feszültség, és a „csúcspártiság” öntudatának pár hónapos megszokása és megerősödése nyomán hirtelen felerősödnek az olyan hangok, hogy a Fidesz is eséllyel pályázhat a legerősebb párt státusára.

4. Ugyanakkor felvethető volna itt egy olyan, szakirodalomból merített hipotézis is, hogy a másik két csúcspárt esetében de facto működik – a Fidesz-tábornál viszont éppen nem! – az úgynevezett „konzervatív torzítás” (vö. Fields és Schuman, illetve O’Gorman és Garry idézett cikkeit), mely úgy értendő, hogy a saját értékeikhez zártabban kötődő ideológiai csoportokban szignifikánsan erősebb a reverberálódó tükörhatás, mint a nyitottabb (például az amerikai liberális) közegeben.

5. Sőt az is lehetséges, hogy a Fidesz-MPP imázsához nem tartozik úgy hozzá a „magányos csúcspártiság”, mint akár az MSZP, akár az FKGP auto- és hetero-sztereotípiájához. Ez utóbbi hipotézis egyenértékű annak feltételezésével, hogy a Fideszt a mostani választók eleve mint egy választási szövetség egyik – akár vezető – erejét tekintik.

Az öt modellen kívüli hipotézis mellett azonban még lehet egy 6. hipotetikus magyarázatot is felhozni. Sőt ez utóbbival visszahozhatjuk a Noelle-Neumann-modellnek ellenállni látszó jelenséget a modell fennhatósági területére. Azt is feltehetjük tudniillik, hogy a Fideszre vonatkozó pozitív klímaérzeteket éppen a médiateenor harsogja túl ellenkező előjelű megafóniájával. Igaz, hogy ez az állítás ellenkezik azokkal a közkeletű vélekedésekkel, miszerint az SZDSZ zuhanórepülését a hegemon média-erők mostanság éppen a Fidesz újra-felfuttatásával próbálják ellensúlyozni. Mindenesetre ennek a hipotézisnek az ellenőrzése is megérdemli további empirikus evidenciák felvonultatását.

Ehhez szemügyre kell vennünk a teljes komplex Noelle-Neumann-modell egy hónappal későbbi, októberi adatait. Ez az őszi 30 nap ugyanis nem akármilyen hónap volt Magyarországon, hiszen közben pattant ki az 1994-ben újra uralomra került szocialista utódpart és balliberális szövetséges koalíciós kormányzatának legnagyobb korrupciós botránya, a fentebb említett Tocsik-ügy.¹⁵ Ha a Noelle-Neumann-modellben a szuverén véleményklímáé a vezérszólam, amelyen csak torzíthat a médiateenor,¹⁶ akkor egy ilyen reál-

szférában bekövetkezett véleményformáló esemény hatását érzékelnünk kell a modell műszereivel is.

Nézzük tehát, hogy a modell-releváns adatok hogyan képezik le ennek a klímát befolyásoló eseménynek a hatását, A politikai közvéleménykutatásnak a jelen modell szerinti két alapadatát szeptember és október hónapokra a 7. és 8. táblázatok közlik.

7. táblázat

Most vasárnap melyik pártra szavazna? (százalék)

	(szept.)	(okt.)	különbség
„Nem tudom”	23,0	24,2	1,2
Fidesz	11,0	14,9	3,9
FKGP	9,9	12,4	2,5
KDNP	5,2	3,6	-1,6
MDF	3,8	3,6	-0,2
MDNP	0,6	0,6	0,0
MIÉP	0,6	0,5	-0,1
MSZP	14,0	14,6	0,6
MSZMP	1,2	1,2	0,0
SZDSZ	6,6	5,4	-1,2
Más párt	0,6	0,3	-0,3
Nem menne el	23,6	18,7	-4,9
Összesen	100,0	100,0	
N =	1007	1020	

A 7. táblázatból elsőnek az szökik szemünkbe, hogy a Tocsik-botrány első menetét a kormánykoalíció meglepően csekély veszteséggel úszta meg. Érdekes módon ez a veszteség sem a nagyobbik, hanem a kisebbik kormánypárt házatáján keletkezett. Sőt, az MSZP jó fél-százalékkal még emelte is támogatottságát. Az ellenzék nyeresége vitathatatlan, de korántsem általános. Nagyobb részben a botrányt kipattantó Fidesz, kisebb, de még elég jelentős részben az FKGP erősödésében jelentkezett. A többi ellenzéki párt viszont stagnált.

Nézzük meg, hogy ezt a 7. táblázatból még csak derengő „inkább sejtést, mint látást” a kormányzati védővonal megroppanásának előjeleiről megerősíti-e vagy cáfolja, illetve hogyan módosítja-pontosítja a 8. táblázat a maga áthatóbb „klíma-mutatójával”, a föltételezett többségi választás adataival.

8. táblázat

A párt, amelyik a legtöbb szavazatot kapná

	szept.	okt.	különbség
„Nem tudom”	42,7	41,4	-1,3
Fidesz	3,0	5,6	2,6
FKGP	16,3	22,8	6,5
KDNP	2,4	1,8	-0,6
MDF	2,6	3,0	0,4

	szept.	okt.	különbség
MDNP	0,4	0,4	0,0
MIÉP	0,0	0,1	0,1
MSZP	24,3	17,2	-7,1
MSZMP	0,5	0,6	0,1
SZDSZ	7,0	4,8	-2,2
Más párt	0,3	0,0	-0,3
Nincs ilyen	0,4	2,4	2,0
Összesen	100,0	100,0	
N	1007	1020	

Nos, itt az előzőhöz képest már egészen más „domborzati képet” kapunk. Itt már lelepleződik, hogy a fő vesztes valójában az MSZP, mégpedig az 1995-ös éveleji Bokros-csomag¹⁷ körüli krízisre emlékeztető nagyságrenddel. Ezzel összevetve az SZDSZ (egyébként még mindig markáns) vesztesége szinte enyhe hullámvölgynek tűnik. De az ellenzéki oldalon is megfordultak az arányok. A nagy nyertes itt nem a botrányt kirobbantó Fidesz, hanem az FKGP, amelynek győzelmi esélyeit még a Fidesz-szavazók is a sajátjuknál jobban várják. De nézzük, hogy a másik Noelle-Neumann-mutató, a Vonat-teszt hogyan tükrözi a szeptember-októberi klímaváltást. Erről a 9. táblázat adatai tudósítanak,

9. táblázat

A három csúcspárt választói és a „hallgatás spirálja”

(a Vonat-teszt szerinti 1996. szeptemberi és októberi adatok)

	Fidesz	FKGP	MSZP
Hallgatna			
szept.	61,7	55,9	50,4
okt.	48,6	42,2	39,2
Beszélne			
szept.	22,4	19,4	24,4
okt.	30,6	25,7	31,5
Vitatkozna			
szept.	15,9	24,7	25,2
okt.	20,8	32,1	29,2

Mindenekelőtt az tűnhet fel a figyelmes olvasónak, hogy az egész mezőny, úgy ahogy van, eltolódott a politikai témákban való hallgatástól a beszélgetés, sőt a vitatkozás felé.¹⁸ A korrupciós szuperbotrány tehát felkavarta az apatizálódott politikai közvéleményt.

Ezen belül viszont a három csúcspárt szavazóinak szeptembertől októberig megfigyelhető önbizalomváltozása érdekesen alakul. Egyfelől a két ellenzéki párt nagyon dinamikusan elmozdult a hallgatásból a beszélgetés, sőt a vitatkozás irányába, de másfelől a nagyobbik kormánypárt bázisa nem vagy csak alig látszik föladni fölényes pozícióját. Ez a tény két szempontból is a Noelle-Neumann-modell szerinti magatartásként értelmezhető:

1. A még októberben is az MSZP-re szavazók aktívabban elkötelezettek a hajdani ál-

lampárt utódpártjának, mint a menetközben („holmi Tocsik-botrányra”) megingók és lehuloltak. Maga Noelle-Neumann többször találkozott ezzel a „kemény-mag”-jelenséggel.

2. A kormányzatot támogató elektronikus média és a kormányklientúra kezeiben lévő papírmédia túlereje olyan hangulati háttérrel biztosít az „MSZP-színekben utazóknak”, amellyel a média által diszkvalifikált ellenzéki szavazók bátorsága még mindig nem versenyezhet. Ez a „médiatenor” jelenség, melynek „túlharsogásáról” Noelle-Neumann szerint még seholsem születtek megbízható empirikus adatok.

A „többségi vélekedés” és a „Vonat-teszt” adataiból tehát együttesen azt a politikai tartalmi eredményt olvashatjuk ki, hogy

– jöllehet a rendszerben 1996 folyamán észlelhető mozdulatlan feszültség-növekedés a Tocsik-ügy nyomán részben már dinamikus elmozdulásba ment át a jobboldali és jobb-közép ellenzék javára,

– de ennek „kinetikai energiájánál” még mindig nagyobb a mozdulatlan feszültség-növekedés tartaléka.

Ami pedig a szóbanforgó hipotézis-ellenőrzésünket, vagyis a Fidesz esetében észlelt „politikai KRESZ ellenes” jelenség megmagyarázását illeti, itt a több rivális értelmezés között szintén helyet adhatunk a Noelle-Neumann-féle modell által nyújtottnak is, vagyis annak, hogy a valamikori liberális szövetséges, jelenlegi elszánt ellenfél SZDSZ média-kapcsolatrendszerének jó hatásfokú manőverei¹⁹ igenis képesek késleltetni a fiataldemokraták „narancsának beérését”.

A CONVERSE-ISKOLA POLITIKAI TUDATOSSÁG MODELLJE

A „politikai tudatosság – fogadás és elfogadás”-modell és operacionalizálása

1. A MODELL GONDOLATI ELŐZMÉNYEI ÉS POLITIKATUDOMÁNYI ALKALMAZÁSA

Pascal fogadás-elmélete szerint a nyereménynagyság és a nyerési valószínűség reciprok viszonyban állnak egymással (a nagyobb nyeremények ritkábbak). Általánosítva: aminek kisebb a valószínűsége – például az, ami nagyobb erőfeszítést vagy nagyobb találékonyságot igényel – az általában értékesebb. Ebből született meg a teljesítménymotiváció alapképlete, amelynek összefüggéseit a 10. táblázat tünteti fel.

10. táblázat

A teljesítménymotiváció alapképlete (Az ellentétes irányú változó-párok – értékesség és esély – összeszorandók.)

	Nagy esély	Kis vonzóerő	Mindkettő közepes	Kis esély
A siker valószínűsége	.90	.75	.50	.25
A siker vonzóereje	.10	.25	.50	.75
Akciópontenciál	.09	.19	.25	.19

Az utolsó sorban látható, hogy az eredő akciópotenciál értéke középűt, a közepes nehézségű feladatoknál a legmagasabb. (Ahol sem a vakszerencse, sem a feladat könnyűsége, hanem a személy saját erőinek próbára tétele a siker előidézője.) Minél erősebben teljesít-

mény-motivált valaki, annál magasabbra „nyurgul fel” a középső szakasz értéke a mindkét szélső szakasz értéke fölé.

A pascali modell analógiájára alakul a szintén ellentétes irányú változó-párokkal – nyitottság és kritikusság – operáló politikai „fogadás–elfogadás” modell is. Ennek formalizálásához a változóértékek összeszorozása helyett ezek algebrai összege veendő. (A figyelem korábban kiváltódik és lassabban erősödik, a kritikai érzék – ellenérzés – viszont később aktivizálódik, de gyorsabban felerősödik.) Ennek mintázata a 11. táblázatból olvasható ki.

11. táblázat

A nyitottság és kritikusság összefüggése a „fogadás–elfogadás” modellben

Nyitottság (figyelem)	.10	.25	.50	.55	.60	.70	.85	.90
A befogadás kritikussága				-.10	-.20	-.40	-.80	-.95
Pol. hírek elfogadása	.10	.25	.50	.45	.45	.30	.05	-.05

A 11. táblázat sematikusan azt illusztrálja, hogy a politikai tudatosság bizonyos küszöbértékétől kezdve kezdenek az emberek egyáltalán felfigyelni az őket érő és érintő politikai információkra. E küszöbérték alatt figyelemhiányuk mintegy immunizálja őket a politikai befolyásolás ellen. Ám ha már egyszer odafordították figyelmüket bizonyos politikai információkra (amelyek egyébként sohasem semlegesek, hanem mindig is valamilyen propaganda-csomagolásban érkeznek hozzájuk), akkor a politikai tudatosság újabb, magasabb küszöbértéke kell ahhoz, hogy a fogadott politikai információt autonóm módon kezelni is tudják: csak akkor fogadják el, ha saját érdekeikkel és értékeikkel azonos irányú, illetve akkor feltétlenül vessék el, ha e politikai predispozícióikkal ellentétes. Vagyis a politikai tudatosság erősödésével az első, a figyelési vagy *fogadási* küszöb után megjelenik a második, a kritikai vagy *elfogadási* küszöb. Ennek átlépése már részben paradox hatást vált ki. Itt ugyanis a megfelelő szintű kontextuális ismereteik alapján az érintettek egy része arra jön rá, hogy e propaganda-információkkal be akarják csapni őket. A befolyásolhatóság tehát a politikai tudatosságnak csak a középső sávjában erős, mind az ennél alacsonyabb, mind az ennél magasabb tartományában kimutathatóan gyengébb.

2. A MODELL MŰVELETI KISZERELÉSE: A POLITIKAI TUDATOSSÁG MUTATÓI

Ott kezdődik a modell használatba vehetősége, ahol valamilyen elfogadható megbízhatósági és érvényességi szinten mérni tudjuk ezt a bizonyos politikai tudatosságot.²⁰ A politikai tudatosság mérésére a következő három indexet fejlesztettük ki (zárójelben az adott indexnél magas értéket mutatók egy-egy fontosabb sajátossága):

- tudatosság, amely a pártok iránti bizalomban és a pártok értékelő jellemzésében jelentkezik (ez a kritikus beállítottság mutatója);
- tudatosság, amely a megkérdezett önjellemzésében úgy érhető tetten, mint közéleti érdeklődésüként és politizálóként való önazonosítás (ebben magas az 1988 előtti párttagok aránya, vagyis a mutató balra húz);
- tudatosság, amely a politikai közszereplők iránti figyelemben mutatkozik meg (ez népszerű, de legsebezhetőbb a média-propaganda számára).

Hazai empirikus eredmények a modellel

1. EGY 1996. NYÁRI EMPÍRIA: „LESTAKTIKA” AVAGY KIKBŐL GYARAPODOTT A KISGAZDA TÁBOR?

A „fogadás–elfogadás” modell kulcstényezőjével, a politikai tudatosság fokával, továbbá másik változójával, a politikai értékírányultsággal (amit az 1994-es választási adattal közelítettünk meg), az 1996. júliusi reprezentatív adatokból hoztunk felszínre plusz-információkat. Ezeket a 12. és 13. táblázat tükrözi.

12. táblázat

Az 1996. júliusi pártválasztási kategóriákban az 1994 óta szerzett támogatás (százalékban)

Passzívak	FKGP	Fidesz	KDNP	MDF	SZDSZ	MSZP
54,2	45,5	40,6	27,9	26,7	25,3	12,1

A 12. táblázat mezőnye négy részre osztható.

Az élen egyedül áll a Passzívak (Nem menne el szavazni, Nem tudja, kire szavazna) kategóriája, amely valóban messze a legnagyobbat „hízta” 1994 és 1996 között: mostani „tagságának” több, mint fele, 54 százaléka 1994-ben még valamelyik pártra, természetesen túlnyomó többségük (28 százaléka) az MSZP-re szavazott.

A táblázat másik végén ezért értelemszerűen leszakadó sereghajtóként áll az MSZP, amely 88 százalékban volt kénytelen saját 1994-es „örökségéből” táplálkozni, hiszen mostani támogatónak alig több, mint 10 százaléka a menetközbeni szerzeménye. (Ezek fele 94-ben passzív volt.)

E két szélsőség között két világosan elkülönülő együttes áll:

- egyfelől a sokat nyert FKGP és Fidesz (46, illetve 41 százalék),
- másfelől a kevesebbet nyert KDNP, MDF és SZDSZ (28, 27 és 25 százalék).

Ez még csak közbülső eredményadat, de már ebből is kiderül, hogy

– a legalapvetőbb (illetve alap-*rázóbb*) mozgás 94 és 96 között az MSZP és a Passzív kategória relációjában zajlott,

– a második legjelentősebb vetődés az ellenzéki tábor két szélét erősítette meg: jobban a kisgazdákat, de még észrevehetően a fiataldemokratákat is: e két pártnál jelentkezett szignifikáns értékrendszerek közötti vonzóerő,

– mindezekhez képest a két további ellezéki párt és a kisebbik kormánypárt mintegy közbülső szinten állapodott meg (aminek fejlődési irányát júliusban még nehéz lett volna extrapolálni),

De nézzük a képlet további rendezését kontrollváltozónk, a politikai tudatosság segítségével.

13. táblázat

A politikai tudatosságnak az 1996. júliusi pártválasztásokban az 1994 óta szerzett támogatásra gyakorolt hatása (százalékban)

KDNP	Fidesz	Passzívak	SZDSZ	MDF	MSZP	FKGP
40,2	19,4	13,0	10,4	0,5	-0,6	-7,0

A 13. táblázat adatsora néhány ponton új értelmet ad az előző táblázat információjának. Ha a 12. táblázat azt mondja meg, hogy melyik párt mekkora plusz vonzóerővel rendelkezett a jelenlegi támogatottsága kialakulásához (függetlenül attól, hogy 1994-es indulása milyen mértékig hat közre mostani helyezésére), akkor a 13. táblázat úgy finomítja ezt az adatot, hogy tisztázza: erre a megfigyelt plusz vonzóerőre milyen mértékig voltak fogékonyak a politikailag tudatosabbak a kevésbé tudatosakhoz képest.

A KDNP például százalékban nem túl sok új hívet szerzett. Ha valamivel többet is, mint az SZDSZ vagy pláne az MSZP, de jóval kevesebbet, mint a Fidesz vagy pláne az FKGP. Ámde ez a szerzeménye igen nagy mértékben, 40 százalékban, a politikailag tudatosok ténylegéről került ki. Aki tehát 96 évközepén újonnan csatlakozott a nem túl sikeres kereszténydemokratákhoz, az ezt a jelen „mélységi” adat szerint a mélyebb érték-azonosság felismerése nyomán tette.

Hasonló képletet mutat, bár enyhébb változatban a Fidesz szavazótábora is. Sőt úgy tűnik, a Passzívak kategóriájába is többen azért vonultak, mert tudatosabb átgondolásuk nem engedett számukra más döntést. (Tanácsstalanságuk eszerint nem deficit volt, hanem az objektív helyzet zavarbaejtő ellentmondásossága érzékelésének logikus következménye.) És ebből a szempontból az SZDSZ-tábor is elszakadt a másik kormánypárt irracionálisabbnak tetsző szavazóbázisától: a hozzá csatlakozottak között még mindig szignifikánsan több volt a politikailag tudatos személy, mint az MSZP-gyarapodásban.

A rendszerváltás óta eddig vezető kormánypozícióba jutott, ám ott sok kudarccal találkozott két párt, az MDF és az MSZP bázisa 96 nyarán egyaránt kiegyenlített mérleget mutatott a politikailag tudatosak és nemtudatosak között. Ez olyasféle jelentéssel bírhat, hogy a múlt ciklusban kiábrándulást keltett, illetve az ugyanezt most keltő kormánypárt ellen olyan zsigeri ellenszenv halmozódott fel, amely számára közömbös a politikai tudatosság tekintetében itt mért különbözőség.

A legérdekesebb azonban az FKGP támogatásszerzésének tudatossági háttere. Látjuk, hogy a degeszre tömött Passzív kategória utáni második legerősebben felgyarapodott – és pedig értelemszerűen másoktól (Passzívtól 19,3 százalékban, MSZP-től 10,2 százalékban, SZDSZ-től 6,8 százalékban, a többiektől kisebb százalékokban) gyarapodott – kisgazdatábor egy másfajta néprétegre gyakorol vonzást, mint az eddigiek és ezek között különösen a KDNP és a Fidesz szerepel. Az FKGP szavazói inkább a politikailag alacsonyabb tudatos népességből toborzódtak, jóllehet a pártpreferencia megváltoztatásához már eleve bizonyos fokú politikai érdeklődés, tehát tudatosság szükségeltetik.

Ez az adat egymagában döntést hoz néhány közvéleményalakulási hipotézis és ellenhipotézis között. Például megerősíti azt a korábbi lazább észlelet-csokrot, mely szerint a sok párt számára „kíváncsan vastag” semleges (passzív, apatikus, illetve dühös) népesség-sávot az ellenzéki pártok közül egyedül a kisgazdák tudták eddig megszólítani. És gyengíti a valószínűségértékét az olyan reményeknek, melyek ezt a réteget értelmiségi érveléssel próbálnák megközelíteni.

Prognózisként pedig ez annyiban fontos nyers adat, hogy annak árnyékát vetíti előre,

miszerint a választások közeledtével természetesen erősödő tudatosság, azaz a gyarapodó tudatosabb rétegek ugyanebből az alapsávból aktivizálják tagjaikat. Ez azért nyers, és további adatokkal még egyértelműsítendő információ, mert így még két dolgot jelenthet: (a) vagy az alacsonyabb tudatossági szintről átmentett kormányellenes indulat fogja áthatni a feljüket egyre szélesülő pártválasztó rétegeket, amit eleve kiszagda nyereségként lehet borítékolni, (b) vagy az immár tudatosabb (mert egyáltalán a választási téma iránt érdeklődő) réteg elveszti a sokcsatornás kormánypropagandával szembeni, a korábbi érdektelenségből adódott immunitását anélkül, hogy már megszerezte volna a propaganda kritikus kiértékeléséhez szükséges kontextus-ismeretet és szelektív elfogadási képességet.²¹

Am egyáltalán az a 12. táblázatban rögzített tény, hogy van ma Magyarországon egy párt, amely iránt a politikailag passzívak szokatlanul széles sávja mutat sajátos affinitást, már némileg kérdésessé teszi azokat a stratégiai elképzeléseket, amelyek a médiatúlerőre alapozva vélik átmenthetőnek a jelen koalíció számára a hatalmat a következő parlamenti ciklusra. Másfelől alkalmas arra, hogy felülvizsgálta azt a két, egymással szembenálló ellenzéki stratégiát is, amelyek

- egyike e gyenge politikai tudatosságra ható, ritka erős vonzásában bízva zárkózik el a teljes ellenzéki összefogástól (ez olyan, mint a labdarúgásban a kockázatos, ritkán bejövő lestaktika),

- másika pedig nem méri fel teljes súlyában, mit profitálhatna a rendkívül széles passzív réteg gravitációs magához-csúsztatásából. (A hegyi erdők kitermelését szolgáló feltáró utak vagy kisvasutak megtervezésénél mindig döntő szempont, hogy hova *gravitál* az óriási fatömeg.)

2. 1996. KÉSŐŐSZI (NOVEMBER VÉGI) ADATOK

Itt már rendszerezettebben vizsgáljuk át, hogy néhány önmagában is érdekes közvéleménykutatási adat hogyan válik egyenesen izgalmassá azzal, hogy a szokványos demográfiai bontások (nem, kor, iskolázottság, lakóhely-típus) helyett a politikai tudatosság mutatóival bontjuk őket. Ilyen érdekes és potenciálisan izgalmas adatcsokrot hármat választottunk ki az 1996. novemberi országos Gallup-felvétel adataiból. Az első kettőt – a Horn Gyulával való egyetértés fokát és a pártok 98-as választási szereplését – a politikai tudatosság mindhárom említett mutatójával bontjuk, a harmadikat – az ellenzéki összefogás adatcsokrát – pedig csak a politikai tudatosságnak a három közül legjobb mutatójával.

a) „Egyetért-e Horn Gyulával?” – háromféle tudatosság szerint

A 14. táblázatból látjuk, hogy a Horn Gyulával való egyetértés verusz egyet-nem-értés mérlege országosan is erősen negatív. Ha ezt az elutasítást azzal a politikai tudatossággal bontjuk, amelyet a pártok iránti bizalom tekintetében és a pártok értékelő jellemzése tekintetében kifejtett aktivitással mértünk (a táblázat első sora), akkor azt tapasztaljuk, hogy a legenyhébb elutasítás Horn Gyula megítélésében a legalacsonyabban tudatosak között tapasztalható. A közepesen és magasan tudatosak egyformán 10-10 százalékkal nagyobb arányban helyezkednek szembe Horn elgondolásaival.

14. táblázat

Az „Egyetért-e Horn Gyulával?” kérdésre adott „igen”(+) és „nem”(-) válasz-gyakoriságok különbsége országos átlagban és a politikai tudatosság fokozatai szerint

A Politikai Tudatosság szempontjai	Országos átlagban	a Politikai Tudatosság fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Pártok iránti bizalom és értékelő jellemzés	- 32,7	- 25,7	- 35,3	- 35,0
Önmagát közéletű érdeklődésűnek és politizálónak jellemzi	- 32,4	- 42,7	- 36,0	- 22,4
Politikai szereplők iránti figyelem	- 32,0	- 34,2	- 26,9	- 33,8

De nézzük a második politikai tudatosság mutatót, az önjellemzésen alapulót (közéleti érdeklődésűnek, ill. politizálónak tartom magam). Erről a rétegről a kérdőív más pontjából azt az információt kaptuk, hogy 62 százalékuk 1988 előtt az MSZMP tagja volt. Az így értett politikai tudatosság szerinti bontás ennek megfelelő: emelkedésével párhuzamosan csökken a Horn Gyulával szembeni vitakedv.

Ám legérdekesebb a politikai tudatosság harmadik indexével való bontás. Itt az volt a szempont, hogy az illető mennyire foglal állást a politikában szereplő személyekkel kapcsolatban vagy tér ki az ilyen személyi kérdések elől. Ennél az érzelmi állásfoglalást jelző mutatónál jött be a papírforma, hogy tudniillik a politikai tudatosság középső foka a legsebezhetőbb a túlerőben lévő *inkumbens* vagy kormány-propagandától. Látnivaló, hogy mind az alacsony, mind a magas politikai tudatosságú réteg enyhén az országos átlag föltt utasítja el Horn Gyulát. A közepesen tudatos réteg viszont jóval kevésbé.

b) „Melyik párt lesz tagja az 1998-as választások után megalakuló kormánynak?” – a háromféle tudatosság szerint.

Itt már a három tudatossági indexszel való bontás eredményét külön-külön táblázatokban mutatjuk be (15a., 16a. és 17a. táblázatok). Mindegyiknél az „igen” és „nem” százalékok különbség-adatai után hozunk egy-egy olyan táblázatot, amely ezeket az adatokat pusztá *sorszámokká* csupaszítja (15b., 16b. és 17b. táblázatok). Az elemzést ezeken a legtömörebb adatokon végezzük.

i. A „bizalmi tudatosság” szerinti bontás

15a. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye a „bizalmi szempontú” politikai tudatosság három fokozata szerint („igen” és „nem” válaszgyakoriságok különbsége)

Pártok	Országos átlagban	a „bizalmi szempontú” politikai tudatosság fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	36,5	33,4	37,1	37,8
FKGP	25,8	28,2	34,5	20,0
KDNP	14,0	9,8	17,8	14,5
MDF	1,3	11,5	-0,5	-3,7
MSZP	13,5	16,3	12,2	12,8
SZDSZ	20,9	14,1	27,1	21,4
Összesen: (N) (%)	(903)	(25,9)	(25,4)	(48,7)

15b. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye „a bizalmi szempontú” politikai tudatosság három fokozata szerint (esélyek sorszáma)

Pártok	Országos átlagban	a „bizalmi szempontú” politikai tudatosság fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	1.	1.	1.	1.
FKGP	2.	2.	2.	3.
SZDSZ	3.	4.	3.	2.
KDNP	4.	6.	4.	4.
MSZP	5.	3.	5.	5.
MDF	6.	5.	6.	6.

Az országos átlag magáért beszél, ezzel nem is foglalkozunk. Csak a politikai tudatosság szerinti bontás eredményével.

- Látnivaló, hogy a Fidesz mindegyik tudatossági fokon 1.
- Az FKGP az alacsony és a közepes tudatossági fokokon 2., magas tudatosság esetén pedig 3.
- Itt helyére 2.-nak az SZDSZ jön fel, amely országosan és a közepes tudatossági fokon 3., alacsony tudatossági fokon pedig 4.
- Az országosan 4. KDNP-t alacsony tudatossági fokon ketten is előzik: az MSZP (3.) és az MDF (5.),
- Ettől persze nem rendül meg sem az MSZP utolsóelőtti, sem az MDF utolsó helye.

ii. Az önjellemzésen alapuló politikai tudatosság szerinti bontás

16a. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye a „közéleti érdeklődésüként és politizálóként” való önjellemzés három fokozata szerint

Pártok	Országos átlagban	a „közéleti és politikai érdeklődésükénti” önjellemzés fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	38,0	33,9	43,3	37,3
FKGP	27,8	29,8	29,0	25,7
KDNP	14,5	8,4	25,4	12,4
MDF	0,5	3,1	5,4	–4,7
MSZP	14,4	16,8	7,8	17,1
SZDSZ	22,0	21,7	20,4	23,3
Összesen: (N) (%)	(971)	(29,5)	(28,8)	(41,7)

16b. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye a „közéleti érdeklődésüként és politizálóként” való önjellemzés három fokozata szerint (esélyek sorszáma)

Pártok	Országos átlagban	a „közéleti és politikai érdeklődésüként” önjellemzés fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	1.	1.	1.	1.
FKGP	2.	2.	2.	2.
SZDSZ	3.	3.	4.	3.
KDNP	4.	5.	3.	5.
MSZP	5.	4.	5.	4.
MDF	6.	6.	6.	6.

Az országos átlagot itt már a Fidesz 1. sora mellett még két másik párt sora is érdemi bontás nélkül adja vissza: az FKGP 2. és az MDF 6. helyén nem módosít az, hogy melyik válaszadó mennyire közéleti, illetve politikai érdeklődésűnek tartja magát.

A maradék három pártban viszont megint elmozdulásokat látunk. Az SZDSZ most seholsem javítja 3. helyét, viszont a közepeseknél lerontja 4.-re.

Itt a 4. helyen a KDNP ellentmondásos képletét látjuk. A tudatossági skála középső sávjában feljött a 3. helyre, alsó és felső sávjában lecsúszott az 5.-re.

Ezzel, úgy tűnik, az MSZP reciproka, amely az alacsonyan és a magasan tudatosaknál javít országos 5. helyezését.

iii. A politikai szereplők személyét figyelő politikai tudatosság szerinti bontás

17a. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye „a politikában szereplő személyekre figyelés” három fokozata szerint

Pártok	Országos átlagban	„a politikában szereplő személyekre figyelés” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	36,8	36,4	40,8	36,5
FKGP	26,8	31,2	23,3	23,9
KDNP	16,2	18,9	5,0	13,5
MDF	-0,2	11,3	-9,1	-7,3
MSZP	13,8	18,6	22,6	13,6
SZDSZ	20,4	26,3	15,7	16,8
Összes: (N) (%)	(897)	(41,5)	(29,2)	(29,3)

17b. táblázat

A hat parlamenti párt kormányba-kerülésének esélye „a politikában szereplő személyekre figyelés” három fokozata szerint (esélyek sorszáma)

Pártok	Országos átlagban	„a politikában szereplő személyekre figyelés” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	1.	1.	1.	1.
FKGP	2.	2.	2.	2.
SZDSZ	3.	3.	4.	3.
KDNP	4.	4.	5.	5.
MSZP	5.	5.	3.	4.
MDF	6.	6.	6.	6.

Az 1., 2. és 6. helyen itt sem változtat semmit ennek a személyekben gondolkodó, népszerűbb típusú politikai tudatosságnak a szintje: a Fidesz és az FKGP felül, az MDF pedig alul mindvégig tartja az országos helyét.

A többi három, „kilengést” produkáló pártból is csak az MSZP adata érdemel figyelmet, amely a saját előző, „önjellemezés” tudatossági bontásának mintegy a reciprokát, tükrös ellentétét hozta létre. Ennél kézenfekvő az értelmezés: a közepes tudatossági kategória főleg a politikai szereplőknek szentelt személyi figyelem népszerűbb dimenziójában hozza be a papírformát. Itt a pártok témájában hasonlókat kapunk, mint a Horn Gyulára való direkt rákérdezésnél: az inkumbens propagandának legjobban kitett közepesen tudatos népesség enyhít legjobban az MSZP degradálásán: két hellyel az országos átlag fölé hozza.

c) Az ellenzéki összefogás véleményezése – a „bizalmi szempontú” politikai tudatosság szerint

Itt már csak az egyik politikai tudatosság-indexszel, a bizalmat tudatosítóval bontunk. Maga a téma, ha lehet, még érdekesebb az előzőnél: már önmagában, ilyen bontás nélkül is kimondottan izgalmas. A lakosság hogyan gondolkodik – illetve hogyan foglal állást aktív támogatással is – az ellenzéki összefogásról?

Itt a politikai tudatosságnál nyilván erősebb hatású változó a politikai irányultság. Ezért az előbbi nem önmagában, hanem csak ez utóbbival interakcióban vizsgáljuk.

Menjünk sorba a 18., 19. és 20. táblázatokon!

- 18. táblázat: helyeselné-e, ha az FKGP is benne volna az ellenzéki szövetségben?
- 19. táblázat: ő maga rászavazna-e a mostani polgári együttműködők szövetségére?
- 20. táblázat: ez a szövetség hogyan szerepelne a 98-as választásokon?

18. táblázat

Rangsor az FKGP-nek az ellenzéki összefogásba való bevétele helyeslők arányáról az egyes pártokat választók és ezeken belül a politikai tudatosság fokozatai szerint

Pártok	Országos átlagban	„a bizalmi szempontú politikai tudatosság” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
FKGP	1.	2.	1.	1.
MDF	2.	1.	3.	3.
KDNP	3.	4.	4.	2.

Pártok	Országos átlagban	„a bizalmi szempontú politikai tudatosság” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	4.	3.	2.	4.
SZDSZ	5.	5.	5.	5.
MSZP	6.	6.	6.	6.

A 18. táblázaton látszik, hogy a kisgazdák szeretnék legjobban, ha bevennék őket a szövetségbe. Ezt csak az alacsony tudatosságú FKGP-szavazók kérdőjelezik meg valamennyire. (Az alacsony politikai tudatosságú kisgazdák sajátos helyzetét nemcsak a nyári empiria „lestaktika” fejezetében láthattuk, de a jelen táblázaton kívül a következő két táblázat adataiban is megfigyelhetjük.)

A skála másik végén a szabaddemokraták és a szocialisták félnek ettől az ellenzéki összefogástól a legjobban, de különösen az MSZP-szavazók. Itt a politikai tudatosság nem számít: mindhárom réteg mindkét pártnál egyöntetűen ellene van egy ilyen legátfogóbb ellenzéki összefogásnak. A „ki hova szurkol” heurisztikus elv itt is könnyen eligazíthatja a nem szándékosan vak és süket ellenzéki elitet.

A közbülső pártok sorrendje meglepetést kelthet: MDF, KDNP, Fidesz. Az MDF-szavazók tehát megelőzik a KDNP szavazókat a kisgazdák befogadásában. Tudatosság szerint bontva azonban bonyolódik a kép. A kisgazda befogadás hívei az MDF-esek közül az alacsony tudatosságúak, a KDNP-hívek közül pedig a magasán tudatosak.

De ami talán szintén meglepő: a Fidesz-tábor is rendkívül megosztott ebben a kérdésben. Legbefogadóbbak a közepesen tudatosak, náluk elutasítóbbak az alacsonyan tudatosak, de leginkább elutasítja a kisgazda szövetséget a Fidesz-tábor legtudatosabb rétege.

19. táblázat

A következő választásokon biztosan és valószínűleg az MDF–Fidesz–KDNP közös jelöltjére szavazók aránya szerinti rangsor az egyes pártokat választók és ezeken belül a politikai tudatosság fokozatai szerint

Pártok	Országos átlagban	„a bizalmi szempontú politikai tudatosság” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
MDF	1.	3.	1.	1.
Fidesz-MPP	2.	4.	2.	2.
KDNP	3.	1.	3.	4.
FKGP	4.	5.	4.	3.
SZDSZ	5.	2.	5.	5.
MSZP	6.	6.	6.	6.

A 19. táblázaton az országos sorrend értelemszerűen nagyot változik. A kisgazdák lecsúsznak a 4. helyre, közvetlenül a két kormánypárt elé. Ez triviális, hiszen itt ellenük megy a parti. (Sőt az érdemelhet figyelmet, hogy nem mentek legalább még az SZDSZ alá.)

A kisgazda tábor azonban korántsem egységes. Itteni megosztottsága viszont jól értelmezhető. Az itt is különálló alacsony politikai tudatosságú FKGP-szavazók zsigeri ellen-szenvvel viseltetnek a hármass szövetség ellen. (Ezért sem akartak annyira belekerülni, mint a másik két tudatossági sávhoz tartozók.) Ők elutasításban intenzívebben reagálnak nemcsak a Fidesz, de az SZDSZ szavazóinál is. Ahogy azonban növekszik a tudatosság az

FKGP-bázison belül, úgy erősödik a polgári szövetségre szavazni akarók aránya. Olyanira, hogy a magas tudatossági sávban még a kereszténydemokrata szavazókat is megelőzik.

Logikusnak tűnik, bár nem triviális az, amilyen arányban a polgári szövetségen már de facto belül álló pártok hívei a közös jelöltre szavaznának. Itt az MDF-esek vezetnek és a KDNP-sek zárják a sort. Az MDF-nek, úgy tűnik, létérdeke a szövetség támogatása, a KDNP-tábor pedig kissé a kiszáradás felé kacsintgat. Ez a sorrend megfelel mindegyik pártnál a közepesen tudatosak, és egy kivétellel a magasan tudatosak sorrendjének is. A magasan tudatos kiszáradás ugyanis – mint láttuk – megelőznék még az éppen miattuk vacilláló kereszténydemokratákat is a polgári szövetség támogatásában.

A legmegosztottabb pártbázis itt a kereszténydemokratáké: az alacsony és a magas tudatosságú rétegek között három ranghely különbség található. A KDNP-ben meglevő akut belviszályok itt is lecsapódtak.

Érdekes itt az alacsony tudatosságú SZDSZ-szavazók viselkedése. Ők három helyet ugranak előre a saját országos helyezésükhöz képest. Ezekről az SZDSZ-marginálisokról tehát még szavazatokat remélhet a polgári szövetség.

20. táblázat

A következő választásokon az MDF–Fidesz–KDNP szövetségnek jelentős választási sikert (kormányalakítás, ill. meghatározó parlamenti erő) jósolók arányának rangsora az egyes pártokat választók és ezeken belül a politikai tudatosság fokozatai szerint

Pártok	Országos átlagban	„a bizalmi szempontú politikai tudatosság” fokozatai szerint:		
		alacsony	közepes	magas
MDF	1.	1.	2.	1.
Fidesz-MPP	2.	2.	3.	2.
KDNP	3.	4.	1.	3.
FKGP	4.	5.	4.	4.
SZDSZ	5.	3.	5.	5.
MSZP	6.	6.	6.	6.

A 20. táblázat az országos átlagadatok tekintetében értelemszerűen megegyezik az előzővel. Az ember ugyanis hajlamos azt támogatni, aminek győzelmében hisz. Ezt a konzisztenciát leglátványosabban éppen az említett alacsony tudatosságú SZDSZ-sáv adatán mutathatjuk be. Pont ők, akik pártjuk irányultságához képest szokatlanul erős arányban támogatnák szavazatukkal a polgári szövetséget, hisznek is benne erősebben; erősebben nemcsak a tudatosabb szabad-demokrata szavazóknál, de a KDNP alacsony tudatosságú szavazóinál is.

A tudatosság szerinti bontások azonban itt csak az alacsony és közepes tudatossági sávban hoznak bizonyos mozgalmasságot. A legtudatosabbak itt egyben az országos átlagot is képviselik.

Az alacsony tudatosságú FKGP-szavazók hűek maradnak önmagukhoz: ezt az egész úri huncutságot nem sokra tartják. Esély-megvonásban oda zárkóznak le az MSZP-szavazók mellé.

A legmegosztottabb pártbázis itt is a kereszténydemokratáké: ugyancsak három helyközzel a tudatossági sávok között. (Mivel csak az amplitúdó nagysága azonos az előző táblázatával, az elmozdulások iránya nem, ezért ennek a bontásnak az eredményét nem próbáljuk meg értelmezni.)

Két politikai közvélemény-modell „szellemi erősítőjével” próbáltunk meg stratégikus információkat felszínre hozni közvéleménykutatási adatokból.

A stratégikus információk tudományos módszerrel való megszerzésére tudománytörténeti és egyben nagytörténelmi példa a kiváló társadalomtudós H. Cantril hosszú hónapokon, sőt éveken keresztül működése F. D. Rooseveltnél elnöknek abbéli törekvésében, hogy a háborús szerepvállalástól kifejezetten idegenkedő amerikai közvéleményt mégiscsak felkészítse a II. világháborúban való szerény (gazdasági), majd mind erőteljesebb (hadi) részvételre. A közvélemény folyamatos, valid és releváns szondázása nélkül nem lett volna mód annak a feszültség, de célirányban mozgó állapotnak a létrehozására, hogy az elnök óvatosan mindig csak addig ment előre a magaválasztotta irányban, ameddig ezt a lassan érlelődő közvélemény még éppen engedte. Ehhez a közvéleménykutatás oldaláról szükség volt egy modell-nyújtotta „szellemi erősítésre”.

A jelen vizsgálatban használt német modell foglalatja a következő:

- a közvélemény a népesség reáltapasztalatai nyomán alakul (Bokros-csomag, Bokros menesztése, Tocsik ügy stb.);
- ezt a politikai klíma-alakulást az emberek hitelesen, megbízhatóan megérzik, és ehhez a klímaérzékeléshez igazítják politikai magatartásukat;
- ha a szélirányt kedvezőnek tudják, felbátorodnak és „kiállnak igazukért”, ha kedvezőtlennek, visszahúzódnak;
- ez a magatartásuk vissza is hat a politikai klíma alakulására;
- ez a klíma-alakulás pedig kihat a tényleges egyéni pártválasztásokra is;
- ha azonban zavar támad a klímaérzékelés validitásában (a népesség tévesen méri be a politikai erőviszonyok és rokonszenv alakulását), akkor e tévedés oka a „beszéd-spirált” túlharsogó „média-tenorban” keresendő.

Az amerikai modell formulája pedig így hangzik:

- a közvélemény kialakításához a népességnek össze kell vetnie saját reáltapasztalatait a politikai elitek őt befolyásolni akaró (pártos) információival;
- ez az összevetés nem azonos kimenetelű a politikai tudatosság mindegyik szintjén;
- a legalsó szinten a népesség egyáltalán nem figyel a politikai megnyilatkozásokra, ezért immunis mindenfajta elit-befolyásolásra, politikai állásfoglalását vagy ki sem nyitvánítja, vagy a választásokat közvetlenül megelőző harsányabb eseményekhez igazítja;
- egy tudatossági küszöbérték fölött azonban már odafigyel a politikai üzenetekre, de ezeket még nem képes úgy kontextusba helyezni, hogy az őt érő pártos információkból kritikusan szétválogassa a saját érdekeivel és értékeivel megegyező és az ezektől valójában eltérő (netán ezekkel szembenálló) elit-szándékokat;
- ezért a politikai tudatosságnak ez a sávja a legsebezhetőbb a propaganda számára, ami főleg az aszimmetrikus média-erő esetén játszik szerepet: az incumbens, hatalomban lévő, média-eszközökkel jól ellátott elit ennél a rétegnél érvényesítheti legjobban „légifölényét”;
- a politikai tudatosság egy újabb küszöbértéke fölötti népesség-sáv viszont ismét kevésbé befolyásolható, mert az érdeklődés bizonyos fokától kiindul, de gyorsulóbban erősödő kritikus beállítottság az őt érő propagandából ki tudja rostálni a saját politikai predispozíciókkal össze nem egyeztethető hatásokat.

A tanulmányban e két modell fényénél vizsgáltuk meg a rendelkezésünkre álló empiriát.

A két modell szintézisét pedig a következő kérdések révén látjuk elérhetőnek.

(1) Vajon a politikai tudatosság különböző szintjein hogyan jelenik meg az

– „Ön kire szavazna” és

– „A többség kire szavazna?”

kérdésekre bejött válaszok adatai közötti különbség?

(2) Konkrétabban: az ebben a tekintetben észlelt FKGP- (és részben MSZP-) fölény vajon emelkedik-e vagy csökken a politikai tudatosság fokával; és másfelől vajon a Fidesz különös formulája (amit a lovak elé fogott szekér képe ragaszt meg az emlékezetben: tényleges előretörés a klímaérzékelés húzóereje nélkül) a politikai tudatosság-skála melyik végén – netán a közepén – erősödik-e fel?

(3) Végül: a kapott eredményeket hogyan értelmezhetjük a német és az amerikai modell-predikciók metszéspontjában? Mit jelent a német klíma-adat az amerikai modell-adatokkal képzett három tudatossági sávban, az alsó küszöb alatti immunis, a felső küszöb feletti kritikus és a két küszöb közötti sebezhető rétegben?

E kérdésekre a 21. táblázat eredményadatai adják meg a választ.

21. táblázat

A politikai klíma észlelése („Ön kire?” mínusz „A többség kire?”) a három csúcspárt győzelmi esélyével kapcsolatban a politikai tudatosság három szintje szerint

Pártok	Országos átlag	A politikai tudatosság szintjei		
		alacsony	közepes	magas
Fidesz-MPP	– 7,4	– 6,7	– 12,2	– 6,2
FKGP	8,9	9,2	13,7	7,5
MSZP	4,0	5,2	4,4	3,3

A 21. táblázatban a már ismert adatok átrendezését láthatjuk. Nevezetesen, hogy az országos átlagadatok szerint a győzelmi esély jóslásában az FKGP áll legelől, őt követi az MSZP és leghátul marad a Fidesz. A két első párt adatait el tudtuk helyezni a két alkalmazott modellben, de a harmadik, a Fidesz adata mindvégig rejtélyes maradt. Most, a két modell együttes, szintetizáló alkalmazásánál talán konkluzív eredményt kapunk arra, ami eddig csak hozzávetőleges volt. Nevezetesen, hogy a Fidesz győzelmi esélye valószínűségének elgyengítésében – a modellen kívüli tényezők mellett – valós szerepet játszik a média-tenor ellendrukkeri harsánysága (és/vagy rejtett „kultivációs” hatása) is. A 21. táblázat ugyanis arról árulkodik, hogy a Fidesz általános esély-fosztásában éppen az a középső tudatossági réteg áll legelől, amelyik a média-hatásnak legjobban kitéve a propaganda-tűlerő számára a legsebezhetőbb.

De a táblázat másik két adatsora is érdekes. A kiszagdzák erőssége elnökük figyelemfelkeltő média-szereplése abban a rétegben, melyben a kritikai impulzus még nem ért el egy küszöbértéket.

Az MSZP-győzelem iránti várakozás pedig – amelyről láttuk, hogy amúgy is kisebb mértékig ebben való reménykedés és nagyobb mértékben ettől való félelem – a politikai tudatosság emelkedésével csökken.

¹ A japán Honda cég amerikai győzelmi sorozata szokatlanul erős kihívást jelentett a gazdaság- és szervezet-szociológusok, illetve pszichológusok, sőt az egész menedzsmenttudományi diszciplína-csoport számára. Miért jobbak a japán üzletemberek stratégiái, mint az euro-atlantiaké? Mitől látják ők jobban a jövőt, mint mi? – Végül Henry Mintzberg, a Cornell Egyetem nagy befolyású, mindig fontosat mondó szervezettudósa fejtette meg a rejtélyt: a japánok titka nem valamiféle jövőt átvilágító röntgen-szem, hanem a tanulékonyság és rugalmas igazodás a gyorsan változó adottságokhoz, ami üzleti szervezetük képlékenységevel (antibürokratizmusával) és a személyi állománynak ezt hűen követő elkötelezettségével párosul. E kérdés tanulmányozásából (és abból, hogy „Vietnam után már nem lehet úgy stratégiát készíteni, mint előtte, mert csak az biztos, hogy másképp lesz, mint ahogy elgondoltuk”), alkotta meg Mintzberg az „emergens (fölbukkanó) stratégia” elméletét. E koncepció úgy forradalmasította a stratégiatudományt, hogy rehabilitálta a véletlen szerepét, amennyiben az „ostoba véletleneket” a rájuk való felkészülés révén „okos véletlenekké” alakította át.

Ennek az új stratégiafelfogásnak áthozatala a politikai tökegzdálkodásra azt jelenti, hogy a szokásosnál jóval nagyobb szerepet kell adnunk a politikai közvélemény alakulásának, ám nemcsak a fel-színi tények regisztrálásával, hanem a mélyebb áramlatok szondázásával is. Ez utóbbi azonban nem megy azoknak a modelleknek és az őket kiszervező műszerrendszereknek a használata nélkül, melyeket a politikai közvélemény-tudomány empirikus vizsgálatok tömegeinek tapasztalatai alapján fejlesztett ki.

² Vö. E. Noelle-Neumann, *Öffentliche Meinung: Die Entdeckung der Schweigespirale*. Ullstein, 1991. – E vezető európai közvéleménykutató magyarországi fogadtatása a legutóbbi időig sajnálatosan csonka és igazságtalan volt (Vö. Angelusz Róbert: Rejtélyes véleményáramlatok. *Valóság*, 1993. 1. sz.), aminek korrekciójára – az itt bemutatott empirikus támpontok birtokában is – a jelen sorok frója tesz kísérletet (vö. Varga K.: Mi az, hogy csigalépcső? *Jel-Kép*, 1996. 4.).

³ Ez a rész kivonat a szerzőnek „Der Prozess der öffentlichen Meinung vor der ungarischen Parlamentswahl vom Mai 1994” című, a Münchener Egyetem Kommunikációtudományi Intézete és a Siemens Alapítvány 1994. július 7-ei közös szimpóziumán tartott előadásából.

⁴ A rendkívül erőteljes „utolsó rántás” – 37 százalékról 72 százalékra – csak részben tulajdonítható a Noelle-Neumann-féle Schweigespirale törvénynek, amely legerősebben az 1965-ös Bundestag választásokon nyilatkozott meg és valamivel gyengébben 1972-ben. Ez a németnél sokkal erősebb dinamikájú „odarántás” részben a magyar választási szabályozásnak, a kétfordulós szavazásoknak és az egyéni és listás rendszer kombinációjának köszönhető. A táblázat utolsó oszlopa amúgy sem vethető össze direktben az előző négygel, mivel ez a ténylegesen leadott, sőt ezen belül az 5 százalékok el nem ért pártok elvesző szavazataitól is megtisztított szavazat-összességre vonatkozik, míg amazok a szavazásra jogosultak összességére.

Annyit azonban mégis ki kell emelnünk a modell szabatos értelmezésének érdekében (és a hangsúlyokat itt-ott félrehalló magyar recepció korrigálásaként), hogy Noelle-Neumann ebben a végén felcsapó skorpió-farokban („last-minute-swing”) elsősorban nem a győzteshez való csatlakozás (vagyis a „bandwagon-effektus”), hanem ezt súlyban megelőzően az *elszigetelődéstől való félelem* hatását tételezi. (Noelle-Neumann, i. m. 331. o.)

⁵ Ezt a mozgást értette félre az FKGP elnöke márciusi akciójával. Ám időközben Bokros ejtése és a többi ellenzéki párt distanciálódása a kiszagda előrerohanástól a lakosság széles rétegeit, különösen a nyugdíjasokat (de nem a munkanélkülieket) visszahozta az MSZP-szavazók táborába.

⁶ Vö. Fields, J. M. és Schuman, H.: Public Beliefs about the Beliefs of the Public. és H. J. O’Gorman és S. L. Garry: Pluralistic Ignorance – A Replication and Extension. Mindkettő: *Public Opinion Quarterly* Vol. 40. Nr. 4. Továbbá: D. G. Taylor: Pluralistic Ignorance and the Spiral of Silence: A Formal Analysis. *Public Opinion Quarterly* Vol. 46. 311–335. E. Katz: Publicity and Pluralistic Ignorance: Notes on »The spiral of Science«, in Horst Baier, H. M. Kepplinger, and Kurt Redmann (eds): *Public Opinion and Social Change: For Elisabeth Noelle-Neumann*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 1981, pp. 28–38.

⁷ A szeptember közepi felvétel még a Tocsik-botrány előtti véleményklímát szondázta. Ez a korrupciós botrány annak a ténynek kipattanásából állott, hogy jóllehet a pártállami rendszerben egyeduralkodó állami vagyon felosztásából az új parlament által hozott törvények szerint bizonyos rész a helyi önkor-

mányzatokat illeti, a koalíciós kormányzat ezt nem volt hajlandó kiadni, még jogerős bírói ítéletekre sem, hanem olyan „közvetítőket” alkalmazott a törvényes résznél jelentősen kisebb hányadban való meg-egyeződésre, akik csillagászati összegeket tettek zsebre ezért a törvénytelen alkudozásért. A pénzek valódi „célállomása” még tisztázatlan, de nem lehetett elhallgattatni azt a gyanút, hogy ez a kormánypártok újráválasztási kampányát fogja szolgálni.

⁸ A Vonat-tesztben azt kérdezzük az alanytól, hogy ha egy hosszabb vonat-utazásnál észrevénné, hogy a fülkében lévő egyik útitársa más politikai nézeten van, mint ő, akkor beszédbe elegyedne-e ezzel az emberrel politikai témákról, netán vitatkozna vele, vagy inkább hallgatna, mivel feleslegesnek érezné az efféle témák bolygatását.

⁹ Elsőnek itt a 2. táblázatban bemutatott „saláta” jelenség kodifikálását és a komolyan vehető becs-
lések célpontjában álló „csúcspártokra” történt fókuszolást vesszük, jóllehet ezt csupán a hazai színtérhez
való technikai hozzáigazításnak tekintjük.

¹⁰ Az 1007 válaszadó közül 384 kérdőívében ezt a kérdést magunk dolgoztuk fel. Az így kialakított
kódrendszer dimenzióiból [az értékelés iránya, az illető pártról önmagában vagy valamihez viszonyítva
szól (többi párt, választók, az ország ügye), a jellemzés alapdimenziója (hatékonyság, erkölcs, rokon-
szenv), tartalmi iránya (gazdasági, szociális, nemzeti, vallási), név említése (Torgyán, Horn, Orbán stb.),
dinamika (még, már), gyengítő, szerényítő, védekező kitételek (talán, feltételes mód, jobb híján), réteg em-
lítése (ifjúság, nyugdíjasok, falusiak stb.)] az első hatot rutinos kódolók lekódolták a teljes mintán. E hat
kódolás adataiból a jelen elemzésben szisztematikusan csak az első kettőt tárgyaljuk.

¹¹ Az 1007 megkérdezettnek kb. fele adott valamilyen szöveges választ erre a kérdésre. Ebből a
félezres szöveges válaszból 495-öt tudtunk kikódolni aszerint, hogy a válaszadó mennyire említi

- helyeslően,
- semleges módon
- vagy elhatárolódva tőle, netán botránkozva rajta

ezt a maga által bemért többségi választást.

Továbbá 460 választ abból a szempontból, hogy az illető e „többségi” párt minősítésénél vagy akár
csak jellemzésénél is

- önmagában tekinti az illető pártot,
- más pártokhoz viszonyítva nézi,
- a választókhöz való viszonyát jellemzi vagy
- az ország ügye tekintetében értékeli.

Végül olyan kérdőívet, melyen a nyílt választ egyidejűleg mindkét szempontból ki lehetett kódolni,
348-at találtunk. A jelen elemzés adatbázisa tehát e 348 kérdőív e kérdésre két szempontból kikódolt
adataiból azok, amelyek a Fidesz-MPP, az FKGP és az MSZP „többségi” szavazatnyerését illetik.

¹² A „határozottan negatív”, az „inkább negatív, mint pozitív” és a „semleges, ill. nem eldönthető
irányú” értékeléseket a kis össz-gyakoriság miatt a fenti táblázatban egy kategóriába foglaltuk. Az alábbi
táblázat viszont bontva hozza ezeket.

*A legfontosabb ok amiért az illető párt a legtöbb szavazatot kapná
(százalék)*

	Fidesz	FKGP	MSZP	Összesen
határozottan –				4,5
		4,0	5,4	
inkább –				8,7
		4,7	12,9	
közömbös				14,2
	3,7	13,3	16,3	
inkább +				31,4

	Fidesz	FKGP	MSZP	Összesen
határozottan +	29,6	32,0	31,2	41,2
	66,7	46,0	34,2	
N	27	150	202	379
Összesen	7,1	39,6	53,3	100,0

Az aláhúzott százalékszámokból látható, hogy a Fidesz legelőnyösebb, az MSZP leghátrányosabb és az FKGP közbülső helye *ebben a bontásban sem* változik.

¹³ Egyben reális esélyként valószínűsíti, hogy egy mai kelet-európai ország véleményklímájának hiteles empíriával történt megragadásával végre valódi lépéseket sikerült tennünk a „hallgatás spirálja – Szociális bőrünk” modell *továbbfejlesztésében*. Kiderült ui., hogy a modell enélkül az érdemi kiegészítés nélkül a mi terepünkön félrevezető eredményt generált volna. Csak ha a nyitott kérdéssel mögéje néztünk a többséginek vélt párttámogatás adatának és feltártuk ennek a vélekedésnek kísérő hangulatát, kaptunk reális eredményt a politikai véleményklímáról.

¹⁴ Egy lehetséges ellenvetés, illetve másként-értelmezés kivédésére (azéra tudniillik, hogy a jelen kitüntetett adatok jelentőségét csökkentheti „kevert” voltuk, vagyis az, hogy nincs bennük szétválasztva a három „csúcspárt” esetleges győzelmét kísérő pozitív, ill. negatív irányú érzelem *össz-értéke* és az, hogy ezt az adatot *milyen forrásból*, ellenzéki vagy kormánypárti szavazóktól vagy a pillanatnyilag egyiket sem választóktól nyertük), két változatban – fokozatban – válaszolhatunk. Ha az elgyengítés abba kapaszkodna bele, hogy semmi csodálkoznivaló nincs azon, hogy az ellenzéki szavazók ellenzéki párt győzelmének örülnek, kormánypárti szavazók pedig kormánypártinak, s ha az utóbbiak többen vannak, az előbbieket vágyálma mit sem ér, ez az érv az adatok fényében semmis. Hiszen az ellenzéki, kormánypárti és nemválasztó szavazók aránya 1996 szeptemberében: 31,3 : 21,9 : 46,8 %. Itt tehát éppen hogy konzisztenciát találunk a nyitott válaszok kikódolásából nyert rokonszenv-eloszlás és a másképpen nyert erőviszony-adatok között. De tovább is mehetünk: direkt módon felbontva a spontán szövegek rokonszenv-adatait ellenzéki, kormánypárti és passzív források szerint. Ezt a felbontást a következő táblázat mutatja.

A három csúcspárt (Fidesz, FKGP, MSZP) várt győzelmének értékelő fogadtatása ellenzéki, kormánypárti és passzív (tartózkodó) szavazók körében (százalék)

Értékelés:	(-0)	(+)	(++)
Ellenzéki szavazók			
Fidesz	5,6	16,7	77,8
FKGP	12,5	33,0	54,5
MSZP	58,0	32,0	10,0
Kormánypárti szavazók			
Fidesz	–	–	–
FKGP	55,6	33,0	11,1
MSZP	16,2	26,3	57,6
Passzív (tartózkodó) szavazók			
Fidesz	–	62,0	37,5
FKGP	33,3	29,4	37,3
MSZP	45,1	41,2	13,7

Látnivaló, hogy már az ellenzéki és kormánypárti szavazók esetében is csak részben jön be a papírforma. A kiscigányok győelmét pontosan olyan negatív érülettel fogadnák a kormánypárti szavazók, amilyennel az ellenzékiek a szocialistákét. De már az esetleges Fidesz-győzelem igen magas össz-rokonszenvet (77,8 százalék) váltana ki a mai ellenzéki szavazók körében, míg a kormánypártiak a Fidesz-témával sem pozitív, sem negatív előjellel nem foglalkoznak. Ugyanakkor a kormánypártiak körében 20 százalékkal kisebb a felhőtlen lelkesedés egy MSZP-győzelemért (57,6 százalék), mint az ellenzékieknél egy Fidesz-győzelemért. A *mérleg nyelvét* azonban bizonyos értelemben nyilvánvalóan a pillanatnyilag tartózkodók („Nem mennék el szavazni”, „Nem tudom, kire szavazzak”) igen széles tömege tartja, mely a másik két tábornál elfogulatlanabban képviseli a véleményklímát. Nos, ezek aktívan rejtegetett, de a Lazarsfeld-módszer változataival mégiscsak felszínre segített érülete ugyanazt a képletet írja fel, amit a 6. táblázat adat-struktúrájából megismertünk. Rokonszeny-tőkés a Fidesz, ellenszeny nélkül; közepesen eleresztett az FKGP; és legkevesebb határozott szimpátiával, legtöbb antipátiával mindkettőtől lemarad az MSZP.

¹⁵ Nem az elkorruptált összeg tekintetében legnagyobb, hanem mert az eddigi legnagyobb nyilvánosságot kapta.

¹⁶ Nem úgy, ahogy egyes szerzők (például E. Katz: *Publicity and Pluralistic Ignorance: Notes on „The Spiral of Silence”*. In: Vaertella, E. et al (eds.): *Mass Communication Review*. YB, Vol. 4. 5. 89–99.) félreértik a modell lényegét, amikor a „hallgatás spirálját” azon elméletek sorába iktatják, amelyek rehabilitálják a média túlhatalmával kapcsolatos nézeteket.

¹⁷ Ez volt az a megszorító intézkedés, amely a szocialista-balliberális pártok szociális érzékenységi ígéretével szöges ellentétben a szociális rendszer, az oktatásügy és egészségügy oly mértékű leépítését programozta, hogy törvényeinek jelentős részét az Alkotmánybíróság volt kénytelen megsemmisíteni, de amely ezzel együtt a lakosság életszínvonalát egyes számítások szerint az ötvenes évekre vetette vissza.

¹⁸ A „Total”-margó adatai nem adják ki a három csúcspárt adatainak átlagát, mivel ebben a többi pártok szavazóinak és a nemszavazók adatai is átlagolva vannak.

¹⁹ Melyek nem elhanyagolható része a Gerbner-féle „*kultiváció*” nehezen tettenérhető hatássávjába tartozhat. (Vö. G. Gerbner and L. Gross: *Living with Television: The Violence Profile*. *Journal of Communication*, Vol. 26. 1976. pp. 173–199.)

²⁰ Szakirodalmi támpont alapján próbálkozhatunk például azzal, hogy a politikai kérdőívünk egyes kérdéseinél bármilyen választ adóktól elkülönítjük azokat, akik nem tudtak (vagy nem akartak) állásfoglalni az illető kérdésekkel kapcsolatban. Ez hosszabb kérdéslista esetén meglehetősen széles skálát adhat, aminek segítségével viszonylag könnyen képezhetjük a modellhez szükséges három tudatossági sávot:

- a politikai tudatosság alsó küszöbe alatti (immunis),
- az alsó és a felső küszöb közötti (sebezhető) és
- a felső tudatossági küszöb feletti (kritikus) személyekét.

Ha több külön témakörbe elkülönítve képezünk ilyen tematikus tudatossági mutatókat, ezek viselkedési hasonlósága és értelmezhető különbsége emeli a készlet együttes megbízhatóságát.

Természetesen más mutatókat is szerkeszthetünk, pl. az olyan kérdőív-kérdésekből, hogy a kérdezett „*közérdekű érdeklődésűnek*”, illetve „*politizáló*” tartja-e magát. Ha több különbözőképpen képzett ilyen mutató elég magasan korrelál és hasonlóan viselkedik, ez növeli együttes elfogadhatóságukat. Hosszas átkódolások és átszámolások után a jelen vizsgálat számára az itt bemutatandó politikai tudatossági indexeket fejlesztettük ki.

²¹ A két lehetőség közül a valószínűbbet az itt nem tesztelt „*zsigeri ellenszeny*”-modell (vö. J. A. Herstein, Jr.: *A választó gondolkodási folyamatai és a választás elmélete*. In: Lányi Gusztáv: *Politikai pszichológia*. Balassi Kiadó, 1996.) néhány aktuális adata segíthet prognosztizálni pl. annak bemérésével, hogy egyfelől mennyire erősödött már fel ez az „*allergia*” a hatalom iránt, másfelől ennek milyen „*hordozó témái*” hatnak valójában („*ígérek be nem tartása*”, „*felelőtlen privatizáció*”, „*tömeges elnyomorodás*” stb.).

MÉDIAKRITIKA – AKKOR ÉS MOST

Szöveggyűjtemény újságírók és újságolvasók számára

Összeállította, a bevezetőt és az összekötő szöveget írta Lévai Imre

Újság

– olykor mániáig fokozódó félelem attól, hogy mások megtudhatják a titkunkat

– újságot látni vagy olvasni: nem tudunk eligazodni valamilyen, mert mindenki mást mond róla

Újságíró

– újságíróként látni vagy beszélni vele: befolyásos és jóindulatú támogatót találunk

(Hanns Kurth: *Lexikon der Traumsymbole*. Genf: ARISTON VERLAG, 1976. MAGYARUL: MIT JELENTENEK AZ ÁLMOK? LEXIKON A-TÓL Z-IG. BUDAPEST: MAGYAR KÖNYVKLUB, 1996.)

1818

David Ricardo (1772–1823), a tizenkilencedik századi klasszikus angol közgazdaságtan vezéralakja a sajtószabadságról fejti ki álláspontját a modern tömegsajtó megjelenésének időszakában papírra vetett „észrevételeiben” a parlamenti reformról, feltehetőleg 1818-ban, s amire hagyatékának feltárása során bukkantak barátai. A fellelhető adatok arra utalnak, hogy a dolgozat valójában a parlamenti képviselői feladatokra készülő Ricardo kritikái „ujjgyakorlata”. A traktátum fő mondanivalója a jó kormányzásról, a parlamentarizmusról és az ezektől elválaszthatatlan sajtószabadságról a következő:

„A kormány ellenőrzése, amely a nép érdekében érvényesül, nem más, mint magának a népnek a véleménye és tájékoztatása, ami a szabad sajtó révén hat [...] Ez szabadságjogaink fontos biztosítója. A sajtó révén az állam főbb közhivatalnokainak minden intézkedése két napon belül az ország legtávolabbi pontjain is hírül adódik, és riadót fújnak, ha bármely intézkedés, irányát tekintve, árthat a társadalomnak. [...] A sajtó egy felvilágosult és jól tájékozott nép körében hathatós eszköz ahhoz, hogy megakadályozza a rossz kormányzást, mivel a nép jogainak bármiféle megsértésével szemben rettentő ellenállást képes gyorsan megszervezni, és jelenlegi ismereteink szerint feltehetőleg nem található olyan miniszter, aki elég bátor lenne ahhoz, hogy ettől megpróbáljon megfosztani minket. Ez a hatalom azonban szabálytalan működésű. Nem mindig könnyű cselekvő ellenállásra serkenteni az embereket olyan kisebb jelentőségű intézkedésekkel szemben, amelyek egyébként kimutathatóan sérthetik érdekeiket; közönséges esetekben az sem érhető el, hogy hatályon kívül helyezzenek olyan, bármennyire is ártó törvényeket, amelyek már régóta érvényben vannak. A sajtó dörgedelmei ellenére továbbra is olyan embereket ültetnek a Parlamentbe, akiknek

érdekei gyakorta közvetlenül ellentétben állnak a nép érdekeivel. Az állami hivatalokat és a jövedelmező kormányzati állásokat nem érdem szerint adományozzák; továbbra is rossz törvények becstelenítik törvénykönyvünket, s a jókat elvetik, mert zavarnák a külön érdekeket; személyes előnyök kedvéért háborúba keveredünk, s a nemzetet hatalmas és felesleges költségek sújtják. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a sajtó szabadsága nem elégséges ezen visszaélések megszüntetéséhez vagy megelőzéséhez, s hogy semmi más nem lehet eredményesebb e célból, mint az, hogy az ellenőrzést szabályszerűbb módon a népre bízuk, az alsóházat valóban és igazán a nép képviselőjévé téve.”

(*The Works and Correspondence of David Ricardo*. Vol. V. Cambridge: Cambridge University Press, 1953. [Szerkesztette Piero Sraffa, Maurice Dobb közreműködésével] Pp. 497–498. Magyarul lásd Lévai Imre: „Ricardo, a képviselő” = *Mozgó Világ*, 20. évf. 1994. 2. sz. 77–78. old.)

1842

Karl Marx (1818–1883) a Rheinische Zeitung ifjúhegeliánus munkatársa, majd annak betiltásáig főszerkesztője „Egy Rajna-vidéki” aláírással közölt, öt részesre tervezett cikksorozatában a 6. rajnai Landtag (tartománygyűlés) tanácskozásairól számolt be. A három elkészült, de csak két megjelent rész első darabjában folytatja a porosz cenzúrautasításról megkezdett kritikai leleplezését a polgári forradalom előestéjén álló Németországban. Többek között így ír:

„A sajtótörvényben a szabadság büntet. A cenzúratörvényben a szabadságot büntetik. A cenzúratörvény gyanútörvény a szabadság ellen. A sajtótörvény bizalmi szavazat, melyet a szabadság ad önmagának. A sajtótörvény a szabadsággal való visszaélést bünteti. A cenzúratörvény a szabadságot mint visszaélést bünteti. A szabadságot bűnözőként kezeli, vagy talán nem számít minden szférában becstelenítő büntetésnek, ha valaki rendőri felügyelet alatt áll? A cenzúratörvény a törvénynek csak a *formájával* rendelkezik. A sajtótörvény *valóságos* törvény.

A sajtótörvény *valóságos törvény*, mert a szabadság pozitív létezése. A szabadságot a sajtó *normális* állapotának, a sajtót a szabadság létezésének tekinti, és ezért csak a sajtóvétséggel kerül összeütközésbe, mint olyan kivétellel, amely a saját szabálya ellen harcol és ezért magát megszünteti. A sajtószabadság mint sajtótörvény jut érvényre az ellene irányuló merényletekkel, azaz a sajtóvétségekkel szemben. A sajtótörvény a szabadságot nyilvánítja a bűnöző természetének. Amit tehát az a szabadság ellen tett, önmaga ellen tette, és ez az önsértés *büntetésként* jelenik meg előtte, mely az ő számára szabadságának egy elismerése.

Minthogy tehát szó sincs arról, hogy a sajtótörvény represszív rendszabály volna a sajtószabadság ellen, pusztá eszköz arra, hogy a büntetés által a bűn megismétlésétől elriasszon, ezért, éppen ellenkezőleg, a *sajtótörvényhozás hiányában* a sajtószabadságnak a törvényes szabadság szférájából való kirekesztését kellene látni, mert a jogilag elismert szabadság az államban mint *törvény* létezik. A törvények nem represszív rendszabályok a szabadság ellen, éppúgy, mint ahogy a nehézkedés törvénye sem represszív rendszabály a mozgás ellen, mert bár mint gravitációs törvény hajtja az égitestek örök mozgásait, de mint az esés törvénye agyonüt engem, ha megsértem és a levegőben akarok táncolni. A törvények, ellenkezőleg, pozitív, világos, általános normák, amelyekben a szabadság személytelen, el-

méleti, az egyed önkényétől független létezésre tett szert. A törvénykönyv a nép szabadságának bibliája.”

(Karl Marx és Friedrich Engels művei. 1. kötet, 1839–1844. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1957. 57–58. old.)

1844

Táncsics Mihály (1799–1884), az 1848-as magyar forradalom és szabadságharc későbbi legendás alakja, az 1848. évi országgyűlés majdani képviselője radikális nézeteit „Sajtószabadságról nézetei egy rabnak” című munkájában – a hazai cenzúrát megkerülendő, még nem mint képviselő és még nem mint „rab” – névtelenül jelenteti meg 1844-ben, a fedőlap szándékosan megtévesztő jelzésével ellentétben nem Párizsban, hanem Lipcsében. A röpirat végaszavában, miután a sajtótörvényhozás ésszerűségét kétségbe vonja, érthetően harcos nacionalizmusának élet maga tompítja – a szabad sajtó kritikájára apellálva.

„Magyarok! ha nem divat mozgatja lelketeket, egy országgyűlésen csak egy-két törvényt hozzatok s e jelen gyűlésen legyen első: »Magyar hazánkban magyar nyelvű minden polgárra nézve a sajtó örökre tökéletesen szabad.« Másik törvény: »Magyar hazában minden ember egyenlő jogú és egyenlően szabad.« Midőn ezt kimondottátok, elégethetitek a Corpus Jurist, elégethetitek minden egyéb törvényt, s ezzel hazamehettek. Így cselekedve nagygyá lehet e haza s dicsővé a nemzet, mivé sok divatból származott törvényekkel sohasem lesz. Ha ezt megtettétek, a sajtó majd megmondja, micsoda törvényt hozzatok a jövő gyűlésen, s több lesz-e egy-kettőnél szükséges? Így nem emelkedik hazánk hirtelen valami divatvirágzásra, igaz, de ne is kívánjatok virágzást, mielőtt még a fának magva el sincs ültetve. Ne majmozzátok a külföldet, hanem fejlődjék e nemzet magából; ha későbbben is, de így cselekedve nagygyá leszen e haza, milyent még nem ismerünk. Alapot kell előbb vetni. Pedig más tartós alap a szabadságon kívül nem létezhet. Ha arra építetek, az épület fennállhat a világ végeig, vagy legalább addig, míg emberek lesznek, mert embernek szabadnak kell maradnia, míg emberi természetével bír. Ha e nemzetépület előbb ledől, mint ameddig fennállhatását remélni jogosítva valánk, oka az lesz, hogy alapja – a szabadság – megsemmisült; más oka, hogy idő előtt divati csecsebecsék után kapkodott, milyenek mindazon számtalan javaslat, indítvány, melyek lapjainkat töltik. – Nehogy valaki tévedésnek higgye, midőn csak magyar ajkúakra állítom a szabad sajtót, megelőzőleg mondom, az nem tévedés, készakarva tevém. Nálunk kettős cél van még most, idővel a nyelv megszűnik cél lenni, s csupán eszköz marad. Az idegen ajkúak iránt az nem jogtalanság; ők nem vesztenek abból, amivel most bírnak. Ha a nemzet nem rendelkezhetnék úgy, miként célszerűnek látja, nem volna szabad, márpedig nincs célszerűbb rá nézve, mint az, hogy csak magyar ajkú társaság legyen; a többi ha szabadságot és jogot nyerni akar, megtanulja a társaság nyelvét. – Ha mindaz, miket elmondtam, hamis tanítás, a szabad sajtó megcáfolandja.”

(Táncsics Mihály, *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Budapest: Magvető Kiadó, 1984. 91–92. old. Az előszót és a jegyzeteket írta Szigethy Gábor.)

1848

Kossuth Lajos (1802–1894) az 1848-as forradalom és szabadságharc korszakváltó politikusa, a magyarországi modern újságírás megteremtője 1848. július 1-jén indította útjára a nevével fémjelzett politikai napilapot, a Kossuth Hírlapját Bajza József felelős szerkesztő

irányításával. A Batthyány-kormányral elégedetlen pénzügyminiszter lapja 1848. december 31-éig összesen 156 számot ért meg. Kossuth maga fogalmazta „előfizetési hirdetése” – többek között – az alábbiakat adja bírálói és támogatói tudtára.

„Miként a pálmafa teher alatt nő; úgy növend e jogban, szabadságban s honszeretben egyesült nemzet az igazságos önvédelemnek kedves terhe alatt; s amint én acélosodni érzem roncsolt testemnek minden idegét e gondolatra, úgy fog e nemzet óriássá magasulni, midőn a haza hozzá kiáltand – és én végezve hivatalomnak napi szakmáját, pihenés helyett szívem lángjába mártandom tollamat, hogy Hírlapom hasábjai megvigyék országszerte a nemes lelkesítés hangjait, s visszhangot költsenek, ellenállhatatlant, mint a holtokat támasztó tárogatónak visszhangja leszen. [...] Én nem vagyok az, ki más, mint Isten, jog, a szent igazság s a nemzet előtt meghajoljak. A lelki függetlenségnek ezen erejével nézendek szemébe minden véleménynek, kezemet nyújtom mindenkinek, aki jót jó és alkalmas eszközzel akar; a szabad, de illedelmes szó erejét emelendi Hírlapom mindenki ellen, ki rosszat akar, vagy a jóra oktan eszközökhöz nyúl. – Felvilágosítani a tévedést, védeni a jogot, gyámolítani az ártatlant, a bűnt és oktan átalkodottságot sújtani, a szabadság köpönyegébe burkolózó ármányt napfényre hozni, s a nép közszabadságát nemcsak minden megtámadás ellen védeni, hanem egyszersmind minden következményeiben okszerűen kifejteni – leszen Hírlapom hivatása. [...] Ausztriával őszinte, barátságos egyetértés, ha neki tetszik, a kölcsönös jog, kölcsönös függetlenség, kölcsönös érdekegyenlítés alapján. – Nem a szabadság érdekében cselekszik, ki az ausztriai sajtó némely ismeretes jellemű orgánumainak szándékos s kimért cselszövetű oktan bántalmait az osztrák nemzetnek számítja be, s ennek nyakába szórja a visszatörést, mit csak amazok érdemlettenek. A német elem a civilizáció eleme: én ezzel örömet szövetkezem; de nemzetem önállását, nemzetem jogát, nemzetem szabadságát semmi szövetségért áruba nem bocsátom. [...] Politikai doktrínák fejtegetéseinek most nincs ideje. Elveim ismereteseek. Hírlapom terjedelméről elég legyen annyit mondani, hogy a kül- s belpolitikának minden ágaira, a közéletnek minden jelenségeire; az irodalom, művészet, társas élet minden fontosabb oldalára figyelmét egyenlőn kiterjesztendi, a szellemi s anyagi érdekek minden nemeit, önálló nemzeties irányban gyámolítandja; s úgy a külföld nevezetes eseményeiről – saját eredeti, biztos kútfők használatával –, mint minden említést érdemlő belföldi történetekről nemcsak gyors, biztos, hiteles tudósításokkal szolgáland, hanem egyszersmind tudósításait tájékoztató fejtegetésekkel is kísérendi. Mikre nézve, hivatalos állásom amíg tart, Hírlapom felelős szerkesztőjének úgy a minisztérium politikája, mint a közlemények hitelessége tekintetében természetesen bő s nem értéktelen segédforrást nyújt.”

(Kossuth Lajos, *Írások és beszédek 1848–49-ből*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987. 67–69. old. Válogatta, sajtó alá rendezte, az összekötő szöveget, jegyzeteket és névmagyarázatokat írta Katona Tamás.)

1889

Friedrich Engels (1820–1895), az újságírásban is járatos társadalomtudós a rá jellemző iróniával és öniróniával figyelmezteti levelében az újságírói pálya „szellemi”, illetve a tudományos pálya „anyagi” buktatóira Konrad Schmidtet (1863–1932), az ifjú szociáldemokrata német közgazdászt és filozófust, aki a Vorwärts szerkesztői székének kényszerű elhagyása után 1890-től a Berliner Volkstribüne szerkesztését vállalta.

„Az újságírás, kiváltképp nekünk, németeknek, mivel természetünknel fogva bizony

mindnyájan kissé ügyefogyottak vagyunk (ezért vannak a zsidók ennyire »fölöttünk« e téren), nagyon hasznos iskola, minden vonatkozásban rugalmasabbá válunk, jobban megismerjük tulajdon erőinket, és megtanuljuk jobban lemérni őket s mindenekelőtt egy adott időre elkészíteni egy adott mennyiségű munkát. De másrészt az elsekélyesedés felé is hajt, mert hozzászokunk ahhoz, hogy idő hiányában összecsapjunk olyasmit, amiről tudjuk, hogy még nem lettünk teljesen úrrá rajta. Ám akiben [...] tudományos hajlam van, az meg fogja őrizni eközben képességét a különbségtételre is, és az ügyes, elkápráztató, de a pillanatnak szánt és csak a kezünk ügyébe eső segédanyagokkal létrehozott munkát nem helyezi egy sorba a fáradtságosan véghezvitt, külsőleg talán kevésbé csillogó tudományos teljesítménnyel; jóllehet a pénzbeli fizetség itt is fordított arányban szokott állni a valóságos értékkel.”

(Karl Marx és Friedrich Engels művei. 37. kötet, *Levelek* (1888–1890) Budapest: Kosuth Könyvkiadó, 1977. 314. old.)

1889., 1902., 1906.

A századforduló Magyarországnak kavargó életében, válságosra forduló helyzetében kevesek, csak kíméletlen kritikával és önkritikával megáldottak voltak képesek eligazodni, sorstársaik eligazodását segíteni. Ady Endre (1877–1919) újságírásban is kiütöző zsenije bármiféle erőltetett aktualizálás vagy párhuzamok vonása nélkül is, félreérthetetlenül nyilvánul meg a mai olvasó előtt, amikor kíméletlenül ostromozza kora apróbb és nagyobb társadalmi visszasságait.

A kritika jogai (Debreczeni Hírlap, 1899. február 1.)

„Micsoda jogcímen akarja kivonni magát a közönség élvezetdjából egzisztáló színész az alól a kritika alól, melynek joga van mindenkit ellenőrizni, aki a nyilvánosság előtt működik.

Vagy az a legtöbb esetben színfalhasogató színész olyan magasan áll, hogy a kritikának megközelíteni sem szabad?

A sajtónak a közönség adja a kritika jogát; a közönség, melynek filléreiből a színész is él. Torkig vagyunk már a színészönérzet kitöréseivel.

Elnézőnek lenni már nem lehet, mert ez csak veszedelmesebbé tenné a betegséget, melynek elmérgesedésében – sajnos – a sajtónak is nagy része van.

Nem szabad többé ezt a beteg ambíciót növekedni hagyni. Álljon mindig őrt a sajtó igazságos kritikája, melyet befolyásolni nem lehet, de – és ezt jegyezze meg jól mindenki, akit illet – terrorizálni sem.

A kritika olyan jog, mely védelmében hatalmas táborat egyesít, s melyet meg fogunk, meg kell védelmezni!”

(*Ady Endre publicisztikai írásai*. Első kötet, 1989–1904. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 26. old. Válogatta és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet.)

A sajtó és a Parlament (Nagyváradai Napló, 1902. október 10.)

„A magyar parlamentarizmust elnyelte az osztályönzés és a korlátoltság. A magyar parlamentarizmus majdnem nulla. Egy kicsi kis múltja, siralmas jelene után a jövődje nem ígér semmit. Az új palotában megindult már a kisdéd politikai játék, mely még e kisko-

rú országnál is nagyon kisdedi. Csak azt nem tudjuk, ha vajon züllhet-e még tovább, süllyedhet-e még lejjebb a magyar parlament?

Ahol a parlamentarizmus haldoklik, egyébként csak valamennyire is egészséges viszonyok között: a sajtó lép elő. Ez egyszerű szociológiai törvény.

A parlamentarizmus a modern nemzeti társadalom levegője. Levegő nélkül a társadalom nem élhet. Valamennyire egészséges viszonyok között hát ma a magyar sajtónak kellenie lennie a társadalom életető és munkáló levegőjének.

Egy bizonyos még: a magyar sajtó egészségesebb, jobb és hasznosabb a magyar parlamentnél. De milyen szomorú ez a reláció! Milyen keveset jelent ez a dicséret! A magyar sajtót is megmételtyezte a magyar parlament, a politika. A magyar közélet egy betegsége sem kerülhette el természetesen a sajtót. A sajtó nem olyan beteg, mint a parlament, de nagyon beteg azért. Nagyon beteg ...

Aggodalommal és fájdalommal kérdezzük, vajon gyógyítható-e ez a betegség? Ha a sajtó is a parlament sorsára jutna, ez azt jelentené, hogy a magyar társadalom megmenthetetlen. Elvész, mert megmérgezte a levegőt, melyben élhetne, élnie kellene!...

Ma még több jussa van a magyar parlamentben a sajtónak, mint a népképviselőknek csúfolt vakok gyülekezetének. De milyen gyötrelmes karakterisztikonja a reménytelenségnek, fájdalmas szimptomája a betegségnek, hogy a sajtó megdöbben a maga elsőségén, s nem érzi nagy missziójának egy csöppjét is? Züllött parlament és züllő sajtó ... Milyen lehet ez a társadalom! Mi következhet ezután?...

A szőke Dunába valósággal beépített palotában már javában folyik a zsidóvásár. Csaknem megtörtént, hogy a sajtót kirekesztették ebből a palotából. Nagy nehezen korrigálni lehetett ezt a különben szintén igen jellemző tervet. Bárha ez erőt adna a sajtónak missziója belátására, hogy korrigálja meg még azt, ami kevés megkorrigálható!..."

(Ugyanott, 314–315. old.)

Ügyvédek, újságírók, orvosok (Budapesti Napló, 1906. szeptember 8.)

„Itt Franciaországban bátran kimondja a reakció, hogy kik a veszedelmes emberek. Ami a zszurnalisztát illeti, nem is kell magyarázat. Az újságíró egyenesen Belzebub látta el *passee-partout*-val, hogy zenebonát csináljon a földön. Az ügyvéd született bujtogató, s az orvos született ateista. És a szociológusok legbűnösebb fajtáját is ez a három *métier* táplálja leginkább.

Nyugati országokban már nem lehet még az Istent sem tudományos érvek nélkül reklamálni. Még kevésbé a mákonyos hazafiasságot beprédikálni a tömegbe. Ki kellett hát eszelni egy népszerűsíthető s tudományos maszkú megállapítást. Olaszországban és Franciaországban már minden számár és szélhámós darálja e szofizmát. Így hangzik: az intellektuelek politikai hatalma anarchiát teremt akármely társadalomban. Más szóval: hájfejúeknek, hülyéknek és analfabétáknak kell kormányozniok. Ők hozzák a törvényeket, ők vezessék a társadalmat minden országban. Mert különben nincs rend és stabilitás. Az ember csodálkozik, hogy ezt a gaz hülyeséget nem Magyarországon fedezték föl.

Olaszországban azonban nemcsak az ügyvédet, az újságíró és az orvost gyűlöli ez az úgynevezett tudományos reakció. A művészt, a kereskedőt s a tanítót is. Franciaországban is így van, de nem vallja be. Hiszen máris kétharmad része a francia tanítóságnak szocialista vagy radikális. Nem jó volna a többi is elvadítani. Reakciós hitvallás szerint a valódi művészet olyanformán arisztokrata, hogy politikailag is a régi arisztokrata rendhez szít. A kereskedőnek itt Franciaországban tőkéje szokott lenni.

Ez az: a tőke, amelynek önzésétől Franciaországban a reakció legtöbbet vár. Őket, a nagy és kis tőkéseket riasztgatja most: – Vigyázzatok, mert az újságírók, az ügyvédek, az orvosok telhetetlenek. Először a fejedelmet s a történelmi arisztokráciát fogyasztották el, azután az Egyházat rabolták ki. Most következtek ti. Először egyik felét, azután a másik felét veszik el a vagyontoknak. Telhetetlen gyomor a szabadkőműves-gyomor. Ezek az emberek mit sem veszíthetnek. Titokban ezek dirigálják a munkásokat, a szocialistákat. Gyerdek hozzánk, míg késő nem lesz.

Amit Magyarországon még csak dadogva mond a reakció, annak Nyugaton már fényes stilisztikája van. Igaz, hogy Magyarországon még vagy kétszáz évvel hátrább állanak az agyak. Ott nem kell a hatalmat az intellektuelektől féltetni. A parlament s a hatalom kérdése e teória szerint a legideálisabban van megoldva. Hájfejük, hülyék és analfabéták parlamentje az úri parlament. Valóban Franciaország és Olaszország bölcs és bús patriótái irigykedve nézhetnek Keletre. Arra az országra, melyet megkímélt az intellektuális veszedelem.”

(*Ady Endre publicisztikai írásai*. Második kötet, 1905–1907. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. 436–437. old.)

1990

John Naisbitt, amerikai társadalomkutató 1990-ben, nyolc évvel a világfejlődésben érvényesülő megatrendekről írott első könyve (*Megatrends. Ten New Directions Transforming Our Lives*) megjelenése után újabb, immár feleségével együtt formába öntött, fejlődési „főirányokat” elemző tanulmánykötettel jelentkezik. Még ha a mű néhány megállapítása – a korábbiakhoz hasonlóan – vitatható, helyenként sugárzó optimizmusa megkérdőjelezhető is, számos kritikai észrevétele figyelmet érdemel. Ez utóbbiak közé tartoznak a „kulturális imperializmusról” írottak is.

„Az amerikai szórakoztató ipar termékeinek kiviteléhez nem csupán a Disneyland és a Sesame Street tartozik hozzá, hanem olyasfajta, erőszakot ábrázoló filmek és tévéműsorok is, amelyek elborzasztják a jó szándékú amerikaiakat. Ők azt találják ugyanis, hogy az általuk odahaza bírált műsorokat külföldre továbbítják, ahol ezek alapján ítélik meg az amerikai életformát. [...] A televízió globális térhódítása a sajtos hamburgerekkel és farmemadrágokkal ellentétben robbanásveszélyesnek és ellentmondásosnak minősül, éspedig azért, mert mélyebben gyökerező értékeket közvetít, az irodalomhoz hasonlóan. A nyelv és a képi világ közvetítésével megvalósuló szórakozás már túllép a felületes csere határán, s behatol az értékek területére. Közvetlen kölcsönhatásba kerül az adott kultúra ethoszával, és e kultúra hiedelmeit és gyakorlatát átható alapvető szellemiséget érinti. A nyelv nyújt kulcsot a kultúra lényegéhez. [...] Az egységes globális életstílus kialakulását meggyorsító legfontosabb tényező az angol nyelv terjedése. A nyelv nagyban elő tudja segíteni az egységesedés folyamatát. Ez az a hullámhossz, amely közvetíti a kultúrát. Ha az angol nyeri el a globális nyelv szerep körét, akkor világosak ennek a következményei: az angol nyelvű országok kultúrája fog dominálni.”

(Naisbitt, John–Aburdene, Patricia, *Megatrends 2000. Ten New Directions for the 1990's*. New York: William Morrow and Company, Inc., 1990. pp. 138–139. Magyarul lásd: John Naisbitt és Patricia Aburdene, *Megatrendek 2000. Tíz új irányzat a kilencvenes években*. Budapest: OMIKK, 1991. 132–133. old.)

1995

Almási Miklós, *filozófus-esztéta akadémikus korábbi írásához* (Léghajó Manhattan felett: Kalandok a Wall Streeten és Hollywoodban) hasonló erővel dokumentálja legutóbbi, szakmai körökben érdemtelenül csekély visszhangot kiváltó könyvében a „doboz” eluralkodását életünkön, amely multimédia-metaforfórisában immár „időzített bombává” vált a globalizálódó világban.

„A virtuális világ globalizálódása ugyanis az Amerika-ellenesség kulturális háttére előtt játszódik. Ez az ellenállás független a politikai rendszertől – még egyszer ismétlem: kulturális hagyomány és beállítottság kérdése. Mert nemcsak a kommunista Kína játszik ezen a hangszeren, Indonézia antikommunista politikai diktatúrája is hajlamos erre, de a »Kis Tigrisek« éppúgy rühellik ezt a modellt, mint Japán. A globális tévé és az *infotainment* egy új kulturkampff fenyegető árnyékát vetíti előre: nem az induláskor, akkor csak az üzlet feltételein kell birkózni; később, mikor már megkezdődik a bevetés. Mert a multimédia aktorai még ha akarnák, sem tudnák megvalósítani a *think global, act local* (tervezz globálisan, cselekedj a helynek megfelelően) elvét. Egyszerűen nincs annyi szoftverjük, és főképp nem értik a kultúrák egymástól eltérő gesztusnyelvét, ízlésigényét, mitológémiát – ennek következtében információközvetítésének nyelvét. Azt, amiről szólna az *infotainment*. Hiába volt a posztmodern agymosás, a kulturális régiók radikális különbsége nem ment át az üzleti gondolkodásba. [...] A modernizáció – eddig úgy tűnt – uniformizál: egy Hyundai és egy Renault koci között nincs lényegbevágó technológiai különbség. A modernizáció szerint életformában, technikai eszközökben, kényelmi elvárásokban a világon mindenütt hasonló feltételeket teremtet. És az is közhely, hogy a sztenderdet az élet technikai, kényelmi, szórakozásbeli szeletei számára Amerika diktálta. Ezek a szeletek azonban nagyrészt külsőségesek, mögöttük jelentős – kevésbé látható – különbségek rejlenek. Ezért csak mostanában kezdünk rájönni arra, hogy *többféle modernizáció lehetséges*: lásd Japánt, ahol a tradicionális társadalom élő maradványaira épült egy hipermodern ipari kultúra. De a fejekben tovább él a tradíció, akkor is, ha a Yale-en képezték. A modern kultúrának épp erre a korántsem nyilvánvaló különbségre kell ráépülnie. Ami nem lesz egyszerű játszma.

Meg aztán a modernizációnak is több fázisa van. A későn iparosodó országok először – úgy tűnik – boldogan másolják az élen járókat: minden olyan legyen, mint Európában vagy Amerikában. Aztán ugyanennek a modernizációnak második fázisa ébreszti fel a kulturális identitás addig szunnyadó igényét, ami aztán hol agresszív módon tör magának utat (Irak), hol burkoltan, mint gazdasági hódításigény (Japán). De még a modernizáció elakadásával is számolni kell, ahol minden bajért a szintre hozást és a modellt vádolják – lásd Iránt.

Mindez tehát a globális képkultúra meg az *infotainment* terjedésének akadálya. Ez a 100 milliárdos üzlet csak akkor valósulhat meg, ha ezt az ázsiai (később afrikai) piacot is be tudják kapcsolni a rendszerbe. Amerika és a fejlett országok már annyira szaturálódtak a képpel, hirdetéssel, *home-shopping*gal meg Nintendóval, hogy ott már nem lehet radikális piacbővülést elérni. Ami igazán megéri, az a »szűz« területek bekapcsolása a rendszerbe. És a 100 milliárdos beruházás olyan *realizálási kényszer*t jelent, hogy ez a vonat nem fog megállni ilyen szociológiai fenntartások szemaforja előtt. Aztán vagy kipörgi magát az új rendszer, vagy robbanások következnek – végül is az üzlet számára mindkettő megéri. Legfeljebb egy-két zaftos (véres) hírrel több lesz a hírsatornán, a képes-hangos-zenés teletextben vagy a komputer képernyőjén.”

(Almási Miklós, *Napóra a Time Square-en. A pénz forradalma az ezredvégen*. Budapest: T-Twins, 1995. 210–212. old.)

HORVÁT JÁNOS

A NEGYEDIK HATALMI ÁG?

Ha bárhol a világon ez a kifejezés elhangzik, az emberek többsége automatikusan rávágja, hogy a negyedik hatalmi ág a sajtó. Holott a sajtó seholsem mérkőzhet a hatalom többi ágával; nincs olyan hatalma, mint a kormányoknak, a bíróságoknak, vagy a parlamenteknek, hiába is sorolja a közhelyszerű automatizmus e három hatalmi ág mellé egyenrangú negyedikként. Mi több, a sajtó szerepe – ha úgy tetszik ereje – országról országra változik, és ez még az USA-ban sem jelent teljes önállóságot.

A FOGALOM EREDETE

A közhely azonban él, virul mindenütt. Ismételtetik sértett politikusok és büszke újságírók. Holott az eredeti kifejezés egészen más volt, és csak később torzult a ma ismert formába. Annakidején a „Fourth Estate” vagyis a „Negyedik Rend” elnevezés hangzott el Edmund Burke XVIII. századi angol politikus-író szájából. Thomas Carlyle, a korabeli történész-író feljegyzései szerint Burke ezeket mondta a brit parlamentben:

„There are three estates in Parliament, but in the Reporters’ Gallery yonder there sits a Fourth Estate more important far than they are all.”

(Három rend van jelen a Parlamentben [a klérus, a nemesség és a polgárok], de ott fönt, a Tudósítók Galériáján foglal helyet a Negyedik Rend, mely mindnyájuknál fontosabb.)

Vagyis eredetileg nem hatalmi ágról volt szó, hanem a kornak megfelelő fogalomról, a rendről, a feltörekvő erőről, mely a nyilvánosságot jelentette, melynek alapvető, de nem kizárólagos eszköze a sajtó. Burke mindehhez hozzátette:

„It is not a figure of speech or witty saying; it is a literal fact, very momentous to us in these times.”

(Nem szófordulat ez, nem is szellemes kijelentés, hanem tény, nagyon is fontos tény számunkra manapság.)

Amikor Burke a sajtógalériát említette, valójában a nyilvánossághoz fordult, és ha a hatalom szónak van ebben az összefüggésben értelme, az sokkal inkább a nyilvánosságé, mint a sajtóé. És a nyilvánosság nem csak a sajtóban létezik, vannak más csatornái is. Mert lehet egy adott országnak burjánzó sajtója, de hogy mi kerül nyilvánosságra, azt mégis a kormányon lévők, a hatalom emberei döntenek el. Hiába a számtalan sajtótermék, ha az információk nem hozzáférhetőek, illetve csak kevesek számára azok. Minderre rengeteg példát találunk ma Ázsiában, és a poszt-kommunista országokban is. Lehet a sajtó úgy is hatalmi ág, hogy szoros alárendeltségben működik együtt egy diktatórikus kormányzattal, annak eszközeként. Hatalomként, de nem önállóan.

SAJTÓ ÉS HATALOM

Ha a sajtó önállóságát vizsgáljuk, akkor talán az Egyesült Államok az az ország, ahol a leginkább elfogadható az a kijelentés, hogy a sajtó a negyedik hatalmi ág. Ez a sajtós amerikai politikai berendezkedésnek köszönhető, amelyben a sajtó különleges, Európában még ismeretlen vagy csak ritkán tapasztalt szerephez jutott.

Szemben a szétagozott európai pártstruktúrával, az USA-ban már hosszú évtizedek óta kétpárti váltógazdaság van, úgy, hogy e pártok is csak a választások idején léteznek. Az európai modellben a kormányzat minden lépésére az ellenzék pártjai egyenként reagálnak, minden témának minden pártban van „felelőse”. A kormányzat esetleges környezetvédelmi, adóügyi, oktatási vagy éppen pitbull-ellenes rendeleteire, tervezeteire öthat vagy még több párt vezérszónoka reflektál. Ezzel szemben az USA-ban többnyire a sajtó vállalja fel az általános, mindenre reagáló szerepet, amely nem feltétlenül jelent ellenzéki megnyilvánulást. A sajtó az, amelyik elsőként továbbítja a parlamenten kívüli lobby-csoportok állásfoglalásait, hangot ad a környezetvédők, a felsőoktatásért aggódók vagy az ebtenyésztők nyilvánosságot kereső véleményének.

Az USA kormányzatával szemben ugyanis nem áll egységes, fegyelmezett, pártokba tömörült ellenzék; a parlamentben ülő republikánus honatyák nem érzik automatikusan és feltétlenül szükségét annak, hogy a demokrata kormányzat minden egyes lépésére reagáljanak. Rendszerint akkor lendülnek akcióba, ha választókerületükből erre ösztönzést kapnak, és ez az ösztönzés többnyire éppen a helyi sajtó, rádió, tévé hullámhosszán jut el hozzájuk. Így válik óriási erővé, ha úgy tetszik: hatalmi ággá a sajtó az Egyesült Államokban, és nyilvánul meg önálló hangon és rendszerint elsőként a politikai eseményekkel kapcsolatban.

Az európai modell ettől némileg eltérő. A sajtó itt sokkalta inkább rezonőr szerepet vállal. A főszerepet a politikusok viszik, a sajtó őket interjúvolja, őket idézi. Nagyon ritka, hogy a sajtó önállóan lódul neki valamely témának, és ha ez megtörténik, és a téma valóban fontosnak bizonyul, akkor a politika – legyen az kormánypárti, vagy ellenzéki – pillanatok alatt kisajátítja azt magának. Ilyen volt például az úgynevezett Tocsik-ügy Magyarországon.

Az európai modell annyiban is más, hogy az itteni lapok és televíziók nehezen szabadulnak a pártok vonzásköréből. Még ha önálló szellemiségüket következetesen képesek is hangoztatni, akkor is besorolják őket pártok vagy politikusok mellé. Jobb esetben melléjük, rosszabb esetben alájuk, és legrosszabb esetben a közhiedelem elkönyveli őket valamely

párt szócsövének. Önállóságukat gyakrabban kérdőjelezik meg, mint az USA-ban, ahol – minthogy európai értelemben vett pártok nincsenek – nem igazán lehet egy sajtóorgánumot besorolni szócsőnek. Az USA-ban sokkal inkább „issue”-k, ügyek vannak, és ezekben egy adott újság eltérő álláspontot is képviselhet, mint az a politikus, akivel előző nap más ügyben egyetértett.

Az amerikai sajtó európainál nagyobb önállósága és függetlensége azonban nem csak a politikai struktúra függvénye. Anyagi kérdés is egyben. A médiaipar az USA egyik legnyereségesebb iparága, amelynek megfelelői, a nagy konglomerátumok, csak most vannak általában Európában. És mindaddig, amíg a média – ha úgy tetszik, a sajtó – nem áll önálló lábakon, nem független, addig nehéz arról beszélni, hogy önálló hatalmi ág lenne.

A „NAGY” SZABADSÁG ÁRA

Külön fejezetet érdemel a mostani magyar közélet viszonya a fenti kifejezéshez. (Pártállami időkben a kifejezés eleve értelmezhetetlen lett volna.) Emlegetése 1989-ben kezdődött, és azóta is sokkalta nagyobb zavar övezi e fogalmat, mint másutt.

Ennek oka, hogy a magyar írott és elektronikus sajtó életében létezett egy olyan – igazán még nem kielemezett – időszak, amelynek során a magyar sajtó, illetve annak képviselői hihetetlen függetlenségre tettek szert mind politikai, mind gazdasági értelemben, olyanra, amelynek aligha volt párja a világon. 1988–89 fordulóján az MSZMP sorra vesztette el hadállásait. Az ellenzéki erők azonban még eléggé szétforgácsoltan működtek. Az MSZMP – hiába volt az övé egy megyei lap, hiába volt elvileg az övé a lap feletti parancsnoklás lehetősége – valójában utóvédharcot folytatott, és inkább az újságírók kegyeit kereste, semmint parancsokat osztogatott volna. Hasonló események játszódtak le az országos napilapoknál és a Rádióban és a Televízióban is. 1989 elejére kialakult egy sajátos helyzet: az MSZMP – vagyis az állam – állta a cehet, de hogy mi jelent meg a képernyőn vagy a lapokban, abba egyre kevésbé volt beleszólása. És ahogy múltak a hónapok, úgy vált ez egyre nyilvánvalóbbá. Nem számított, hogy a kiadvány, vagy a tévé, rádió nyereséges-e, és az sem, hogy fenntartója alapvető érdekei ellen dolgozik. 1989 közepére valóban csak a lapok, illetve a tévé és rádiócsatornák élén álló személyek etikai vagy politikai normái szabtak gátat a túlkapásoknak, ostobaságoknak vagy aljasságoknak, ha egyáltalán gátat szabtak.

A tulajdonos, vagyis az MSZMP ugyanis már csak nevében létezett; pénzét adta, de érdekeit érvényesíteni képtelen volt. 1989 nyara, ősze lesz aztán az az időszak, mikorra az ellenzéki csoportok már megerősödnek, az MSZMP utódpartja is erőre kap, és az izmosodó politikai csoportok ismét megpróbálnak, most már szervezett formában, nemcsak kerülőutakon befolyáshoz jutni a lapokban, hanem azok tulajdonosaivá is válni. Most már belépnek a gazdasági szempontok is, lapok születnek és mennek csődbe, és a korábbi korlátlan szabadságot felváltja valamiféle kontroll, amely aztán a 90-es választások után egyre gyorsabban erősödik. A mai állapot – kivéve a kereskedelmi TV hiányát – már pontosan megfelel a többi közép-kelet-európai országban ismertnek. A korábbi eltérés annak volt köszönhető, hogy mindenütt másutt rövidebb idő alatt zajlott le a rendszerváltás, és az újonnan hatalomra kerültek nagyon korán elkezdtek élni tulajdonosi jogaikkal.

1989-ben tehát létezett egy időszak a magyar sajtó életében, amilyenre sehol a világon

nem volt még példa, és ha logikusan belegondolunk, nem is lehetett, mert a politika vagy a hatalmával vagy a tulajdonosi jogával élni akar. Magántulajdon esetén pedig ez még inkább így van.

Ebben a rövid, tisztavirág-életű időben, amelyben a tulajdonos kényszerűen lemondott minden tulajdonosi jogáról, miközben fenntartotta a lapok és az újságírók anyagi biztonságát, valóban a sajtó volt a negyedik hatalmi ág Magyarországon. Még nem voltak a parlamentben ellenzéki pártok, és a sajtó volt a nyilvánossághoz jutás egyetlen komolyabb lehetősége úgy, hogy a közlés szabadságát szinte senki és semmi nem korlátozta.

Szerkesztőségek és újságírók lubickoltak a hirtelen jött szabadságban, és sokan azt hitték, ez már mindig így lesz. Különösebb felelősség nélkül lehetett írni és állítani dolgokat, és ezt nemcsak újságírók, de politikusjelöltek és még nem is igazán létező pártok vezetői is könnyen megtehették a nagy nyilvánosság előtt. Valóban hatalommá, óriási hatalommá erősödött a sajtó. És képviselőinek egy része – rendszerint azok, akik e különleges szakaszban váltak újságírókká, lapkiadókká – ezt az állapotot tartotta természetesnek, és ma is fel-szisszen, cenzúrát kiáltva, ha a szerkesztő, akár csak őszinte jobbító szándékkal írásába belejavít. Fiatalabb és tapasztaltabb kollégák egyaránt képtelenek átállni arra, hogy munkaadó lapjaikat manapság úgy adják és veszik, mint használt ruhát a piacon, aminek következménye, hogy egyik napról a másikra homlokegyenest ellenkező dolgokat kell leírniuk. Szomorú kimondani, hogy ez kevésbé sokkolná őket, ha azt a bizonyos felhőtlenül szabad évet nem élték volna át. Túl nagy így a kontraszt. Mi több, az a furcsa, esztendőnyi időszak alapvetően befolyásolja mindmáig az újságolvasót is, akinek szemében akkor valóban az újságok és az újságírók voltak a változások fő megtestesítői. Az akkori felmérésekben a sajtó és dolgozói óriási népszerűségnek és tiszteletnek örvendtek, mára viszont hatalmasat zuhant a megbecsülésük.

Vajon melyik állapot volt a természetes? Az akkori? Bizonyos, hogy nem. A mai? Sajnos, a kornak ez jobban megfelel, de rossz lenne, ha ez lenne a természetes. Hosszú évek kellenek még, míg a sajtó, sok más üggyel együtt a „helyére kerül”. Amikor majd a tulajdonosok és lapkészítők, közszolgálati és kereskedelmi tévések és rádiósok, és ami a legfontosabb, maguk a politikusok, kellő önkorlátozó készségről tesznek tanúbizonyságot, etikai kódexek igazítanak el a vitás kérdésekben, és az orgánuk nem szócsövekként, hanem a nyilvánosságnak teret adó eszközként, üzleti és közszolgálati téren valós mértékek és értékek mentén jelennek meg fogyasztóik előtt.

Gellért Kis Gábor

ÉKSZER ÉS JÁTÉKSZER. MÁSFÉL ÉV UTÁN A MÉDIATÖRVÉNYRŐL ÉS EGYEBEKRŐL *

Nagyon sokféle és egymáshoz aligha mérhető tévesztései voltak a szabadon választott politikusoknak – és így magának a politikának is – az elmúlt hat-hét évben. Ezek közül hazai és nemzetközi megítélés szerint is az egyik legneuralgikusabb a tömegtájékoztatással kapcsolatos tévelygés. És bárki úgy véli, hogy az ügy heve csitult vagy csitulóban van, ismét téved, jobb esetben újabb tévedés áldozatává lesz. A tartós és folyamatos krízisnek ugyanis most egy olyan szakaszát éljük, amikor csupán a helyszín változott meg, a válság maga – virágait veszítve – gyümölcseit hozza. A helyszínváltozás pedig abban áll, hogy a parlament helyett – ahol nagyritkán kerül szóba a média – most a közmédia intézményeihez sikerült áttelepíteni a lényegében megoldatlan konfliktust. Lassan még a médiaügyekre kevésbé fogékony, jámbor törvényhozó is kénytelen a számok nyelvén megérteni, hiába hozott ő konszenzusos, de legalábbis öt párt egyetértésével törvényt, látnivaló, hogy még jó hosszan, több cikluson átívelő időszakon keresztül megadatik neki médiaügyekkel foglalkozni. Kevesen vannak, de nagyon erősek azok, akik kedvüket lelik abban, hogy kihasználatlan politikai energiáikat a tömegtájékoztatás struktúráinak újratervezésében éljék ki. Ehhez nagyszerű társakra lelnek a közmédia vezetőségeiben, no meg neves és kevésbé neves munkatársaiban.

Az imént vázolt kör adja a népes szereplőgárdát, amely mára egy ezoterikus közeggé szerveződött, hiszen a társadalom, a fogyasztó, a néző- és hallgatóközönség minden képzetet felülmúló fokon vált érdektelenné a politika és a szakma számára. Ebben a tragikus szappanoperában – amely, persze, időnként a mi demokráciánkról is szólt és szól – a társadalom, a fogyasztó, a néző és a hallgató bugyuta közönséggé lett lefokozva, amely csak fizessen, de ne nyilvánítsa ki semmi módon azt, hogy köze volna a műsorokhoz. A műsorokhoz, amelyeket tárgy szerint vagy – rosszabb esetben – személyek kiválasztása révén eldöntenek négy szemközt vagy sok szemközt, ilyen-olyan irodákban, fogadásokon vagy kerti partikon. Eldöntenek politikusok egymás között, kiválasztott médiavezetők ugyancsak egymás között, illetve politikusok és médiavezetők megint csak egymás között. A választottak és a kiválasztottak. A választók meg sehol.

Ez a gondolat sor akár demagógiának is tetszhet, ámbar tapasztalati tények erősítik

* Ennek ez írásnak egy korábbi változata 1997 januárjában megjelent az Élet és Irodalomban.

meg. Mégis szükséges erről a tévesztésről, tévelygésről, mint struktúráról megemlékezni annak biztos tudatában, hogy ettől a világon semmi nem változik.

Aligha vitatható a következő két mondatban megfogalmazandó igazság.

1. A politika a világon mindenütt – még a legdemokratikusabb társadalmi szervezetekben is – igyekszik a befolyása alá vonni a tömegtájékoztatás eszközrendszerét. (Ez szociológiailag van így, hiszen minden létező intézmény immanens tulajdonsága, hogy kiterjedésének minden elemét a lehetséges mértékig kontroll alatt akarja tartani.)

2. A magyar tömegtájékoztatás fórumai a rendszerváltás kezdeti szakaszában – nem függetlenül a Kádár–Aczél-érának attól a sajátosságától, hogy egyes lapok, rádió- és televízióműsorok engedélyt kaptak öfelsége ellenzéke szerepét eljátszani, s ezzel a lehetőséggel mindig is tisztességesen éltek a szerzők és a szerkesztők – nos, tehát a nyolcvanas évek második felében a média világa jelentősen hozzájárult magához a változáshoz, és – ami nem kevésbé fontos – e változás elfogadtatásához a társadalomban. (Itt csak arra utalok, hogy a demokratikus ellenzék, s később az Ellenzéki Kerekasztal erkölcsi-politikai háttérét épp a nyilvánosság adta: a sajtó – ha úgy tetszik – legitimálta az EKÁ-t, miközben a maga szabadságáért is küzdelembe bocsátkozott. Kialakult egy közeli, bensőséges kapcsolat a később tagolódó politikai szféra és az ugyancsak később tagolódó médiavilág között.)

Az iménti két megállapításból kiindulva mondható, hogy a térségben korántsem egyedülálló, bár magyar sajátosságokkal igencsak teletűzdelt konstrukciós folyamat tanúi, társtettesei, sértettjei és bűnsejédei vagyunk. A folyamat lényege az, hogy a politika új szereplői – majd a legutóbbi választások után a régi szereplők is az időközben lezajlott médiaháborúban kialakított egymásra utaltság következtében – természetesnek tekintették, hogy a fegyverbarátság politikai szövetségben folytatódik.

A másik oldalon pedig azt tekintették természetesnek, hogy a sajtó, a Rádió és a Televízió politikacsináló lesz, olyan politikacsináló, amilyen csakugyan volt egy rendkívüli időszakban, de amilyen demokratikus körülmények között csakis egy kontraszelektív rendtelenségben, másként kifejezve, egy slampos demokráciában juthat szerephez. A kölcsönös szereptévesztés kölcsönös félreértésekhez, szélsőségesen téves érdekartikulációkhoz vezetett.

A politika legnagyobb tévedése abban áll, hogy gyakorlatilag 1990-től a médiát nem tárgyként, hanem centrális célként fogalmazta meg s állította törekvései fókuszába. Nem úgy gondolkodott a nyilvánosság felől, hogy azt társadalmi szerepe alapján a demokrácia jogfelfogása szerint szükséges szabályozni, hanem úgy, hogy a politikai elit – mint demokratikusan választott közeg – a saját, vélt vagy valóságos küldetésének beteljesítése érdekében megalkothatja a médiára vonatkozó törvényeket, egyszersmind kijelölheti annak korlátjait is.

Ez a tévedés vagy tévelygés elég jól levezethető az előbbieken ugyancsak vázlatosan kifejtett előtörténetből, ám a tévedés vagy tévelygés akkor is kapitális. (És csak szerény mértékben kapitalista. Amiben igazán az a sajnálatos – még ha személyesen nem is volnék elragadtatva megvalósulásától, s valószínűleg nem is teremtené éterien tiszta viszonyokat a nyilvánosságban –, hogy minél több kapitalizmus lett volna jelen a hazai médiapiacra, nagy valószínűséggel annál kevésbé követ el kapitális hibákat a politika. A tőke – bármilyenek legyenek is eredeti politikai vonzalmai – rendszerint kiegyezik az épp uralkodó hatalommal. Fordítva már nem igaz a dolog: a hatalom nem feltétlenül alkuszik meg az általa kívánt kapitalisták rovására másokkal.)

A médiatörvény története ezt a folyamatot képezi le. Mindaz, ami velünk, általunk és a

szemünk előtt játszódott le és játszódik napjainkban is, a tévedések és szereptévesztések tragikomédiája, amely abból következett, hogy a politika a maga társadalmi megbízatásán messze túlmenően akart és akar médiázni, a média pedig a maga társadalmi megbízatásán túlterjeszkedve akart és akar politizálni. Tehát – mint oly sokszor az átalakulás során – a mértékkel és a stílussal van baj igazán. Irodalmi metaforát kölcsönvéve: nincs az életnek medre.

Mint a média világából a politika világába szakadt hazánkfia, aligha kerülhetem meg személyes tapasztalataimat. Elsőként egy 1989-es történetről. Akkor a Televízió Társadalomtudományi Szerkesztőségében dolgoztam, és az év elején Sólyom László operatőr-rendező kollégámmal úgy döntöttünk, hogy belefogunk egy Nagy Imréről készítendő dokumentumfilmbe. Megírtam a szinopszist, és odaadtam az I-es csatorna intendánsának, Wisinger Istvánnak. Két nap után visszaszolgált telefonon: „Csináljátok, de ne verjétek nagy dobra!” Csöndben dolgoztunk könyvtárban, levéltárban, filmarchívumban március végéig, amikor már csak a Rádió hangarchívuma maradt hátra. Ott kiderült, csak elnöki engedéllyel juthatunk a zárt anyagként kezelt, ám számunkra multhatatlanul fontos hangfelvételekhez. Nosza, írtam egy levelet az elnöknek, kérvén az engedélyt. Néhány nappal később Wisinger felhívott. Az történt, hogy a Rádió elnöke az én kérelmem alapján tájékozódott a Televízió elnökénél, aki mit sem tudott készülő munkánkról, és emiatt alaposan letolta Wisingert. Ő pedig – a házban elég szokatlan módon – kiállt az ügy mellett. A végén a TV elnökének már csak egy baja volt, miért én csinálom, miért mi csináljuk a Nagy Imre-filmet, mondván, abból egy „Hálózatos” mozi lesz. Az intendáns mellettünk is kiállt. Ettől kezdve szabad utunk volt. A film elkészült, és amire a kezdetekben nem is gondolhattunk, egybeesett ez az idő a „Nagy Temetéssel”. Értelemszerű volt, hogy 1989. június 16-án legyen a bemutató. Aznap a kora délutáni órákban a szerkesztőségben ért főosztályvezetőm telefonja: „Gabikám, maradj telefonközelben, mert az elnök most akarja megnézni a filmet!” Nem kevés indulattal azt válaszoltam: „Tőlem az elnök nézheti napestig, de ez a film vagy úgy megy le, ahogy azt megcsináltuk, vagy sehogy, ha mindjárt a munkakönyvemmel jössz is át.” Főszerkesztőm nyugtatni igyekezett. Négy-ötórás várakozás után, másfél órával a kitűzött adásidő előtt jött az újabb telefon. Fojtott, suttogó hangon közölte a főnököm: „Minden rendben van, csak, tudod, az volt az Elnök félelme, hogy nagyon balos lesz a film.” A történetnek csupán az egyik érdekessége, hogy miként válhatott egy alkotó márciustól júniusig veszélyesen liberálisból veszélyesen balossá. A másik – és talán az előbbinél lényegesen fontosabb eleme –, hogy a politika minden belső zavarodottsága ellenére – még és már – milyen belső áttételeken keresztül próbálta ellenőrzése alá vonni az adott nyilvánosságot. Nem nyílt tiltással, nem ürtügyeket felsorakoztató retorziókkal, de a politikai erőközpontok konstellációinak nagyon is tudatos felmérésével, és az adott helyzetből következő teendők megtételével.

Ezt követően legközelebb akkor találkoztam a tömegtájékoztatás és a politika kapcsolatával, amikor immár politikusként kezdtem hivatásszerűen foglalkozni a tárggyal. Azaz magam is egy kapocs lettem a kapcsolatban. A médiaháború előcsatározásai lezajlottak, túl az akkori kormánypártok által máig meg nem emésztett és súlyosan félreértelmezett taxisblokádon és annak megjelenésén a nyilvánosságban. Túl a megnevezett, de soha ki nem nevezett alelnökök körüli hercehurcán, a rémületből és uralkodni vágyásból egyként táplálkozó médiatörvény tervezetének vitája előtt valami képtelen pezsgés indult meg mindazok körül, akik valamely párt részéről részt vettek a törvényjavaslat tárgyalásában, előkészítő vitában. Volt ebben csodavárás és törleszkedés az alkotók részéről, s nem kevésbé félelem és helyezkedés gyakran egyidejűleg ugyanazoktól a személyektől. Mindenki harcostársakat

keresett. Politikus az újságíróban, újságíró a politikusban. Kialakultak a szekértáborok, ami éles helyzetekben általában természetes, csak hogy itt másról is szó volt. A hatalomgyakorlók és kegyeltjeik az ellenzék pártjainak és a hozzájuk kötődő újságíróknak a teljes kiszorítására törekedtek, gátlástalanul, személyiségi jogokat, tényeket, szakmai etikát félretéve. Persze az akkori ellenzék sem maradt adós. Mindenre lóttak-lóttunk, ami mozgott, miközben utóvédharcból lassan – a kormánykoalíció bukását egyre biztosabban látva közeledtünk a választásokhoz – az akkori ellenzék felfejlődött az arcvonal teljes szélességében. Senki, vagy nagyon kevesen érzékeltük ebben a szörnyű csetepatéban azt, hogy lassan már mindenről szólunk, csak a tárgyunkról nem. Félítettük a demokráciát – okkal, ám ezenközben nem láttuk, hogy a „szolgáló” értelmiség reinkarnációját idézzük elő. Azét az értelmiséget, amely megszokta az előző rendszerben, hogy mindig megkeresse azt a gazdát, akinek a segítségével kisebb-nagyobb csoportok, nem ritkán csak néhány személy, erkölcsi vagy egzisztenciális görcein enyhíteni tudnak. Ugyanazok a szereplők, vagy majdnem ugyanazok a médiaháború során új gazdát kerestek és találtak, s a politika minden oldalán hajlandók voltak elfogadni ezt a gazdaszeretet. Azok is, akik Kádár János és Aczél György alatt nem is éltek itthon, vagy itthon éltek ugyan, de távol a szellemi műhelyektől, belső emigrációban. Ezzel egyidejűleg egyre kevesebb, s a végén egyetlen szó sem esett arról, hogy mitől televízió egy televízió, mitől rádió egy rádió, s hogy talán mégiscsak az ebből leszűrhető megfontolások azok, amelyek az egyik meghatározó szempontként volnának figyelembe veendő a médiatörvény megalkotásakor. Hogy az alkotószabadság, mint feltétel, nem szorítható olyan struktúrákba, amelyek a demokráciára hivatkozó politikai kiegyensúlyozottság elképesztően kontraproduktív körülményeit szabadítják rá az intézményekre.

Amíg személyesen volt közöm a médiaügyekhez, nem kevés türelemmel igyekeztem ezeket a szigorúan vett szakmai szempontokat figyelembe venni és vétetni. Ezért javasoltam még 1994 júniusában a koalíciós partnernek, hogy ne csináljunk első nekifutásra mindenre kiterjedő médiatörvényt, csupán a monopolellenes szabályozást és a kereskedelmi rádiók és televíziók működésének feltételeiről szóló részleges törvényt hozzuk meg. Tettem ezt abban a biztos hiszemben, hogy az 1994-es választások okozta sokk miatt nem lehet rövid időn belül megegyezni a nagyot bukott ellenzékkel, s a legalább akkorát bukott Fideszszel. Abban is biztos voltam, hogy a kereskedelmi társaságok működése a helyi és regionális rádiók és televíziók sokasága nagyon rövid idő alatt kijelöli a közrádió és a köztelevízió helyét a magyar médiastruktúrában, s úgy gondoltam, hogy ennek az új helynek az ismeretében egyszerűbb lesz megegyezni a róluk szóló törvényben. Azzal az optimista várakozással hátrították el javaslatomat szabaddemokrata kollégáim, hogy szükségtelen a törvény időbeli tagolása, hiszen 1994 októberére készen lesz az új és komplex médiatörvény. Ettől kezdve a partvonalon kívülről, noha egyáltalán nem érdektelenül figyeltem a fejleményeket, amelyek a legbaljósabb sejtelmeimet is alulmúlták az eredményt illetően.

Bár nemcsak az eredményről van szó, az eredményt ugyanis meghatározó mértékben alakították azok a bonyolult kapcsolatrendszerek, amelyek a politika és a média szférája között az elmúlt évek során kiépültek. Akár egy kézlegyintéssel is elintézhethénk azt, hogy Ferenc József és Kádár János posztumusz bosszújaként él tovább a gazda–kliens viszony. Hogy politikusok fürödni látszanak helyzetükben, amikor rádiósok és televíziósok zsongják körül őket, s ők elevenen érzékelik, hogy ez a sok fontos ember valamilyen függő viszonyba kerül tőlük. S megfordítva is igaz: sok neves újságíró, rádiós és televíziós személyiség nem volt rest azonmód közölni környezetével a szerkesztőségekben, hogy kivel ebédelt, mit beszélt vele, s mire számítsanak a kollégák.

Ha mármost valamiféle összevetést kísérelünk meg a két történetből adódó következtetések között, sajátos ambivalenciát szűrhetünk le. Egyfelől tagadhatatlan, hogy a politikai pluralizmus és a valóságos piaci mechanizmusok kialakulása teljességgel más feltételrendszert teremtett a nyilvánosságban, mint ahogy az a rendszerváltás előtt volt. Másfelől csekély mértékben észlelhető változás a mikrostruktúrákban, azaz a szereplők magatartásformáiban, az emberi kapcsolatrendszerekben, az intellektuális stratégiákban. Igaz, ezek a mikrostruktúrák változnak a legnehezebben – ezt jól tudjuk. Hiszen jelentős részben szocializációs atavizmusokon alapulnak. Olyan helyzet ez, mint az RH-összeférhetetlen újszülött esete. Ahhoz, hogy életképes legyen, le kell cserélni a vérét. Csakhogy a médiatörvény szülei nemcsak RH-összeférhetetlenek, hanem összeférhetetlenek az URH-n, a középhullámon, az UHF-en, a VHF-en és a mikrohullámon is. Ennek az összeférhetetlenségnek a tudatában lehetett és kellett volna a gyermeket, vagyis a médiatörvényt a világra hozni. De hát nem ez és nem így történt.

1995 végén, a médiatörvény vitájában nyolc percet kaptam, hogy elmondjam a magamét. Előrebocsátván, hogy személyes véleményemet adom közre, s nem a frakció hivatalos álláspontját, elég gorombán és talán nem a legszerencsésebb hangütéssel négy szempontból minősítettem teljességgel alkalmatlannak a törvényt. Alkotmányjogilag, politikailag, gazdaságilag és szakmailag. Ha jól meggondolom, több szóba jöhető szempont nincs is.

Az **alkotmányossági** kritika lényege a következőkben foglalható össze. A törvény meghatározza a kuratóriumok összetételét és feladatkörét. Eszerint a testületbe a parlamenti pártok delegálnak embereket, akik az elnökkel együtt alkotják a kuratórium elnökségét. A testület feladatköre pedig egyebek mellett a közalapítványi vagyoni kezelése. Elvileg tehát a kuratóriumnak nincs lehetősége befolyást gyakorolni a közmédia napkiadásai ügyeire, amelyek révén már döntő mértékben hatást gyakorolhatnak a műsorkészítés részleteire vagy egészére. Ehhez képest a törvény egy későbbi fejezetében, ahol is a részvénytársaság leírása található, a részvénytársaság közgyűlése alcím alatt a következő áll: „66. § (1) A kuratórium hatáskörébe tartozik:...”, és itt egy hosszú felsorolás következik kinevezési jogról, gazdasági felügyeletről és más funkciókról. Vagyis a kuratórium nem csupán a közalapítványok vagyoniát kezelő szervezet, távol a Rádió, a Televízió és a Duna TV ügyeitől, hanem az Rt. Közgyűlésének jogai is oda vannak telepítve. Ennélfogva a társasági törvényben leírt mindenféle, a részvénytársaság gazdálkodásával összefüggő – akár napi – intézkedéseket megtehet. Márpedig az Alkotmánybíróság vonatkozó határozata elég egyértelműen rögzíti: „Az állami szervektől való szabadság követelménye – a műsorok tartalmát illetően – a törvényhozással és a kormánnyal szemben egyaránt fennáll. Mindkettő ki van téve a nyilvános kritikának és a társadalom azon keresztüli ellenőrzésének. Ezért egyiknek sem lehetnek eszközei a rádióban és televízióban közzétett vélemények tartalmi befolyásolására. Az Országgyűlés meghatározó tartalmi befolyása a rádióban és a televízióban éppen úgy alkotmányellenes, mint a kormányé.” Ebből számomra és még jó néhány jogász számára nem kétséges, hogy a médiatörvénynek a közmédiaakra vonatkozó szakaszai alkotmányellenesek. Hiszen az országgyűlés – függetlenül attól, hogy a kormánypárti–ellenzéki paritás révén kiegyensúlyozott erőviszonyokkal –, az Alkotmánybíróság döntésével szöges ellentétben meghatározó befolyást szerzett. Csupán meg kell kötnie a megfelelő alkukat, és máris a parlamenti pártok akaratának megfelelő változások következnek be a közrádióban és a köztelevíziókban. Sajnálatosan ilyen irányú tapasztalatok már az eddigiekben is felgyűltek.

A törvény **politikai** alkalmatlansága összefügg az alkotmányjogival. Ahogy a korábbiakban említettem, a médiaháborús helyzethez képest annyi változás állott be, hogy a konf-

likttüst az országgyűlés ülésterméből a törvényalkotó áttelepítette a közmédia intézményeihez, ide értve az Országos Rádió és Televízió Tanácsot, a kuratóriumokat, a panaszbizottságot és a részvénytársaságokat egyaránt. Ráadásul a törvényhozó még azt a hipokrizist is beépítette a struktúrába, amellyel a politika látszólag távol tartja magát a folyamatoktól, de úgy, hogy még véletlenül se háramolják rá vissza a sügött döntések felelőssége, s legott anyagilag érdekltté tette a struktúrát – a kuratóriumok, testületek jól fizetett tagjai, a létrehozott hivatalok ugyancsak jól fizetett vezetői révén – önnön fenntartásában. Másként kifejezve: az eredetileg kontrollmechanizmusként elgondolt és leírt szervezetek helyett, hogy kizárnák a politika befolyását, intézményesítik azt; ahelyett, hogy nyilvánossá tennék a befolyás forrását, tartalmát és irányát, ők maguk fedik el azt; ahelyett, hogy megtestesítenék a közmédia függetlenségét, ők maguk váltak függővé a politikától. Az egész kép nagyszerűen kibomlott a Televízió elnökének kiválasztásában. Volt, aki politikailag elfogadhatatlannak minősült, noha jó pályázatot írt – így Koltay Gábor. Volt, aki talán gazdasági megfontolásokból jó elnök lett volna, de sajtómunkásként nemigen állta meg a helyét, eljátszotta esélyeit – ilyen volt Kurucz Pál. Lettek volna – ha nem is tucatszám, de jó néhányan – szakmailag és gazdaságilag egyaránt alkalmas emberek, ám ezeket – ha szóba jöttek is – fel se kérték, hogy pályázzanak. Véltetően azért, mert a politikusok tartottak attól, hogy ezek a személyiségek túlságosan autonóm figurák ahhoz, hogy a fejük fölött a politika lejátszhassa a maga partijait. A Hankiss–Gombár-féle öntörvényűség nem a politika szája íze szerint való. Nyilvánvalóan a klasszikus kompromisszumnak kellett bekövetkeznie: lehet, hogy nem Peták István írta a legjobb pályázatot, hogy vezetői kvalitások szerint és morális okokból nem ő a legszerencsésebb választás, hogy korábbi televíziós elkötelezettségei miatt nem ő az az ember, aki a szükséges és elkerülhetetlen változtatásokat maradéktalanul és a kívánatos rendben és irányban elvégzi. Mégis benne, a minden szempontból szürkében találta meg a politika a megegyezéshez szükséges minimumot. Csakhogy kérdéses, hogy ez a minimum mire elég.

Gazdasági szempontból alkalmatlan a törvény, mert – miközben elképesztően drágán működő s ráadásul diszfunkcionális struktúrákat hozott létre ellenőrzés és politikai egyensúly címszók alatt – nagyon kevés látszik megvalósulni az eredeti szándékból, vagyis abból, hogy olcsóbbá kell tenni az intézmények működését. Nem történt meg szanálásuk, s nem kevésbé irracionális és drága a közmédia gazdálkodása, mint annak előtte. A létszám leépítése nem szerves, hanem kontraszelektív szempontok szerint zajlott és zajlik. Ezekre a kifogásokra vagy nincs válasz, vagy az a válasz, hogy a demokrácia működtetése nem olcsó mulatság. Ami önmagában sem igaz minden körülmények között, ebben az esetben azonban határozottan cinikus ellenvetés. A közmédiaokra szabadított struktúrák csupán a politika józan belátáson alapuló megegyezésének hiányát reprezentálják, és emiatt kerülnek fölösleges milliárdokba. Azon kívül tovább éltetnek egy régről megörökölt, a költségvetési alku képében működő rendszert. Itt azonban bekövetkezett egy jelentős változás: míg korábban a költségvetésen keresztül is az intézményvezetők közvetlen eligazítása történt meg, most ugyanez az alku sok csatornán és kevésbé átláthatóan köttetik meg. Önáltatás azt gondolni, hogy a sok szereplős alku nagyobb nyilvánossága javít az alapvetően romlott televíziós közállapotokon. Elegendő, hogy a pártok embereit megkeresik bizalmasaik, elmondanak néhány belső információt, és a kurátor már megy is lobbyzni a saját pártjához. Az intézményi érdekek így a kuratóriumon belül artikulálódnak közös politikai érdekként, majd tovább az Országgyűlés Média albizottsága, utóbb Kulturális bizottsága ráüti a pecsétet az ekként megfogalmazott követelésekre, amelyek már hat párt közös javaslatként jelennek

meg. Bonyolultabbá vált tehát az alkumechanizmus, hiszen a direkt befolyás oda-vissza többpárti akarattá transzformálódva rejti el a lényegét. És ez nagyon sokba kerül. A törvény vitája idején – viszonylag kevés adat birtokában – kilenc-tíz milliárdra becsültem a törvény által keletkező költségvetési kötelezettségeket. A Média albizottság vezetője legfőljebb négy milliárdban jelölte meg ezt az összeget. 1996 végén tizenkét milliárdnál tartottunk.

Végezetül **szakmai** szempontból is katasztrofálisnak tartottam és tartom a törvényt. A politikusok, akik dolgoztak rajta, nem voltak és nincsenek tisztában azzal, mitől rádió egy rádió, és mitől televízió egy televízió. Ez önmagában még nem tragédia, mert hát az esetek többségében szakértők dolgoznak egy törvény tervezetén, a képviselő pedig képességei és lelkiismerete szerint igyekszik tájékozódni az adott tárgyban. A médiatörvény esetében azonban a szakértők – a szó nemes értelmében vett szakemberek tán ha négyen-öten voltak, bár többen vettek részt ilyen minőségben a tárgyalásokon –, nos a szakértők is megalkudtak az idő haladtával a szakmai szempontok rovására megkötött politikai egyezségekkel. A törvényen végigvonul a politika minden félelme. Igaz ugyan, hogy a közmédiák kötelezettségévé teszi, hogy készítsenek kulturális műsorokat, rétegműsorokat, ismeretterjesztő műsorokat stb., de a rájuk szabott struktúrák és szabályok alapvetően a politikai műsorokra vannak kitalálva, azokat próbálják kiegyensúlyozni. Tehát a műsoridő tizenöt, legrosszabb esetben húsz százalékát kitevő politikai műsorokra van szabva a teljes struktúra. Nota bene, még a nem politikai műsorokra vonatkozó kötelezettségekben is megbújik egy-egy külső érdek. Nem látom be, miért kötelező a Magyar Televízióknak évente a magyar filmgyártás 36-szorosát produkálnia magyar, ám nem televíziós gyártásban készülő filmalkotásokból. Hacsak azt nem feltételezzük magyarázatként, hogy a filmes társadalom eredményesen működött közre a törvény alkotásában. De vajon a filmesek néhány százas vagy egy-kétezres társaságának kedvéért szükséges milliárdokkal megterhelni a költségvetést? Ráadásul úgy, hogy közben megkapják a két filmes alapítvány révén a maguk pénzét. Mindent összevetve: a döntési mechanizmusok ahelyett, hogy kiteljesítenék az alkotói szabadságot, a maguk nehézkességével rátelepszenek az intézményekre, és belekényszerítik a műsorkészítőket egy már régről ismert és megalázó helyzetbe. Olyan helyzetbe, amely a legkevésbé sem az értékorientált alkotó munkát kedvezményezi, sokkal inkább a kapcsolatokat, a politikai fekvőképességeket.

Különösen tanulságos, milyen fogadtatásban részesült az egy esztendeje elmondott parlamenti beszédem, amelynek utolsó három mondatát – jobb szokásommal ellentétben – leírtam, abban a biztos tudatban, hogy a sajtóban majd azokat idézik. És lőn. Meglehetősen sűrűn köszönt vissza a „tűzzék a kalapjuk mellé” felszólítás. Kulin Ferenc, aki utánam következett a felszólalások sorrendjében, politikai ármányt gyanított, a miniszterelnök sértettségemnek tudta be kritikámat, amely abból fakadt volna, hogy nem én csináltam meg a törvényt, a koalíciós partner megengedhetetlen fegyelmezetlenségnek tartotta, egy kiszagda képviselő pedig megkérdezte, hol alkotmányellenes a törvény. Megjegyzem, ő volt az egyetlen, aki tartalmilag is rákérdezett kifogásaimra. Őt azzal hárítottam el, hogy olvassa el a törvényt. Az is érdekes, hogyan reagált a szakma, a rádiós, televíziós közösség. Egy szóval leírható: értetlenül. Ahelyett, hogy tiltakoztak volna előre látható gúzsba kötöttségük ellen, némán meghúzták magukat. Kifárasztottságuk miatt, számításból vagy gyávaságból, de meglapultak. Még mindig sajnálom őket, mára azonban eljutottam oda, hogy megérdemlik a sorsukat. A Mester és Margaritában azt mondja Jézus Pilátusnak: „A gyávaság a legrútább emberi bűn.” Szent Ágoston meg azt írja a Vallomásokban: „...minden rendezetlen lélek tulajdonmagának legyen büntetése.” Azt már én teszem hozzá: a gyávák olykor sírva fakadnak, olykor gyűlölködnek. Olykor meg a helyüket keresik, ahol ismét gyávának lehet lenni.

Talán két-három hónapja, amikor a maga teljes valóságában kibomlott, mekkora zűrök vannak a közmédiák körül, frakcióm vezetője külön megkért, nehogy telekürtöljem a sajtót azzal: lám, nekem lett igazam médiaügyben. Addig se jutott eszembe triumfálni. Ezért aztán nem is töltött el örömmel, hogy beigazolódott, amit mondtam. Inkább elkedvetlenítet. S legfőképpen elkedvetlenített az unalomig ismert fordulat, hogy kiderülvén a politika valamely tévedése, nem változtatni óhajt rajta, hanem hallgatni, mélyen hallgatni a tévedésről. S miután itt több párt koprodukciós tévedéséről van szó, mindenki udvariasan hallgat, és nekik székundálnak hallgatásukkal a szakértők, no meg a szakma. Persze, mondják, apró korrekciókra szükség van. Megjósolható: ezek az apró korrekciók csakis arra lesznek jók, hogy a meglévő helyzetet konszolidálják.

A demokrácia a kölcsönös belátáson, az érdekeszámítás és az érdekérvényesítés érzékeny egyensúlyán nyugvó rendszer. Intézményeit ennek az egyensúlynak a fenntartása miatt hozza létre. Ám az érdekek folyamatos artikulációja és többé-kevésbé nyílt képviselete a rendszer szerves tartozéka. A magyar média történetében csaknem mindenki másról beszélt, mint amiről szó volt. A demokratikusnak mondott törvény nem a kölcsönös belátáson, hanem a kölcsönös fenntartásokon és félelmeken alapul. Ahogy annak idején az országgyűlésben mondtam: a kölcsönös bizalmatlanság manifesztuma.

A politika immár arisztokratikusan távol tartja magát a nyilvánosság intézményeitől – legalábbis a látszat szerint. A médiumok meg egy igazi dzsentri eleganciájával engedik, hogy megmutatkozzék bennük a politika, de legfőképpen a politikus. Mindössze azok az attribútumok hiányoznak, amelyek a szükséges és még elviselhető mértékben arisztokratikussá tennék a szereplőket. A tartás és a stílus. Amikor ki-ki pontosan tudja, mettől meddig terjed, s azon belül hogyan létezhet. A miénk félénk demokrácia, szereplői pedig nem ritkán míviesen faragott tuskók. Kérem, becsüljük meg értékeinket.

Molnár Péter

A KISEBBSÉGEK VÉDELME A RÁDIÓ–TELEVÍZIÓ-TÖRVÉNYBEN

Az alkotmányban az állam által tiszteletben tartandónak nyilvánított emberi jogaink ismerete és ennek alapján a törvényekhez, valamint más jogszabályokhoz való kritikus viszony a minőségi sajtó egyik alapfeltétele. A véleménynyilvánítás szabadságát, továbbá az információs szabadságot és a személyes adatok védelmét sértő jogszabályok alkotmányossága az Alkotmánybíróságon megkérdőjelezhető. Az Alkotmánybíróságnak a közérdekű adatok nyilvánosságáról és a közszereplők bírálatának szabadságáról szóló döntései meghatározó jelentőségűek az újságírók lehetőségei szempontjából. Az információs szabadságról szóló törvények szerint a közérdekű adatok indokolatlan titkosítása miatt az adatvédelmi biztoshoz vagy bírósághoz lehet fordulni. Természetesen a személyes adatok védelméhez is rendelkezésre állnak ugyanezek a jogi eszközök. A közhivatalnokokat – nemcsak az Egyesült Államok, hanem az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatához is hasonlóan – az Alkotmánybíróság 1994-ben hozott határozata értelmében már Magyarországon is szabadabban lehet kritikával illetni, mint a magánszemélyeket.

Az alkotmányos elvek és jogok ismeretét és tiszteletét elősegítheti az azokról folytatott szabad vita. A véleményszabadság határai közül talán a legvitatottabbak a közösségek méltóságának megsértéséről szóló esetek. Megítélésem szerint különösen a különböző kisebbségek ellen irányuló véleményekkel kapcsolatban merülhet fel az az aggodalom, hogy a szólásszabadság elvének következetes érvényesítése a megtámadott kisebbség méltóságának megengedhetetlen sérelméhez, biztonságérzetének, illetve biztonságának veszélyeztetéséhez vezethet. Emlékezzünk arra, hogy annakidején Szabó Albert, a Magyar Népjóléti Szövetség vezetőjének felmentése után valóságos publicisztikai vihar keletkezett, amelyben sokan érzelmeiktől fűtve kérdőjelezték meg a „náci beszéd” szabadságát, mások viszont a véleményszabadság lehető legszélesebb értelmezése mellett érveltek.

Az utóbbi álláspont híveként hadd idézzem itt a Magyar Köztársaság Alkotmánybíróságának 30/1992-es, a Btk. közösség elleni izgatásról szóló 269. §-ának az úgynevezett „gyalázkodást” is büntetni rendelő (2) bekezdését megsemmisítő határozatához fűzött indokolását: „...szükséges különbséget tenni a gyűlöltre uszítás és a sértő vagy lealacsonyító kifejezés használata között. Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálat kell hogy feleljen. E folyamatba tartozik az is, hogy számolni kelljen magas kártérítésekkel. Büntetőjogi büntetésekkel azon-

ban nem a közvéleményt és a politikai stílust kell formálni – ez paternalista hozzáállás –, hanem más jogok védelmében az elkerülhetetlenül szükséges esetekben szankcionálni.”

Az Alkotmánybíróság a magas kártérítés mint polgári jogi szankció idézett említése mellett külön is hangsúlyozza, hogy a közösségek méltóságának védelmére a büntetőjogon mint végső eszközön kívül „más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek bővítése is alkalmas”. Ha az önmagát kiközösítő – és remélhetőleg hamarosan Magyarországon is valamennyi számottevő politikai erő által egyértelműen elítélt – gyalázkodónak sorozatban kell kifizetnie a polgári perek során megítélt nagy összegű kártérítéseket, akkor hatékonyan védhetjük az általa sértett csoportok méltóságát, és jobb, ha nem sietünk a segítségére azzal, hogy pusztán véleményének visszataszító tartalma alapján büntetőjogi ítéletet követelve mártírt csinálunk belőle. Polgári jogi próbaperek egyúttal arra is rávilágíthatnának, hogy a szólásszabadság határainak érvényesítéséhez még a legvisszataszítóbb véleményekkel szemben sincs szükség a büntetőjogra, a gyűlöletre uszítás esetét kivéve.

Az Alkotmánybíróság ugyan nem zárja ki azt, hogy „a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenő büntetőjogi védelemmel is gondoskodjék” a közösségek megsértésének szankcióiról, de egyértelművé teszi az alkotmánnyal összeegyeztethető büntetőjogi rendelkezések határát: „A köznyugalom... elvont veszélyeztetése nem elégséges érv ahhoz, hogy a véleménynyilvánítási szabadságot büntetőjogi büntetéssel alkotmányosan korlátozni lehessen. (...) A szabad véleménynyilvánításhoz való jog a véleményt annak érték és igazságtartalmára tekintet nélkül védi. (...) A véleménynyilvánítás szabadságának külső korlátai vannak csak”, és nem számíthat külső korlátnak az, ha egy véleményhez „a köznyugalom sérelme csak feltételezés és statisztikai valószínűség révén kapcsolódik”.

Négy évvel az idézett alkotmánybíróági döntés után az Országgyűlés kiegészítette a Btk. 269. §-át, a gyűlöletre uszítás mellett a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb, valamely csoport ellen irányuló, nagy nyilvánosság előtt elkövetett cselekményt is három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűntetté minősítve. Szabó Albert 1996. október 23-án mondott beszédének büntetőjogi megítélését a módosított, a beszéd elmondásának idején hatályban lévő Btk. szerint kell majd mérlegelnie a bíróságnak. A 269. § – új változatában – közben már ismét az Alkotmánybíróság előtt van.

A Btk. 269. §-ának kalandos története idején továbbra is hatályban van a sajtótörvénynek az a rendelkezése, amelyik szerint az ügyész bármely sajtótermék nyilvános közlésének bírósági megtiltását kezdeményezve a terjesztést egyúttal azonnali hatállyal felfüggesztheti, a bírósági döntésre vonatkozó határidő vagy bármiféle más időbeli korlátozás nélkül. Ráadásul ez az ügyész hatáskör nemcsak a súlyosabb, hanem a magánindítványra büntethető bűncselekményeket vagy az azokra való felhívást megvalósító sajtótermékekre is kiterjed, valamint szintén bevethető a Ptk. szerint csak személyesen érvényesíthető személyhez fűződő jogok sérelme, végül a közérkölcös meglehetősen nehezen definiálható megsértése esetén. A jogrendszer más elemeivel a legcsekélyebb összhangban sem lévő – legutóbb Mónus Áron Mein Kampf-fordításának betiltásakor alkalmazott – ügyész jogkör a véleményszabadság feltehetően alkotmányellenes, a közösségek megsértése miatt is alkalmazható korlátját jelentheti valamennyi sajtótermék esetében.

A hosszú bevezető után érdemes megvizsgálni, hogy az ismertetett jogi környezetben milyen különleges védelmet nyújt a rádió–televízió-törvény az ellenük irányuló vélemények által leginkább veszélyeztetett közösségek, a különféle kisebbségek számára. A bármely véleménynyilvánításra vonatkozó jogi normákon túl a rádiózás és a televíziózás külön

szabályozását a közlés módjának sajátosságai indokolhatják. A 37/1992-es határozatának indokolásában az Alkotmánybíróság megfogalmazta, hogy a rádiózás és a televíziózás technikai feltételeinek, a frekvenciák számának szűkössége sajátos jogi garanciákat tesz szükségessé a véleménynyilvánítási és tájékozódási szabadság érvényesüléséhez. A kommunikációs technológiák gyors fejlődése persze megkérdőjelezheti az említett indokot, de a rádió- és a televízióadások egyidejű, tömeges hatása további – természetesen vitatható – érvet jelenthet a magánállomások programjaira is vonatkozó rendelkezésekhez. A közpénzekkel nagymértékben támogatott köztelevíziók és közrádiók működésének függetlenségét és közszolgálati kötelezettségeik teljesítését pedig külön előírások biztosíthatják.

Ezek után nézzük a rádió–televízió–törvény kisebbségeket védő rendelkezéseit. A 3. § (2) bekezdése szerint a műsorszolgáltató tevékenysége nem lehet alkalmas a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek elleni gyűlölet keltésére. A 3. § (3) bekezdése szerint a műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére. A (2) bekezdésben szereplő megfogalmazás a Btk. 269. §-ának az Alkotmánybíróságon megtámadott kiegészítéséhez hasonló szöveget tartalmaz, a (3) bekezdés pedig részben a közösség elleni izgatás 1992-ben alkotmányellenesnek minősített, a véleményt sértő tartalma alapján szankcionálni rendelő változatához hasonló meghatározásról szól. A rádió–televízió–törvény szerint az ORTT által alkalmazható szankciók a műsorszolgáltatót a törvényt sértő magatartás megszüntetésére való felhívástól a műsorszolgáltatási szerződés azonnali hatállyal történő felmondásáig terjednek. A szólás különleges, rádiós–televíziós technikai eszközeinek használatát tehát a törvény a véleménynyilvánítás büntetőjogi határainál szigorúbb kisebbségvédelmi feltételekhez köti.

A 95. § (5) bekezdése szerint az ORTT „a nemzeti és etnikai kisebbségi, illetőleg más kisebbségi igények meghatározott mértékű szolgálatát pályázati feltételként írhatja elő, ha az adott vételkörzetben a tájékoztatás és a tájékozódás szabadsága, illetve a kulturális sokszínűség – valamennyi műsorszolgáltatást együttesen figyelembe véve – nem érvényesül”. Ugyanez a bekezdés szól arról is, hogy a nemzeti és etnikai kisebbség számára meghatározott műsoridőben pályázat nélkül is biztosítható műsorszolgáltatási jogosultság, ha az adott vételkörzetben anyanyelvű tájékoztatásuk másképp nem biztosított. A 2. § 34. pontja szerint a törvény által különböző kedvezményekkel erőteljesen támogatott, nem nyereségérdekelt műsorszolgáltató többek között az olyan műsorszolgáltató lehet, amely az ORTT által évente ellenőrzött – amellet, hogy a műsorszolgáltatásból származó (elkülönítetten nyilvánított) pénzügyi eredményét kizárólag a műsorszolgáltatás folytatására, fejlesztésére használja fel – nemzeti és etnikai vagy más kisebbségi cél szolgálatát vállalja.

A 23. § (1) bekezdése szerint a közszolgálati műsorszolgáltató különösen köteles a nemzeti, az etnikai, a nyelvi és más kisebbségek méltóságát és alapvető érdekeit tiszteletben tartani. A (4) bekezdés szerint a közszolgálati műsorszolgáltató különös figyelmet fordít a nemzeti, az etnikai és más kisebbségi kultúrák értékeinek megjelenítésére. A 26. § szerint a közszolgálati műsorszolgáltató köteles elősegíteni a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának és anyanyelvének ápolását, az anyanyelvükön való rendszeres tájékoztatást úgy, hogy a kisebbségek országos önkormányzatai – ennek hiányában országos szervezetei – a rendelkezésükre álló műsoridő felhasználásának elveiről, a műsorszám tartalmát és a műsorszerkesztést nem érintve önállóan dönthetnek. A 29. § (2) bekezdésének d) pontja szerint a közszolgálati műsorszolgáltatási szabályzatban szabályozni kell a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának és életének bemutatását.

Az idézett rendelkezésekből kitűnik, hogy a rádió–televízió- törvény tilalmak megfogalmazása mellett kötelezettségek előírásával és kedvezményekkel is segíti azt, hogy a bármely kisebbség elleni diszkrimináció a kisebbségek megismertetése révén is elkerülhető legyen. Fontos hangsúlyozni, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek mellett a rendelkezések – néhány kivételtől eltekintve – minden más kisebbségre is vonatkoznak.

A kisebbségek védelmét, a toleranciát a szabad vita mellett a különböző kultúrák, élet-szemléletek és életmódok megismerhetősége biztosíthatja a legjobban. A nyitott társadalom párbeszédre épül, amibe csak végső esetben lehet célravezető a véleménynyilvánítást – különösen nemcsak technikai sajátosságaira, illetve az azokból eredő különleges hatására tekintettel, hanem általában – tiltó törvényi rendelkezésekkel beavatkozni.

Végül külön kérdés lehet, hogy egy hírműsorban, különösen ha az közszolgálati, miként lehet tudósítani durván kisebbségellenes véleménynyilvánításokról, amilyen például Szabó Alberték 1996. október 23-ai tüntetése volt. Nyilvánvalónak tűnik, hogy a rádió- és televízióállomások, főként a közszolgálati adók a törvény szerint nem válhatnak egyértelműen értékelő kommentár nélküli szócsövévé a rasszista vagy más kisebbségellenes beszédnek.

Terestyéni Tamás

A KÖZSZOLGÁLATISÁG KÖVETELMÉNYEINEK ÉRTELMEZÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MÉDIATÖRVÉNY ELŐÍRÁSAIRA

Bár különböző országokban a finanszírozás, a felügyelet, a társadalmi kontroll, a politikai függetlenség biztosítása, az intézményi kapcsolatok, a szervezeti felépítés és más hasonló tényezők vonatkozásában erősen eltérő médiaszabályozások léteznek, abban a tekintetben, hogy a minőségi közszolgálati műsorszórásnak a műsorok létrehozásában, összeállításában és tartalmában milyen követelményeket kell kielégíteniük, a médiaszakemberek és a tömegkommunikáció kutatóinak körében a nyolcvanas-kilencvenes évek-re – néhány részletet leszámítva – általános egyetértés alakult ki, legalábbis Európában. 1994-ben az Európa Tanács égisze alatt 24 európai ország érintett kormányzati intézményei egy kérdőív alapján kísérletet tettek arra, hogy meghatározzák azokat a követelményeket, amelyeket a közszolgálati műsorszórásnak ki kell elégítenie. A tagországok többségének értelmezésében a műsorok tartalmára vonatkozóan a következő követelmények fogalmazódtak meg (lásd Jakab Zoltán: A közszolgálati média értelmezése a 20-as évektől napjainkig. In: Terestyéni Tamás [szerk.] *Közszolgálati média a médiában*. Osiris–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Budapest, 1995.).

Általános kötelezettségek:

- a műsorok magas minőségi szintje, bármely műfajban;
- a műsorok összkínálatának sokfélesége, változatossága;
- a közönség társadalmi, kulturális, spirituális igényeinek kielégítése;
- a politikai életben való részvétel előmozdítása;
- a kulturális örökség ápolása, a nemzeti és a kisebbségi kulturális identitás erősítése;
- hazai, európai gyártású műsorok kívánatos mennyiségi arányainak betartása.

Konkrét tartalmi kötelezettségek:

- hírek és tájékoztató műsorok sugárzása;
- a hírközlés, a tájékoztatás objektivitása, pártatlansága, kiegyensúlyozottsága, tárgy-szerűsége;
- a vélemények sokféleségének bemutatása;

- a kormány által kiadott közlemények ingyenes közzététele;
- a parlament üléseinek közvetítése (vagy legalábbis tárgyszerű beszámoló az ülésekről);
- oktató jellegű, illetve az iskolai oktatást, a felnőttoktatást, a speciális helyzetű társadalmi csoportok továbbképzését szolgáló műsorok sugárzása;
- az anyanyelv, a hivatalos nyelv ápolása; a nemzeti és etnikai kisebbségek nyelvén készített műsorok sugárzása;
- vallási műsorok, az egyházak működését bemutató műsorok közzététele;
- gyermekeknek, fiataloknak szóló műsorok sugárzása, e korcsoportokhoz tartozók személyiségfejlődésének előmozdítása, védelme;
- művészeti és tudományos tartalmú műsorok közzététele;
- igényes szórakoztató műsorok közzététele;
- közérdekű információk (például: közlekedésbiztonság), a fogyasztók érdekvédelmét szolgáló műsorok sugárzása.

A magyar Országgyűlés által 1995 decemberében elfogadott 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról (a továbbiakban: a törvény) fogalmazásbeli különbségekkel lényegében az összes fenti követelményt tartalmazza, azt leszámítva, hogy a kormány közleményeinek (ingyenes) közzétételéről és a parlamenti ülések közvetítéséről nincs benne említés. Megállapítható tehát, hogy a magyar médiatörvénynek a műsorok tartalmára vonatkozó előírásai követik a nemzetközi (európai) közmegegyezést.

A törvény passzusai – éppúgy, mint az Európa Tanács ajánlásai – többnyire általános fogalmakat és elveket határoznak meg, és nem jelölnek ki olyan mértékeket, nem fogalmaznak meg olyan eljárási szabályokat, amelyek segítségével bármely konkrét műsor, bármely konkrét tartalom nehézség nélkül és egyértelműen, tehát mintegy automatikusan minősíthető lenne. Bár mindnyájan úgy gondoljuk, világosan értjük, hogy a törvényhozóknak mi volt a szándékuk például a kiegyensúlyozottság vagy a kulturális értékek ápolása követelményének megfogalmazásával, mégis ha adott konkrét műsorok esetében akarunk e követelmények érvényesüléséről nyilatkozni, komoly értelmezési problémákba ütközhetünk. Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy rámutat ezen értelmezési problémák forrásaira és természetére, és megkísérli számba venni a műsoroknak azokat a konkrét jellegzetességeit és összetevőit, amelyekben az elvont fogalmak és elvek manifesztálódnak, és amelyek ennek következtében alkalmasak lehetnek arra, hogy különféle (tartomelemzéses vagy egyéb) vizsgálatokban indikátorokként funkcionáljanak a törvény által meghatározott közszolgálati követelmények érvényesülését illetően.

Különböző tartalmi típusú, illetve műfajú műsorok nem feltétlenül azonos követelmények alá esnek. Nyilvánvaló, például, hogy miközben a hír- és tájékoztató műsorokkal kapcsolatban elemi elvárás az igazság, a valósághűség, a tényeknek való megfelelés, azon fikciós tartalmú műsorok, így a filmek, tévéjátékok, sorozatok, animációk stb. túlnyomó többségének esetében, amelyek nem az aktuálisan fennálló (vagy fennállt) világban, hanem elképzelt lehetséges világokban játszódnak, illetve nem valóságos, hanem csak lehetséges tényeket ábrázolnak, az igazság, a valós tényeknek való megfelelés szempontja nem érvényesül, vagy legalábbis másképpen vetődik fel. Egy hírtől vagy tudósítástól a legteljesebb valósághűséget várjuk, egy Columbo típusú bűnügyi sorozat mögött azonban nem keresünk valóban megtörtént eseményeket és valóságos személyeket. Vagy egy, a II. világháborúval foglalkozó politikai-történelmi dokumentumműsörtől részletekbe menő hitelességet követelünk meg, az ugyanezen történelmi kontextusban játszódó kalandfilmen viszont nem kér-

jük számon a szereplők valóságát, az akciók részleteinek tényszerűségét; azt azonban igen, hogy a film egészében véve ne mondjon ellent a közismert tényeknek és az általánosan elfogadott értékeléseknek (például ne cseréje fel a szövetségesek és a hitleri Harmadik Birodalom történelmi szerepének megítélését).

A HÍR- ÉS TÁJÉKOZTATÓ MŰSOROKKAL KAPCSOLATOS KÖVETELMÉNYEK

A műsorfolyam egészétől – nem utolsósorban éppen a tényszerűség, az igazság, a valóságnak való megfelelés követelménye alapján – egyértelműen elkülönül az azon műsorok csoportja, amelyeknek alapfunkciójuk, hogy az állampolgárok számára folyamatosan biztosítsák a társadalmi, politikai, gazdasági életben és a nagyvilág történeteiben való eligazodáshoz szükséges információkat, azaz mutassák be, tegyék hozzáférhetővé, megismerhetővé és ezáltal megítélhetővé a legfontosabb eseményeket és közszereplőket, a társadalom egészére vagy széles tömegeire kiható közügyeket és problémákat, a problémák megoldásának lehetséges módjait, a közügyekkel kapcsolatos különféle álláspontokat, és ezen keresztül segítsék a demokratizálódást, a civil szféra és az állampolgári öntudat erősödését, a társadalmi béke fenntartását, a világ népei felé való nyitottabbá válást. Ebbe a csoportba az aktuális politikai, gazdasági, társadalmi eseményekről és folyamatokról informáló hír- és tájékoztató műsorok (hírek, híradók, politikai, gazdasági dokumentum- és vita-műsorok, riportok, interjúk stb.) tartoznak. Mivel ez a csoport mind funkciójában, mind formailag meglehetősen markánsan elválik a szórakozási, ismeretszerzési, kulturális és egyéb szükségletek kielégítését szolgáló műsортípusoktól, mindenképpen indokolt a továbbiakban külön kezelni.

A hír- és tájékoztató műsorokkal kapcsolatos követelmények a közlés négy fontosabb aspektusához kötődnek, úgy mint (a) a műsorfolyam egészében elfoglalt helyhez, (b) a műsor tényközlő jellegéhez, (c) a műsor által megvalósított szelekciókhoz a tények és a potenciális szereplők sokaságából és végül (d) a műsor formai jegyeihez.

Félreértések elkerülése végett előljáróban nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy a követelményeknek az az egymásutánja, amelyben tárgyaljuk őket, semmiféle fontossági rangsort nem tükröz, különösen, hogy egy részük között – mint erre néhány alkalommal külön is felhívjuk majd a figyelmet – nem kis mértékű átfedések is fennállnak. A szögletes [...] zárójelben lévő számok a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény paragrafusait/bekezdéseit/alpontjait jelölik.

A műsorfolyamban elfoglalt hely

A hír- és tájékoztató műsorok – mint természetesen az egyéb közlési típusok is – nyilvánvalóan csak akkor képesek alapfunkcióikat betölteni, ha ezen funkcióknak megfelelő helyhez és időhöz jutnak a műsor egészében.

RENDSZERESSÉG

A hírekkel, híradókkal szemben ebben a tekintetben magától értetődő elvárás, hogy folyamatosan kövessék figyelemmel az eseményeket és meghatározott időközönként számoljanak be a történésekről. A tájékoztatás rendszerességének követelménye a törvényben is hangsúlyosan megfogalmazódik. A „közszolgálati műsor... a hallgatókat, nézőket rendszeresen tájékoztatja közérdeklődésre számot tartó kérdésekről” [2/18].

Miközben a hírektől és híradóktól legalább napi rendszerességet várunk el, a napi aktualitások mögé tekintő, orientáló, az összefüggéseket megvilágító összeállítások és háttér-műsorok (például A Hét, Panoráma stb.) esetében általában a heti megjelenés minősül a funkciónak megfelelő periodicitásnak.

IDŐPONT ÉS IDŐTARTAM

A rendszeres megjelenés önmagában még nem biztosítja, hogy a hír- és tájékoztató műsorok a műsorfolyamon belül a megcélzott közönség számára könnyen elérhetőek legyenek. A legszélesebb közönséghez szóló híradókat és politikai-gazdasági összeállításokat értelemszerűen olyan időpontra és olyan műsorkontextusba ajánlatos helyezni, amikor a legtöbb ember hozzájuk férhet. Ez a televízió esetében általában az esti főműsor-időszak kezdete, első fele. A szűkebb érdeklődésre számot tartó, elsősorban a műveltebb és tájékozottabb rétegekhez szóló vitaműsorok, interjúk, stúdióbeszélgetések, dokumentumműsorok elfogadottnak tűnő kezdési ideje a késő esti, gyakran éjszaka-közeli időpontokra tolódik.

Ami a műsorhosszat illeti, általános szabályok aligha léteznek, az azonban nyilvánvaló, hogy egy kellőképpen informatív híradást nem lehet egy-két percbe belezsúfolni. A törvény ezzel kapcsolatban azt írja elő, hogy „az országos televízió főműsoridőben legalább húsz perc, országos rádió legalább tizenöt perc önálló hírműsort köteles egybefüggően szolgáltatni” [8/3].

A hír- és tájékoztató műsorok mint tényközlések

Az alábbi követelmények valamiképpen mind azzal kapcsolatosak, hogy a szóban forgó műsorok alapfunkciója tények közlése és valósághű kép közvetítése a politikai, gazdasági és egyéb társadalmi eseményekről és folyamatokról. A tömegkommunikációs szakirodalomban a ténszerűséggel, a valósághűséggel kapcsolatban gyakran használják az objektivitás terminust, kifejezendő, hogy a(z) objektív valóságnak a szubjektumtól (a partikuláris egyéni érdekektől, értékektől, értelmezésektől, szándékoktól) nem befolyásolt visszautkrözéséről van szó. Filozófiai-ismeretelméleti leágazásai és összetettsége miatt azonban talán szerencsésebb kerülni ezt a kategóriát (a törvény sem tartalmazza); feladatunk egyébként sem az, hogy elvont ismeretelméleti útvesztőkbe bonyolódjunk, hanem hogy a nehezen megfogható elméleti fogalmakat megkíséreljük viszonylag egyértelmű és könnyen alkalmazható kritériumokra és eljárás szabályokra lebontani.

A TÉNSZERŰSÉGNEK, A (POLITIKAI) PROPAGANDA KIZÁRÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A ténszerűség alighanem az egyik legáltalánosabb alapkövetelmény, amely a hír- és tájékoztató műsorokkal szemben támasztható. Azt fejezi ki, hogy a tájékoztatás lényegi feladata az informálás, a tényközlés, nem pedig hogy eszméket, ideológiákat, világnézeteket propagáljon, nézetek, álláspontok helyénvalóságáról akarjon meggyőzni, pártokat, mozgalmakat

makat, személyeket népszerűsítsen, ilyen vagy olyan célok mellett agitáljon és mozgósítson. Ez a követelmény általános műsorkészítői attitűdöt jelent, annak belátását és következetes érvényesítését, hogy a tájékoztatás célja nem az emberek gondolkodásának, hiedelmének, világnézetének, magatartásának átformálása és ideológiák vagy mozgalmak támogatása és népszerűsítése, hanem annak a lehetőségnek a biztosítása, hogy az állampolgárok hozzáférhessenek a számukra közvetlenül nem megtapasztalható tényekhez, és e tények ismeretében autonóm módon tudjanak véleményt formálni és dönteni az őket érintő kérdésekben. A tények közlésére, a tényszerű információk megadására koncentráló tájékoztatás elsődlegesen a politikai (dicsőítő vagy éppen megbélyegző) címkéknek és szlogeneknek, az eredményeket felnagyító, a kudarcokat elhallgató torzításoknak, a *sein* és a *sollen* egybemossaának, az érzelmek és indulatok felkorbácsolásának, a diktatúra korszakából jól ismert agitpropos eszköztárnak, az orwell-i *new speak*-nek a távortartását foglalja magába, de ezen túlmenően valójában mindazon műsorkészítői normák beletartoznak, amelyeket általában a hiteles tájékoztatás jellemzőiként tartunk számon (igazság, sokszínűség, kiegyensúlyozottság stb.), és amelyekről a későbbiekben részletesen is szó lesz.

A törvényben legközvetlenebbül a következő bekezdés utal a – politikai – propaganda-mentesség követelményére: „A műsorszolgáltatásban közzétett műsorszámok összessége, illetőleg ezek bármely tartalom vagy műfaj szerinti csoportja nem állhat párt vagy politikai mozgalom, illetve ezek nézeteinek szolgálatában” [4/2].

Ezt úgy fordíthatjuk le az általunk használt nyelvre, hogy a médiumok, illetve a műsorok semmilyen módon sem propagálhatnak politikai pártot vagy mozgalmat, illetve ezeknek nézeteit. Egyébként a törvénynek nyilvánvalóan mindazon passzusaiiban benne rejlik a szigorúan tényközlő jellegnek, a propagandisztikus szándékok kizárásának kívánalma, amelyek kommunikátori „függetlenség”-ről, „tárgyilagosság”-ről, „pártatlanság”-ről, „semlegesség”-ről, „elfogulatlanság”-ról tesznek említést (bevezető passzus; 23/2; 29/2/b), továbbá amelyek a gyűlöletkeltő [3/2] és a kirekesztő [3/3] tartalmak közlését tiltják. Ez utóbbi követelmény érvényesülésének, illetve megsértésének, de általában véve is mindennemű propagandisztikus törekvés távortartásának ellenőrzését megnehezíti, hogy a tapasztalatok szerint a szabályszegések többnyire nem explicit megnyilatkozások formájában, nem jól azonosítható állítások, kifejezések, jelzők használatával, és nem is feltétlenül verbális eszközökkel történnek, hanem bizonytalan státuszú, és éppen ezért letagadható, „törölhető” sugallatokkal és célozgatásokkal, minősítő asszociációkat és képzettársításokat lebegtető fordulatokkal, többértelműségek használatával, az egyébként semleges és tényszerű információknak értékelő következtetéseket indukáló csoportosításával, és nem utolsósorban a vizuális és akusztikus megjelenítés igen hatásos, de a laikusok számára sokszor szinte egyáltalán nem is tudatosuló eszközeivel (megvilágítás, kameraállás, hangerő stb.).

Bár a tájékoztatás köntösében megjelenő agymosás és pártos részrehajlás távortartásának követelménye aligha szorul hosszas magyarázatra, a propaganda fogalmánál röviden mégis el kell időznünk. Ezt az a körülmény teszi szükségessé, hogy egyfelől a tárgytól és a céltól, másfelől a módszerektől, az eszközöktől függően olyan propaganda is létezik, amely vitathatatlanul hasznos és kívánatos. Például az egészséges életmód vagy a kulturális kínálat propagálása, vagy nemzetközi vonatkozásban az országpropaganda egyértelműen nagyon fontos, támogatandó, erősítendő kommunikációs tevékenység. Ha a propaganda nemes célokat, nem pedig kizszorító, kisajátító, monopolizáló hatalmi-uralkodó szándékokat és partikuláris (párt)érdekeket szolgál, és módszere a valós tények bemutatásával és kifejtésével megvalósított figyelemfelkeltés és racionális érvelés, nem pedig a tények elferdítésére, a félre-

vezetésre, a hazugságra épülő agymosás, akkor általában semmi kivetnivalót nem találhatunk benne.

Mindazonáltal a leghatározottabban le kell szögezünk, hogy ami a napi aktuális hírközléseket illeti, azokban még a legjobb értelemben vett propagandának sincsen helye. Ezt azért kell különösen nyomatékosan hangsúlyoznunk, mert sokan hajlamosak úgy vélekedni, hogy a konfliktusokról, feszültségekről, problémákról, balsikerekről szóló „rossz” hírek nagy tömege frusztrálja az embereket, szorongást, bizonytalanságot és kiszolgáltatottságérzést kelt, pesszimizmust sugároz, ezért kerülni vagy tompítani kellene az ilyen információkat. Azt is gyakran hallani, hogy az állampolgárok jövőbe vetett hitét, optimizmusát, tetterekészségét erősítendő, többet kellene a sikereinkről beszélni, többször és nagyobb hangsúllyal kellene hírt adni azokról a területekről, ahol a dolgok jól mennek, ahol az ország eredményeket ért el. Az ilyen vélekedések mögött a hírközlő funkció veszélyes félreértése húzódik meg. Nem kétséges ugyanis, hogy bárminemű olyan beavatkozás a hírek folyamába, amely a kedvező/kedvezőtlen dimenzióban próbálná szelektálni a tényeket, előnyt biztosítva az előbbiekre számára, nyilvánvalóan az igazság, a valóságghűség követelményének durva megsértését jelentené. Emellett azt sem szabad szem elől tévesztetni, hogy közügyek, társadalmilag megoldandó problémák általában éppen azokból a helyzetekből keletkeznek, amelyek azt jelzik, hogy a dolgok nem igazán jól mennek, tehát változtatni kell rajtuk; ha egy területen minden jól megy, vagyis úgy, ahogy normális körülmények között menni szokott, akkor a köznek és képviselőinek nem kell különösebben foglalkozniuk ezzel a területtel. Következésképpen magas hírértéke többnyire annak van, ha valami nem az elvárható, nem a megszokott módon történik és nem a szokásos vagy kívánatos kedvező eredménnyel jár. A kedvező események általában csak akkor tesznek szert magas hírértékre, ha valamilyen rendkívüli, az átlagostól, a szokásostól eltérő jelenségről, pozitív fordulatról, kiemelkedő teljesítményről van szó.

A hírszolgáltatással szemben azoknál a tájékoztató műsoroknál (hírmagyarázatoknál, stúdióbeszélgetéseknél, vitáknál, dokumentum-összeállításoknál, riportoknál, interjúknál), amelyek a napi politikai, gazdasági és egyéb társadalmi aktuálisok mögé tekintenek, illetve azokat szélesebb kontextusban vizsgálják, esetenként megengedhető, hogy bizonyos, a társadalmi elitek közmegegyezése szerint kiemelkedően fontos ügyekben kellő mértékkel némi, jó értelemben vett propagandának is teret engedjenek. Nem kétséges ugyanis, hogy léteznek olyan nagy összemzeti politikai, gazdasági, társadalmi célok és értékek, amelyeknek ébrentartása és erősítése nem egy-egy partikuláris politikai, gazdasági vagy egyéb társadalmi erő érdeke, hanem az egész országé, az egész nemzeté. Napjainkban ilyennek tekinthető például az Európai Unióhoz és a NATO-hoz való csatlakozás ügye (még akkor is, ha akadnak ellenzők). Természetesen figyelni kell arra, hogy a médium az ilyesféle ügyekben se a saját nevében szólaljon meg, és még inkább arra, hogy az igazság és valóságghűség kritériuma feltétlenül érvényesüljön: ne a műsorvezető vagy a riporter szájbarágó szavai, hanem a tények beszéljenek, lehetőség szerint az észérvek domináljanak, az előnyök hangsúlyozása mellett az esetleges hátrányok se hallgatódjanak el stb.

AZ IGAZSÁG, A VALÓSÁGHŰSÉG KÖVETELMÉNYE

A tényprezentáló attitűdhöz a legszorosabban kapcsolódik az a követelmény, hogy a hír- és tájékoztató műsorokban elhangzó kommunikatori közlések igazak legyenek, a lehető legteljesebb mértékben feleljenek meg a valóság tényeinek, vagyis a médium óvakodjon tévedések és még inkább hazugságok közlésétől. Hangsúlyozzuk, hogy az *igazság* terminus

ebben a kontextusban szigorúan csak „a valós tényeknek való megfelelés”-t jelent, nem pedig valamiféle morális vagy egyéb igazságtételt. Maga a törvény nem nagyon teszi explicité ezt a követelményt, de nyilvánvaló, hogy azzal a passzussal, amely szerint „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató... hitelesen és pontosan tájékoztat...” [23/2], a valósághűsége kívánt utalni.

Bár első pillantásra nagyon is triviális követelményről van szó, a tényeknek, a valóságnak való megfelelés közelebbről nézve egyáltalán nem bizonyul magától értetődőnek. A hírközlő-tájékoztató műsorok valósághűségének (és persze bármilyen valóság-reprezentáció igazságának) a mibenlétét vizsgálva világosan kell látnunk, hogy a részletek valódisága még nem feltétlenül adja ki az igazságot. Az, hogy egy közlés csupa olyan tényállítást, csupa olyan részletet tartalmaz, amely megfelel a valóságnak, illetve amely a valóságból lett kishasítva, még egyáltalán nem jelenti azt, hogy egészében véve igaz és hű képe a valóságnak. A részletek szelektálása és összeillesztése ezért legalább olyan jelentőségű a valósághűség szempontjából, mint az, hogy e részletek önmagukban megfeleljenek a tényeknek. (A szelektálással kapcsolatos követelmények értelmezését a következő részben fejtjük ki.)

A hírszolgáltatás és tájékoztatás valósághűségének további sarkalatos kérdése, hogy miképpen adják vissza a műsorok a közszereplők szavait. A lehetőségek széles skálát fognak át, kezdve attól, hogy a kommunikátor összefoglalja a közszereplők megnyilatkozását, azon keresztül, hogy a műsor bizonyos részeket egyenesben idéz vagy kiemel a közszereplők szövegéből, egészen odáig, hogy a közszereplők megnyilatkozása mindenféle rövidítés vagy kiemelés nélkül jelenik meg a műsorban. Nyilvánvalóan egészen más médiahozzáfértést jelent, ha valaki korlátozás nélkül a saját hangján szólalhat meg egy műsorban, mintha szavait a hírszerkesztő idézi vagy foglalja össze. Talán felesleges is hosszasan bizonygatni, hogy minden olyan megoldás, amely a közszereplői szövegeket nem a maguk eredeti kontextusában és elhangzásában, hanem idézetek, kiemelt részletek vagy összefoglalások formájában juttatja el a közönséghez, magában rejtje a valóságban elhangzottak kisebb-nagyobb mértékű eltorzulásának lehetőségét. A summázatok, a kontextusból kiragadott szövegrészletek, a töredékes idézetek adott esetben teljesen megváltoztathatják a közszereplői nyilatkozatok értelmét, elferdíthetik a ténylegesen szándékolt mondanivalót.

Magától értetődő módon az, hogy egy hír vagy valamely egyéb tájékoztató műsor – részleteiben és egészében egyaránt – megfelel-e a tényeknek, leginkább a tényekkel való összevetésből, tehát az empirikus ellenőrzésből derülhet ki; erre azonban a közönség tagjainak, a laikusoknak, a kívülállóknak csak igen ritkán van lehetőségük. A médium tévedéseire, ferdítéseire, hazugságaira rendszerint csak a különböző (konkurens) források összevetéséből, illetve utólag, a helyreigazításokból vagy a sajtóperekéből derül fény. A közvetlen empirikus ellenőrizhetőség hiánya ellenére azonban nem ritkán magából a közlés szövegéből is következtethetünk arra, hogy esetleg valami nincs rendben az igazságtartalommal. Például az információforrások megjelölésének elmaradása, a szöveg belső ellentmondásai, bizonyos részleteknek a feltűnő mellőzése vagy elnagyoltsága mind arra utalhatnak, hogy a közlésnek kétes az igazságértéke.

Az igazság biztosítása, a tévedések vagy a részrehajló ferdítések és hazugságok kizárása érdekében a szerkesztőségek belső szabályzata vagy etikai kódexe általában nyomatékos hangsúlyokkal tartalmaz olyan előírásokat, amelyek megkövetelik

- (a) a közlésre kiválasztott tények valódiságának többszörös ellenőrzését;
- (b) az információforrás szavahihetőségének ellenőrzését;
- (c) csakis szavahihető, hiteles forrásokra való támaszkodást;

(d) az információforrás pontos feltüntetését a közlésben.

A fentiek értelemszerűen a médiumot képviselő (annak alkalmazásában álló) kommunikátoroknak a közléseire vonatkoznak, hiszen – nagy általánosságban – a médium nem tartozik felelősséggel a megszólaltatott személyek vagy intézmények szavainak igazságáért, valósághűségéért; egy műsorvezetőn vagy riporterén nem kérhető számon, ha a megszólaltatott közszereplők egyike-másika téved, vagy elhallgatja az igazság egy részét, esetleg gátlástalanul hazudik. A helyzet azonban egy kissé bonyolultabb. Ha ugyanis a kommunikátor – hiteles evidenciák birtokában – tudja vagy legalábbis erősen gyanítja, hogy valamely hír- vagy tájékoztató műsor egyik vagy másik szereplője téved vagy hazudik, alighanem elvárható, sőt megkövetelhető tőle, hogy erre a körülményre felhívja a közönség figyelmét. Természetesen ennek módja csakis az lehet, hogy a szóban forgó szereplőt mindenféle minősítés nélkül szembesíti a valós tényekkel (illetve olyan – hiteles – szereplők állításával, akik rámutatnak a tévedésre vagy a hazugságra), a nézőre vagy a hallgatóra bízva a téves vagy hazug nyilatkozat(tevő) megítélését. Az már a véleményszabadság határainak sokat vitatott témakörébe tartozik, vajon egyáltalán szükséges-e, szabad-e nyilvánosságot biztosítani a súlyos tévedéseket vagy nyilvánvaló hazugságokat hangoztatóknak.

A KOMMUNIKÁTORI VÉLEMÉNY KIZÁRÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A ténszerűség kritériumával a legszorosabban összefüggő követelményről van szó, amellyel kapcsolatban gyakran használják a semlegesség, tárgyilagosság, pártatlanság, elfogulatlanság, részrehajlás nélküliség kifejezéseket is.

A törvény – számos más követelményhez képest – viszonylag egyértelmű és világos előírásokat tartalmaz a kommunikatori véleménynyilvánítás kizárása céljából. „A műsor-szolgáltató politikai tájékoztató és hírszolgáltató műsorszámaiban műsorvezetőként, hírolvasóként, tudósítóként rendszeresen közreműködő munkatársak – a munkavégzésükre irányuló jogviszonyuktól függetlenül – műsorszolgáltatónál politikai hírhez véleményt, értékelő magyarázatot – kivéve a hírmagyarázatot – nem fűzhetnek” [4/3]. „A műsorban közzétett hírekhez fűzött véleményt, értékelő magyarázatot e minőségének és szerzőjének megnevezésével, a hírektől megkülönböztetve kell közzétenni” [4/4].

Bár a törvényalkotói szándék teljesen egyértelmű, annak számbavétele, hogy konkrétan milyen esetei vannak a szóban forgó követelmény megsértésének, a legkevésbé sem egyszerű. Ebben a vonatkozásban is megismételhető ugyanis az a korábbi megállapítás, hogy a tiltott véleménynyilvánítások, értékelések, minősítések gyakran (sőt lehet, hogy többnyire) nem explicit megnyilatkozások formájában, nem jól azonosítható állítások, kifejezések, jelzők használatával, és nem is feltétlenül verbális eszközökkel történnek, hanem bizonytalan státuszú, és éppen ezért letagadható, „törölhető” sugallatokkal és célozgatásokkal, minősítő asszociációkat és képzettársításokat lebegtető, többértelmű fordulatokkal, az egyébként semleges és ténszerű információknak értékelő következtetéseket indukáló csoportosításával, és nem utolsósorban a vizuális és akusztikus megjelenítés igen hatásos, de a laikusok számára sokszor szinte egyáltalán nem is tudatosuló eszközeivel (megvilágítás, kameraállítás, hangerő stb.).

Míg az előző részben a tényközlés követelményét igyekeztünk kibontani és értelmezni, most azt a kérdést vesszük szemügyre, milyen követelmények fogalmazódhatnak meg azzal kapcsolatban, hogy a hír- és tájékoztató műsorok nemcsak egyszerűen leírják, megjelenítik, közvetítik a közönség számára a tényeket, hanem előzetesen különféle szempontok szerint szelektálnak közülük: nem minden (ténylegesen megtörtént) eseményből lesz hír, a közfigyelemre vágyók nem mindegyike kap lehetőséget a médián keresztüli megjelenésre, az álláspontok, vélemények, nézetek sokaságából nem mindegyik – vagy legalábbis nem azonos mértékben – jut médianyilvánossághoz. Ami ezen a téren követelményként megfogalmazódik, az arra vonatkozik, hogy a hírközlő-tájékoztató műsoroknak miképpen kell közlésre kiválogatnia és nyilvánossághoz engednie a különféle eseményeket, témákat, közszereplőket, irányzatokat, véleményeket.

A FONTOS ÉS KÖZÉRDEKLŐDÉSRE SZÁMOT TARTÓ DOLGOK KIVÁLASZTÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

Ebben a követelményben az a triviálisnak tűnő, mégis komoly értelmezési és alkalmazási nehézségekkel járó elvárás fejeződik ki, hogy a közszolgálati hírközlés és tájékoztatás ne lényegtelen és érdektelen témákkal foglalkozzon, hanem olyan eseményeket, olyan ügyeket, olyan közszereplőket, olyan álláspontokat és nézeteket tárjon a közönség elé, amelyek fontosak, jelentősek, közérdeklődésre tartanak számot, és fordítva: a fontos, a jelentős, a közérdeklődésre számító dolgok feltétlenül jelenjenek meg a tájékoztatásban.

A fontosság (jelentőségteljeség, időszerűség, figyelemreméltóság) is olyan kategória, amely – a társadalmi kommunikációval kapcsolatban felmerülő számos más fogalomhoz hasonlóan – komoly filozófiai, ismeretelméleti, tudásszociológiai interpretációs problémákat vet fel. Úgy tűnik ugyanis, hogy a fontosság nem a dolgok inherens, belső tulajdonsága, hanem olyan attribútum, amely mindig valamihez mérten, mindig valamilyen kontextusban történő értelmezés szerint rendelődik a dolgokhoz: ami az egyik ember számára fontos, az a másik számára esetleg teljesen lényegtelen, vagy ami egy bizonyos szempontból meghatározó jelentőségűnek mutatkozik, az más szempontból teljesen mellékes, indifferens lehet.

Bár vitathatatlan, hogy a fontosság meghatározásában mindig van valamilyen mértékű viszonylagosság, súlyos hiba lenne a szélsőséges relativizmus álláspontjára helyezkedve azt feltételezni, hogy annak eldöntésében, mi a fontos, és mi nem, pusztán esetleges, önkényes, szubjektív megítélésekre kell hagyatkoznunk. Ha azt, hogy valamit miért minősítünk fontosnak, jelentősnek, közérdeklődésre számot tartónak, vissza tudjuk vezetni objektív körülményekre, akkor az esetlegességet, önkényességet, szubjektivitást, ha nem is sikerülhet teljességgel kizárnunk, jelentős mértékben csökkenthetjük. Az azonban mindenféleképpen így is döntési problémát jelent, hogy többféle olyan objektív körülmény is létezhet, amelynek szempontjából a dolgok fontosságát mérlegelhetjük, illetve mérlegelnünk kell, és a különböző körülmények szempontjából mért fontosságok esetenként élesen ellent is mondhatnak egymásnak.

A törvény két irányból kísérli meg definiálni, hogy melyek azok a fontos dolgok, amelyeknek a tájékoztatásban meg kell jelenniük: egyfelől „közérdeklődésre számot tartó”, másfelől „a vételkörzetben élők életét jelentősen befolyásoló” eseményekről (összefüggésekről, kérdésekről) beszél. („A közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató... tájékoztat a közérdeklődésre számot tartó hazai és külföldi eseményekről, a

vételkörzetében élők életét jelentősen befolyásoló eseményekről, összefüggésekről, vitatott kérdésekről...” [23/2].) A két meghatározás korántsem azonos fontossági kritériumokra utal.

A „közérdeklődésre számot tartó” kifejezés a fontosságot, a jelentőségteljességet azzal kapcsolja össze, arra vezeti vissza, hogy az embereket, a közt, a közönséget mi érdekli, mi foglalkoztatja. Nyilvánvaló, hogy ha ezt a szempontot szigorúan a valóságnak megfelelően akarnánk alkalmazni annak eldöntésében, hogy mi érdemes a közlésre, és mi nem, akkor egzakt közvéleménykutatási adatokkal kellene rendelkezünk arról, hogy a közérdeklődés éppen milyen dolgokra irányul, az embereket éppen mi foglalkoztatja. A döntés azonban egzakt adatok birtokában sem lenne problémamentes, ugyanis a közvélemény, a közgondolkodás, a közérdeklődés egyáltalán nem homogén és egységes, hanem erősen rétegzett: különböző szociokulturális helyzetű, különböző ismeretekkel rendelkező, különböző párt-szimpatiajú csoportokat egészen különböző dolgok foglalkoztathatják, érdekelhetik. Így aztán nehezen megválaszolható kérdések sokasága vetődhet fel. Kinek az érdeklődése számít? Talán a legnépesebb csoportoké, vagy inkább a legbefolyásosabbaké? És hány ember a jelentős népesség, és mit jelent a befolyásosság? És miként döntsünk, ha a jelentős népesség és a befolyásosság szempontja ütközik? És még hosszasan lehetne sorolni.

A közérdeklődés kritériumához képest „az emberek életét jelentősen befolyásoló” dolgokra való hivatkozás egy kicsit könnyebben megragadhatónak tűnik, hiszen nem különösebben nehéz elgondolni és számba venni az olyan eseményeknek, intézményeknek, közszereplőknek, ügyeknek a főbb típusait, amelyek ténylegesen jelentős hatással bírnak az emberek életére. (Például aligha lenne értelmes magatartás azt vitatni, hogy a politikai élet döntéshozó intézményeinek vagy a gazdaság potens szereplőinek vagy akár egy természeti csapásnak nagy befolyása lehet az emberek sorsára.) Persze a fontosság elvi visszavezethetősége objektív tényezőkre még egyáltalán nem jelenti azt, hogy konkrét esetekben, például egy olyan szerkesztőségi döntésnél, amikor 40-50 esemény közül terjedelmi korlátok miatt csak néhányat választhatnak ki közlésre, magától értetődő és mindenki számára vitathatatlan módon lehetne határozni. Mi a fontosabb: egy minisztériumi sajtótájékoztató, vagy egy pártvezető nyilatkozata? Egy üzem munkabeszüntetése vagy a környezetvédők tiltakozása egy szeméttlerakó ellen? Egy család gázmérgezése vagy néhány fiatal droghalála? Univerzális receptek aligha adhatók.

A helyzetet bonyolítja, és a szelekciós döntéseket tovább nehezíti, hogy a közérdeklődés szempontja gyakran élesen ütközik az emberek életét jelentősen befolyásoló események szempontjával. A tapasztalatok szerint ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy az emberek életére vitathatatlanul kiható, valóban fontos ügyek közérdeklődésre tartanak számot, és fordítva, hogy a közérdeklődést keltő ügyek tényleg fontosak. Például a parlament működése, tevékenysége kétségtelenül nagyon fontos dolog, a közvéleménykutatások szerint azonban az állampolgárok többségét mégsem különösebben érdekli. Másfelől egy külföldi film- vagy popsztár pár napos budapesti tartózkodása óriási érdeklődést kelthet, mégsem állítható, hogy nagyon fontos, az emberek életére jelentősen kiható esemény lenne – legalábbis a tájékoztatás alapfunkciója szempontjából.

Mindebből végül is az szűrhető le, hogy bár a valóban fontos események, intézmények, közszereplők és ügyek típusait különösebb gond nélkül számba tudjuk venni, és (személyes tapasztalatok vagy éppen kutatási adatok alapján) azoknak a dolgoknak az általános természetéről is képet formálhatunk, amelyek az emberek különféle nagyobb csoportjait foglalkoztatni szokták, olyan univerzális receptek vagy szabályok, amelyek minden parti-

kuláris döntési helyzetben eligazítának arról, hogy melyek a közlésre érdemes fontos dolgok, nem léteznek. Az események szelektálásának megalapozásában fogódzót jelenthet a széles körű társadalomismeret és a tájékozottság, végső soron azonban nem kerülhetők meg a közjó és a közérdek természetével kapcsolatos, erősen értéktartalmú állásfoglalások.

A témakör lezárásaként megjegyezzük, hogy sokan a *hírtérték* fogalmában vélik megtalálni azt az értéksemleges szelekciós elvet, amely egyesíti a fontosságnak és a közérdeklődésnek, a (társadalmi-politikai-gazdasági-közéleti) jelentőségteljeségnek és az érdekeségnek a szempontjait. Sajnos a hírtérték mibenlétének igazán módszeres kifejtésével még a (tömeg)kommunikációs szakirodalomban is csak elvétve lehet találkozni. Néha nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy emlegetése nem nagyon szolgál mást célt, mint az újságírói tevékenység vitatható, megkérdőjelezhető eseteinek igazolását, a mindenkori újságírói döntéseknek és eljárásoknak azon logika szerint működő legitimálását, hogy hírtérteke annak van, amit a sajtó vagy a média hírként közöl.

A PLURALITÁSNAK, A SOKSZÍNŰSÉG MEGJELENÍTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYE

A pluralizmus, azaz a vélemények, nézetek, irányzatok szabad megnyilvánulásának, ütköztetésének, versenyeinek lehetősége a demokratikus társadalmi berendezkedés egyik legalapvetőbb jellegzetessége. Nyilvánvalóan ezt a demokratikus alapelvet hivatottak a médiában érvényre juttatni a törvénynek azok a bekezdései, amelyek úgy szólnak, hogy „a tájékoztatásnak sokoldalúnak... kell lennie” [4/1], és „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató biztosítja... a nézetek sokszínűségének, a kisebbségi álláspontoknak a megjelenítését...” [23/3]. A sokféleség bemutatásának követelménye a hír- és tájékoztató műsorok vonatkozásában értelemszerűen azt jelenti, hogy ha egy bizonyos területen, egy bizonyos kérdéssel vagy üggyel kapcsolatban többféle vélemény, nézet, elgondolás, irányzat létezik, akkor törekedni kell arra, hogy ezek mind megjelenjenek a szóban forgó területekkel, kérdésekkel, ügyekkel foglalkozó közlésekben.

Bár a demokrácia lényegét illetően magától értetődő elvárásról van szó, a gyakorlati alkalmazás ezen a téren sem problémamentes. A problémák elsősorban azzal a kérdéssel kapcsolatosak, hogy a sokféleség érvényesítésének végül is hányféle és milyen tartalmú nézetek, irányzatok bemutatására kell kiterjednie. A törvény említést tesz ugyan olyan követelményről, hogy a tájékoztatás legyen „átfogó”, tehát teljességre törekvő [23/2], nyilvánvaló azonban, hogy a szokásos műsorkeretek között egy-egy nagyobb jelentőségű ügyben (például a számtalan intézményt és érdekcsoportot érintő állami költségvetés ügyében) minden egyes partikuláris vélemény megjelenítése időbeli és egyéb korlátok miatt teljességgel lehetetlen. Ebből viszont az következik, hogy a sokszínűség bemutatásának követelménye az átfogó jelleg, a teljesség szempontjából nem egészen ugyanazt jelenti egy néhány perces (vagy másodperces) hír vagy tudósítás, egy terjedelmesebb műsor (híradó, összeállítás, vita stb.) és a teljes műsorfolyam vonatkozásában. Miközben a műsorfolyam egészétől (egy hosszabb időszakot számítva) a közszolgálati jegyében megkövetelhető a vélemények, nézetek, irányzatok teljes vagy legalábbis igen széles skálájának megjelenítése, egy-egy műsoron általában csak a legfontosabb, legjelentősebb álláspontok bemutatása kérhető számon. Ezzel viszont ismét elérkeztünk az előző részben tárgyalt problémákhoz: hol húzhatjuk meg a határt a feltétlenül bemutatandó és az elhagyható, a fontos, a jelentős és a kevésbé fontos, kevésbé jelentős nézetek között? Melyik az a kisebbségi vélemény, amelynek egy műsorban még feltétlenül helyt kell adni, és melyik az, amelyiknek már nem?

Egy további kérdés a véleményszabadság korlátainak általános dilemmáit érinti. Vajon

a sokszínűség, a pluralizmus követelményének következetes érvényesítése nem teremt-e olyan helyzeteket, hogy esetenként nemkívánatos társadalomromboló nézetek is médianyilvánosság-hoz jutnak? Egyáltalán, hol húzódnak a határok a megengedhető, „médiaképes” vélemények, és a feltétlenül távoltartandók között? Igaz ugyan, hogy a törvény a leghatározottabban rendelkezik a gyűlöletkeltő és kirekesztő tartalmak tiltásáról ([3/2] és [3/3]), azonban – mint erre több ízben is nyomatékosan felhívtuk a figyelmet – a rendelkezés betartásának ellenőrzését bizonytalanlanná teszi, hogy a normasértések gyakran csak nehezen megragadható módokon (többértelmű célozgatásokkal, sugallatokkal, burkolt minősítésekkel) történnek.

A KIEGYENSÚLYOZOTTSÁG KÖVETELMÉNYE

A kiegyensúlyozottnak a törvény számos pontján hangsúlyosan megfogalmazódó kívánalma a legszorosabban kapcsolódik a sokféleség, a sokszínűség, a sokoldalúság követelményéhez. A hír- és tájékoztató műsorokra vonatkoztatva azt mondja ki, hogy minden olyan területen és minden olyan ügyben, különösen a vitatottakban, ahol többféle irányzat, többféle nézet, többféle vélemény, többféle álláspont létezik, a versengő vagy ütköző irányzatoknak, nézeteknek, véleményeknek, álláspontoknak lehetőség szerint azonos vagy legalábbis bizonyos méltányos arányokat tükröző megszólalási lehetőséget kell biztosítani. Lényegében tehát az *auditur et altera pars* elvének, a pártatlanság, elfogulatlanság, semlegesség más kontextusban már érintett követelményének érvényesítéséről van szó.

Bár a kiegyensúlyozottság első pillantásra nagyon könnyen értelmezhető és alkalmazható követelménynek tűnik, döntési problémákkal itt is találkozhatunk. Például: mit tegyen a szerkesztő vagy az újságíró, ha valamilyen vitatott ügyben az egyik érintett fél nem érhető el, vagy nem kíván nyilatkozni, esetleg távollétében emlegetik? Miképpen, milyen műsorvezetői, riporterri eszközökkel biztosítható, hogy egy műsorban az egyik fél ne beszélje túl a többieket? Milyen hosszúságú megnyilatkozások egyenlítik ki egymást? Miképpen befolyásolja a kiegyensúlyozottnak, hogy egy műsorban ki kap először, és ki utoljára megszólalási lehetőséget? (Bizonyos tapasztalatok szerint az első megszólalás a döntő – a kommunikációs szakirodalom ezt nevezi az első közlés primátusának –, más megfigyelések szerint inkább az, hogy kinek áll módjában zárszót, summázatot mondani.) Egyáltalán, feltétlenül meg kell-e követelni az egy-egy műsoron belüli teljes körű (minden érintettre kiterjedő) kiegyensúlyozottnak, vagy ennek a követelménynek (is) inkább csak a műsorfolyam egészében, konkrét műsorokon átnyúlva, tendenciájában kell érvényesülnie? (Zárójelben megjegyezzük, hogy a belső vagy külső kiegyensúlyozottság tekintetében a tömegkommunikációs szakirodalom általában az utóbbinak a megkövetelhetőségét hangsúlyozza.) És mi számít jobban a (külső) kiegyensúlyozottság érvényesülésének értékelésében: a mediaszereplések gyakorisága, vagy hossza? És egyáltalán, összevethető-e a megnyilatkozások gyakorisága és a hosszúsága (például egyenértékű-e három darab ötperces mediaszereplés egy negyedórás szerepléssel)?

A kiegyensúlyozottnal kapcsolatban mind a műsorkészítők, mind a hatékony médiabeli megjelenésre vágyó közszereplők, mind a közszolgáltatóság követelményeit számon kérni hivatott intézmények számára alighanem az a legfontosabb kérdés, hogy az egymással versengő politikai-társadalmi aktorok médiamegjelenésében melyek a médiabeli előfordulásoknak azok a gyakoriságban, hosszúságban és egyéb mutatókban mért arányai, amelyeket kiegyensúlyozottnak lehet minősíteni. Tehát például (hosszabb időtávot tekintve) a politikai pártok reprezentánsainak milyen gyakoriságú és hosszúságú rádiós és televíziós jelenléte felel meg a (külső) kiegyensúlyozottság követelményének? Itt persze sokféle meg-

fontolás lehetséges, és a kommunikáció-kutató aligha vállalkozhat arra, hogy kimondja a végső szót. Mindenesetre érdemes számba venni néhány szempontot.

Első pillantásra kézenfekvőnek tűnhetne azt mondani, hogy a politikai pártok média-megjelenését akkor lehet kiegyensúlyozottnak tekinteni, ha a műsorokban (a műsorfolyamban) minden párt teljesen azonos arányú médiaszerepléshez jut. Nem nehéz belátni azonban, hogy ez csak olyan esetekben lehet célravezető, ha teljesen azonos támogatottságú és parlamenti részesedésű pártok működnek a politikai porondon, hiszen egyébként joggal kifogásolható lenne, hogy szerény támogatottságú és kis parlamenti részesedésű pártok ugyanakkora médianyilvánosságot kapnak, mint a nagy pártok. Az egyenlő arányosítás tehát a kis pártoknak kedvez, a nagyokat pedig relatíve hátrányba hozza. Felvetődhet, hogy ha a teljes egyenlőség problémákhoz vezet a pártok médiamegjelenésében, akkor a kiegyensúlyozottságot kössük olyan arányokhoz, amelyekben a parlamenti erőviszonyok tükröződnek. Nyilvánvaló azonban, hogy egy ilyesféle megoldást megvalósító szerkesztői gyakorlat – szemben az előbbi esettel – a kisebb pártokat hozná jelentős hátrányba, különösen olyan helyzetben, amikor sok kis párttal szemben egyetlen erős többségű párt vagy fölényes többségű pártkoalíció áll szemben a parlamentben (mint egyébként Magyarországon is az 1994. évi választások után). E kétféle „elhúzás” kivédése alighanem olyan (kombinált) kiegyensúlyozással valósítható meg, amely nem az egyes pártoknak külön-külön, hanem egyfelől a kormánypárti oldalnak, másfelől az ellenzéki oldalnak biztosít azonos arányú megjelenést, majd mindkét oldalon belül a támogatottság és a parlamenti részesedés szerint engedi nyilvánosságához az egyes pártokat.

A hír- és tájékoztató műsorok politikai kiegyensúlyozottságában további problémát jelent az a körülmény, hogy a parlamenti demokráciák legfőbb politikai „hírcsinálói” (*news-makers*), így az államfő, a miniszterelnök, a kormány és tagjai többnyire nemcsak ezeket a döntéshozói-végrehajtói pozíciókat és szerepeket reprezentálják, hanem pártokat is, hiszen például a köztársasági elnök, a kormányfő, a miniszterek és (politikai) államtitkárok gyakran közismerten pártjuknak is vezető tisztségviselői. Ha azonban a közismert pártköthetőségű kormánytagok médiamegjelenését pártreprezentációnak minősítjük, és így végzünk el a műsorfolyamban valamilyen arányosítást a pártok között, akkor ezzel összességében a kormányt és/vagy a kormánypárt(oka)t hozzuk hátrányba. Ha viszont egyáltalán nem számolunk az állami szerepköröket betöltők pártköthetőségével, akkor eljárásunkat az ellenzéki oldal érezheti – méltán – hátrányosnak. Megoldást az jelenthet, ha a kormányzat és a pártok médiamegjelenéseit külön számoljuk, például úgy, hogy a kormányzat is, a kormánypárt(ok) is és az ellenzék is egyharmadnyi részesedést kap a politikai szféra teljes médiamegjelenéséből. Természetesen ilyen vagy olyan megfontolások alapján más arányokat is elgondolhatunk. A lényeg mindenképpen az, hogy a kiegyensúlyozottnak vélt megjelenési arányok mindig viszonylagosak; nincsenek abszolút mércék, és az, hogy milyen arányokat fogadunk el a politikai kiegyensúlyozottság kritériumaként, végül is nem tudományos, hanem politikai kérdés, illetve döntés.

A sokszínűség és a kiegyensúlyozottság értelmezésének lezárásaként még arra is fel kell hívunk a figyelmet, hogy e követelmények a hír- és tájékoztató műsorokban természetesen nemcsak a szó szorosabb (párt)politikai irányzatok, nézetek, vélemények bemutatására vonatkoznak, hanem általában a társadalom tagolódásának és az ország sokféleségének megjelenítésére is. Példaként említhetjük azt az elvárást, hogy a tájékoztatásban ne alakuljanak ki területi-regionális egyoldalúságok, a vidék híreit ne nyomja el a fővároscentrikusság, ne keletkezzenek információs fehér foltok az ország (a világ) térképén, valós súlyuknak megfelelően reprezentálódjanak a különféle társadalmi csoportok stb.

A hír- és tájékoztató műsorok mint forma, előadásmód

Míg az előzőekben a műsorok tartalmával kapcsolatos elvárásokra koncentráltunk, most a formai oldalt érintő legfőbb követelményeket vesszük röviden górcső alá, nem tévesztve szem elől, hogy a valóságban forma és tartalom elválaszthatatlanok egymástól.

A FIGYELEMFELKELTÉS, AZ ÉRDEKESSÉG, A SZÍNESSÉG KÖVETELMÉNYE

Bár ezekben a fogalmakban olyan triviális elvárások fejeződnek ki, amelyek aligha szorulnak hosszas magyarázatra, arra vonatkozóan, hogy miképpen lehet vagy kell ezeknek a követelményeknek eleget tenni, milyen módokon lehet az unalmat és érdektelenséget elkerülni, nem nagyon léteznek univerzális receptek vagy szabályok. Két tényezőt azonban mindenképpen szükségesnek tartunk megemlíteni. Az egyik: a rendelkezésre álló kommunikációs eszköztár minél teljesebb kihasználása, a verbális, akusztikus és vizuális információk egymást erősítő hatásainak kiaknázása. A másik: megnyerő személyiségű és felkészült kommunikátorok (műsorvezetők, riporterek, bemondók) alkalmazása, akik képesek a közönség számára egész megjelenésükkel a szakszerűség, a hitelesség és az elfogulatlanság benyomását kelteni.

A TÁRGYSZERŰSÉG, A RELEVANCIA ÉS A KOHERENCIA KÖVETELMÉNYE

Ebben a követelményegyüttesben a célirányos kommunikáció olyan általános pragmatikai szabályszerűségei fejeződnek ki, mint

- ne közölj se több, se kevesebb információt, mint amennyit a helyzet megkíván;
- légy mindig releváns, ne térj el a tárgytól;
- közlésed legyen rendezett, összefogott, világos.

Vagyis a kommunikátorok legyenek lényegre törőek, igyekezzenek elkerülni a mellébeszélést, a felesleges, irreleváns részleteket, a redundanciát, az önismétlést.

A televíziós hírközlés esetében ezek a kívánalmak értelemszerűen a vizuális információk felhasználásának módjára is kiterjednek, megkövetelve a képanyag relevanciáját és informativitását, a szöveg és a látvány koherenciáját, szerves összetartozását.

A KÖZÉRTHETŐSÉG KÖVETELMÉNYE

Köztudott, hogy a nyelvközösség nem homogén, hanem belsőleg erősen rétegzett: szaknyelvek, földrajzi és szociális dialektusok sokasága él egymás mellett. Mint arra szociolingvisztikai kutatások már régen felhívták a figyelmet, a tömegkommunikációs hírszolgáltatás és tájékoztatás a művelt felső társadalmi rétegek bonyolult szerkezeteket, gazdag lexikát, szakmai – gyakran idegen eredetű – kifejezéseket használó úgynevezett „kidolgozott” nyelvi kódján szól a közönséghez, miközben széles rétegek, elsősorban az alacsonyabbban iskolázottak és a hátrányos helyzetűek, a nyelvi kódnak csak a kevésbé bonyolult, kevésbé árnyalt, kevésbé gazdag „kidolgozatlan” változatait beszélik. Ennek következtében a tájékoztatás és a közönség nem kis hányada között megértési zavarok, nyelvi szakadékok, kommunikációs gátak jöhetnek létre, és így a média éppen azok irányában nem tudja betölteni a demokráciát erősítő funkcióit, akik erre a legjobban rászorulnának.

Természetesen a média nem mondhat le az igényes, művelt nyelvhasználatról, vagyis arról, hogy csakis kidolgozott nyelvi kódba csomagolja információit. Arra azonban a hír- és tájékoztató műsoroknak határozottan törekedniük kell, hogy kerüljék a felesleges bonyolultságot, a nyelvi-kulturális belterjességet, a kommunikációs-kulturális kirekesztést.

Másfelől arra is ügyelniük kell, nehogy a legszélesebb körű fogyaszthatóságért feláldozzák a színvonalat, és primitív, szábarágós stílust honosítsanak meg.

A közérthetőség követelménye természetesen nemcsak a többségi (magyar) nyelven elhangzó műsorokra vonatkozik, hanem a kisebbségek nyelvén megszólalókra is, hiszen a törvény előírja, hogy a közszolgálati médium „kötelessége... a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek... anyanyelvükön való részletes tájékoztatása” [26/1].

A SZÓRAKOZTATÓ, ISMERETTERJESZTŐ, KULTURÁLIS ÉS EGYÉB MŰSOROKKAL KAPCSOLATOS KÖVETELMÉNYEK

A műsoroknak ezzel a műsoridő túlnyomó hányadát kitöltő, a funkciókat, a műfajokat és a megcélzott közönséget tekintve nagyon heterogén csoportjával kapcsolatos követelményeket három részben tárgyaljuk. Először (a) az általános, nem tartalmi jellegű követelményeket vesszük szemügyre, majd azokat az elvárásokat vizsgáljuk, amelyek arra vonatkoznak, hogy (b) mit kell a műsoroknak feltétlenül tartalmazniuk, mit kell feltétlenül megjeleníteniük, képviselniük, végül pedig arra koncentrálunk, hogy (c) mi az, amit feltétlenül ki kell zárni a műsorokból, mi az, amit a közönségtől feltétlenül távol kell tartani.

Ismét nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az egyébként – a tárgyalandó elvárások természetéből adódóan szükségképpen – jelentős mértékű átfedést mutató követelmények előadásának egymásutánja semmiféle fontossági rangsort nem tükröz.

Általános követelmények

A MEGFELELŐ SUGÁRZÁSI IDŐPONT KÖVETELMÉNYE

A műsorfolyamban elfoglalt helyet illetően természetesen az az alapvető elvárás, hogy a műsorok sugárzási időpontja alkalmazkodjon a közönség összetételéhez és a műsorfogyasztási szokásokhoz. Ez azonban nem egyszerűen a közönségigények kielégítését jelenti, hanem azt (is), hogy a közszolgálati műsorszolgáltatónak és a közműsorszolgáltatónak olyan műsorszerkezetet kell kialakítania, amelyben mindenki a legkönnyebben jut hozzá ahhoz a műsorhoz, amit neki szántak, viszont a legnehezebben ahhoz, amit nem neki készítettek. Például a gyermek- és ifjúsági műsorokat nyilvánvalóan nem célszerű tanítási időben sugározni, másrészt az erőszakos vagy szexuális részleteket tartalmazó filmeket ajánlatos késő esti, éjszakai órákra időzíteni, amikor kisebb a valószínűsége annak, hogy gyerekek is nézhetik őket. Erről egyébként a törvény is határozottan rendelkezik, amikor előírja, hogy az erőszakot és a szexualitást „öncélúan ábrázoló műsorszámot csak 23.00 és 5.00 óra között lehet közzétenni” [5/4].

A megfelelő időpont kiválasztását közönségvizsgálatok, időmérleg-felmérések segíthetik.

A HAZAI ÉS A KÜLFÖLDI GYÁRTÁSÚ MŰSOROK MEGFELELŐ ARÁNYAINAK KÖVETELMÉNYE

Mivel leginkább a hazai gyártású anyagoktól várható el, hogy eleget tesznek olyan követelményeknek, amelyek a nemzeti értékek és hagyományok ápolásával, a helyi viszo-

nyokra és sajátosságokra való reagálással kapcsolatosak, a hazai és külföldi eredetű műsorok arányának kontrollja nyilvánvalóan a nemzeti, a helyi jelleg érvényesítésének szempontjával függ össze. Ez a szempont egyébként esetenként keményen ütközhet az import olcsóságában, a hazai gyártás relatív drágaságában mutatkozó gazdasági megfontolásokkal, valamint bizonyos közönségigényekkel is.

Az elvárt tartalmakra vonatkozó követelmények

Ebben a részben az a kérdés áll a figyelem középpontjában, hogy melyek azok a tartalmak, illetve tartalmi jellegzetességek, amelyeknek megjelenését, közzétételét, érvényesülését feltétlenül megkövetelhetjük a közszolgálati, illetve közműsorszóró médiumoktól.

A MŰSOROK SOKFÉLESÉGÉNEK, SOKSZÍNŰSÉGÉNEK KÖVETELMÉNYE

Ennek a követelménynek a lényege, hogy a műsorkínálat a lehető legteljesebben igyekezzen fedni a közönség érdeklődési irányait és kulturális igényeit. Miként a törvény fogalmaz, „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató biztosítja a műsorszámok... sokszínűség(ének megjelenítés)ét, a műsorszámok változatosságával gondoskodik a nézők széles köre, illetve minél több csoportja érdeklődésének színvonalas kielégítéséről” [23/3].

Bár triviális követelményről van szó, érvényesíthetősége a gyakorlatban mégsem magától értetődő. Vizsgálatok sokasága hívta fel a figyelmet arra a feszültségre, hogy a legszélesebb tömegigények kielégítése elnyomhatja a kulturális értékeknek és a nemzeti hagyományoknak elkötelezett műsorokat, és fordítva: a vitathatatlan értékeket képviselő, de művészi megformálásukban, szimbolikájukban, stílusukban a nagyközönség számára sokszor nehezen emészthető és éppen ezért idegennek ható alkotások és műsorok sokak igényeit és elvárásait kielégítetlenül hagyják. Nem kétséges tehát, hogy a kínálati arányok kialakítása terén – és persze nemcsak az elitkultúra/tömegkultúra vonatkozásában – gondos kiegyensúlyozottságra van szükség.

További szelekciós, illetve értékelési problémát jelent, hogy számtalan olyan eset adódhat, amikor egyáltalán nem egyszerű és nem egyértelmű annak eldöntése, hogy melyek azok a közönségigények, amelyeknek kielégítését a médiának még feltétlenül fel kell vállalnia, és amelyekétől már el kell zárkóznia.

A MINDENNAPI ÉLETBEN ELIGAZÍTÓ, FELVILÁGOSÍTÓ TARTALMÚ SZOLGÁLTATÓ MŰSOROK SUGÁRZÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A jog útvesztőivel kapcsolatos tanácsadástól kezdve az egészségügyi felvilágosításon keresztül a fogyasztóvédelmi információkig rendkívül széles tartományt ölel fel az a szolgáltató jellegű műsorkategória, amelynek alapvető célja, hogy közléseivel hozzásegítse a közönséget a mindennapi élet különféle területein való eligazodáshoz, javaslatokat tegyen, tanácsokat adjon az embereknek ügyeik hatékony intézéséhez és szabadidejük hasznos és kellemes eltöltéséhez, információs támogatást nyújtson érdekeik és jogaik érvényesítéséhez stb. A törvény a következőképpen határozza meg ezt a funkciót: „a mindennapi életvitelt segítő, az állampolgárok jogi és közéleti tájékozódását szolgáló, az egészséges életmódot, a környezetvédelmet, a természet- és tájvédelmet, a közbiztonságot, a közbiztonságot elősegítő ismeretek terjesztése” [2/19/f]. Ezen műsorokkal szemben – éppúgy, mint a közeli

rokonságot mutató hír- és tájékoztató műsorok esetében is – értelemszerűen az az alapvető elvárás támasztható, hogy információik feleljenek meg a valóságnak, ne legyenek félrevezetőek (tényszerűség, valóságghűség), és részrehajlás nélkül igyekezzenek bármely felmerülő kérdést vagy problémát kezelni.

SPECIÁLIS RÉTEGIGÉNYEK KIELÉGÍTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYE

A törvény több helyen is nyomatékosan előírja, hogy vannak olyan csoportok, vannak olyan közönségretegek, amelyekre, illetve amelyeknek igényeire, szükségleteire, körülményeire a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató megkülönböztetett figyelmet köteles fordítani. Három csoportról több alkalommal külön is nyomatékosan szó esik a törvényben:

- gyermekek, kiskorúak, fiatalok ([5/3,4,5]; [23/4/b]; [29/2/g]);
- „az életkoruk, testi, szellemi és lelki állapotuk, társadalmi körülményeik következtében súlyosan hátrányos helyzetű csoportok” [23/4] (a legnépesebb ilyen csoportot alighanem a nyugdíjasok, az öregek alkotják);
- nemzeti és etnikai (nyelvi) kisebbségi csoportok, amelyekkel kapcsolatban a törvény leszögezi, hogy „a közszolgálati műsorszolgáltató kötelessége elősegíteni a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek kultúrájának és anyanyelvének ápolását...” ([26/1]; [29/2/d]).

A törvény jó néhány helyen arra is nyomatékosan kitér, hogy melyek azok a tartalmak, amelyeket a kiemelten kezelendő közönségcsoportoknak szóló műsorokban feltétlenül kezelni kell. Ezekről a követelményekről a későbbiekben részletesebben is szót ejtünk.

A KULTÚRA ÉRTÉKEI BEMUTATÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

Magyarázatra aligha szoruló kíváncsi, amelyet a törvény úgy határoz meg, hogy „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató különös figyelmet fordít az egyetemes és a nemzeti kulturális örökség értékeinek ápolására, a kulturális sokszínűség érvényesülésére...” [23/4/a]. Mivel – mint tudjuk – a kultúra világa is sokszorosán összetett, hiszen művészeti ágak, műfajok, irányzatok, valamint tudományterületek, és ezeken belül elméletek és megközelítések sokasága él egymás mellett, sőt néha egymással szemben, a sokféleség, a sokszínűség, a pluralitás megjelenítése itt is hangsúlyos követelmény. Természetesen arra vonatkozóan, vajon mi tekintendő közfigyelmet érdemlő valós kulturális értéknek, és mi nem, nem léteznek minden alkotásra, minden műsorra, minden tartalomra kiterjedő, közmegegyezésszerű formális definíciók: az értékes és az értéktelen között gyakran nincsen éles határ, a szelekció tehát ezen a téren sem egyszerű.

A kultúra értékeinek kultiválásába persze nemcsak a művészi alkotások, hagyományok, tudományos eredmények prezentálása tartozik bele, hanem a művészeti és a tudományos közélet eseményeiről való rendszeres híradás és az alkotók bemutatása is (minderre értelemszerűen alkalmazva a hírszolgáltatással és tájékoztatással kapcsolatos általános követelményeket).

A NEMZETI HAGYOMÁNYOK KÉPVISELETÉNEK, A NEMZETI JELLEG ÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYE

A törvény nyomatékosan kiemeli, hogy „a közszolgálati műsorszolgáltató és a közműsorszolgáltató különös figyelmet fordít... a nemzeti kulturális örökség értékeinek ápolására...” [23/4/a]. Mint erre már rámutattunk, a hazai és külföldi gyártású műsorok ará-

nyára vonatkozó előírások nem utolsósorban ennek a követelménynek az érvényesítését szolgálják. A nemzeti kulturális örökség ápolásába hangsúlyosan beletartozik az anyanyelv irodalmi változatainak kultiválása, amit a hivatásos kommunikátoroktól (bemondók, műsorvezetők, riporterek) a legszigorúbban meg kell követelni.

Feltétlenül szem előtt kell tartani, hogy a magyar nemzeti jelleg érvényesítése semmiképpen sem jelentheti a kisebbségi (nemzetiségi-etnikai-nyelvi) kulturális hagyományok és törekvések háttérbe szorítását, kirekesztését: a törvény szellemében a többség és a kisebbségek értékeinek nem egymást kiszorító, hanem egymást erősítő módon kell megjelennie.

ISMERETTERJESZTŐ SZEREPEKÖR BETÖLTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYE

A (közzszolgálati, illetve közműsorszolgáltató) média ismeretterjesztő funkciója sokféle formában, sokféle műsortípusban, sokféle követelmény érvényesüléseként megjelenhet, a tájékoztató műsoroktól kezdve a felvilágosító-szolgáltató jellegűeken keresztül a kultúra értékeit bemutató anyagokig. A vetélkedő típusú szórakoztató műsorok nem kis részében is felismerhető ismeretterjesztő vonás. Ennek ellenére az ismeretterjesztő szerepkört szokásos módon mégis elsősorban a szó szorosabb értelmében vett tudományos-technikai tartalmú műsorokkal, „tudományos tevékenység és eredmények ismertetése”-vel [2/19/] és az olyan közlésekkel azonosítják, amelyekben nyilvánvaló és elsődleges az ismeretközlő szándék (például tájakat, természeti jelenségeket, népeket, országokat bemutató filmek).

Tartalmi szempontból ennél a műsorkategóriánál is alapkövetelmény a tényyszerűség és a valósághűség, vagyis az, hogy a műsorok a tudomány által megerősített információkat és a gyakorlatban ténylegesen hasznosítható ismereteket közvetítsenek. Hangsúlyt kell fektetni arra, hogy a tudomány megállapításai és elméletei elváljanak, megkülönböztetődjenek a tudományon kívüli nézetektől: a közönség figyelmét fel kell hívni arra, hogy mi az, ami valóban tudománynak tekinthető, és mi az, ami nem.

AZ OKTATÁS TÁMOGATÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

Az ismeretterjesztés kívánalmával értelemszerűen szinte teljes átfedésben áll „az oktatási, képzési célú ismeretek közzétételé”-nek követelménye [2/19/b]. A nyelvelvektől kezdve a különféle vizsgafeladatok bemutatásán keresztül a távoktatásig minden olyan műsor ezen követelmény érvényesülésének tekinthető, amely az iskolai oktatás bármely szintjét, illetve a felnőttoktatást és a továbbképzést segíti.

SPIRITUÁLIS SZÜKSÉGLETEK KIELÉGÍTÉSÉNEK KÖVETELMÉNYE

A törvény több helyén is nyomatékos megfogalmazást kap „a vallásszabadság megvalósulását szolgáló, valamint az egyházi és a hitéleti tevékenységet bemutató műsorok” sugárzásának kívánalma [2/19/d]. Tekintve, hogy számos egyház, illetve vallás létezik az országban, a sokszínűség megjelenítése és a jelentőséggel (a hívők számával?) arányos médiahozzáférés magától értetődő módon ezen a téren is hangsúlyos elvárás.

A kizárandó tartalmakra vonatkozó tiltások

Míg az előző rész arra koncentrált, hogy mi az, aminek feltétlenül benne kell lennie a műsor(folyam)ban, az itt következő áttekintés azzal foglalkozik, hogy mi az, aminek semmiképpen sem szabad előfordulnia a közzszolgálati, illetve közműsorszóró médiumokban.

A POLITIKAI PROPAGANDA TÁVOLTARTÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A média, illetve a műsorok függetlenségével kapcsolatos alapkövetelmény, hogy – miént ezt a hírszolgáltatással és a tájékoztatással összefüggésben a törvény [4/2] passzusa nyomán már kifejtettük – egyetlen műsor vagy műsortípus, így a szórakoztató, kulturális, ismeretterjesztő, szolgáltató, spirituális stb. műsorok se kerüljenek politikai irányzatok, pártok, ideológiák befolyása alá, és semmilyen módon se szolgálják ezek propagálását, népszerűsítését. Azt, hogy e kívánalmat a politikai hírszolgáltatás és tájékoztatás körén kívül eső műsorokra vonatkozóan is nyomatékosan kimondjuk, az a körülmény teszi szükségessé, hogy elvileg bármely műsornak lehet – a szórakoztató, kulturális, szolgáltató stb. funkciókon túl, vagy éppen ezen funkciók által leplezve – valamiféle másodlagos, többé-kevésbé rejtett politikai üzenete, ideológiai tartalma.

GYŰLÖLETET ÉS FÉLELMET KELTŐ TARTALMAK TÁVOLTARTÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A propagandisztikus törekvések tiltásával a legszorosabban összefügg a törvénynek a következő két rendelkezése, amelyet a hír- és tájékoztató műsorokkal összefüggésben már többször is érintettünk: „A műsorszolgáltató köteles tiszteletben tartani a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjét, tevékenysége nem sértheti az emberi jogokat, és nem lehet alkalmas személyek, nemek, népek, nemzetek, a nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbségek, további valamely egyház és vallási csoport elleni gyűlölet keltésére” [3/2]; „A műsorszolgáltatás nem irányulhat semmilyen kisebbség, sem bármely többség nyílt vagy burkolt megsértésére, kirekesztésére, annak faji szempontokon alapuló bemutatására, elítélésére” [3/3].

A szórakoztató, kulturális, szolgáltató stb. műsorokra vonatkoztatva – ha lehet, akkor a korábbi említésekhez képest még hangsúlyosabban – meg kell ismételnünk azt a hír- és tájékoztató műsorokkal kapcsolatban tett megállapítást, hogy a tiltott véleménynyilvánítások, értékelések, minősítések – és persze az imént említett propagandisztikus próbálkozások – gyakran (sőt lehet, hogy többnyire) nem explicit megnyilatkozások formájában, nem könnyen felismerhető és azonosítható állítások, kifejezések, jelzők használatával, és nem is feltétlenül verbális eszközökkel történnek, hanem bizonytalan státuszú, és éppen ezért letagadható, „törölhető” sugallatokkal és célozgatásokkal, minősítő asszociációkat és képzet-társításokat lebegtető, többértelmű fordulatokkal, az egyébként semleges és tényszerű információknak értékelő következtetéseket indukáló csoportosításával, és nem utolsósorban a vizuális és akusztikus megjelenítés igen hatásos, de a laikusok számára sokszor szinte egyáltalán nem is tudatosuló eszközeivel (megvilágítás, kameraállás, hangerő stb.).

AZ IFJÚSÁG SZOCIALIZÁCIÓJÁRA NÉZVE KÁROS ÉS VESZÉLYES TARTALMAK TÁVOLTARTÁSÁNAK KÖVETELMÉNYE

A törvény határozottan leszögezi, hogy „a kiskorúak személyiségfejlődésére súlyosan ártalmas műsorszám közzététele tilos” [5/5]. Arra vonatkozóan ugyan nincs explicit definíció a törvényben, hogy mely műsorszámokat kell a kiskorúak személyiségfejlődésére súlyosan ártalmasnak tekinteni, az azonban nyilvánvaló, hogy a törvény értelmezésében elsősorban az „erőszak öncélú alkalmazását magatartási mintaként bemutató, illetőleg a szexualitást öncélúan ábrázoló műsorszám”-okban [5/4] lehet, illetve kell a fiatalok számára veszélyes tartalmakat keresni. Az a kérdés azonban nyitva marad, vajon hol húzódik a határ az ártalmasnak minősülő öncélú és az ártalmatlannak tekinthető nem öncélú ábrázolások között.

A REKLÁMOKKAL KAPCSOLATOS KÖVETELMÉNYEK

Áttekintésünk nem lenne teljes, ha legalább futólag nem ejtenénk szót a reklámokkal szemben támasztott követelményekről is. A törvény aprólékos gondossággal és határozott egyértelműséggel rendelkezik ebben a vonatkozásban, ezért nem tartjuk szükségesnek, hogy részletes értelmezésekbe bocsátkozzunk. Ami a törvényből kiolvasható, tökéletesen elégséges ahhoz, hogy a médiabeli reklámtevékenység monitorozását meg lehessen tervezni. Csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a törvényben megfogalmazott követelmények lényegében a következő három szempont köré rendeződnek:

(a) műsorfolyamban elfoglalt hely (az össz reklámidő, a műsor és a reklám aránya, a reklámok elhelyezése a műsorokhoz képest és különböző időszakokban stb.);

(b) a reklámok tartalma (tartalmi korlátok és tilalmak: mit szabad, és mit nem szabad reklámozni, mi az, aminek előfordulása a reklámokban tilos stb.);

(c) tiltott reklámfajták (burkolt és küszöb alatti reklám).

Siklaki István

A FŐCÍMEK DEMAGÓGIÁJA

A z írott sajtóban a főcím az egyik, ha nem a legnagyobb hatású vélemény- és hangulatformáló eszköz. Ennek számtalan oka és magyarázata közül most néhány alapvető szociálpszichológiai mechanizmusra szeretném ráirányítani a figyelmet. Ezek

- a keretezés hatása,
- a gondolkodás nélküli reakciók,
- az elaboráció valószínűségét befolyásoló tényezők, és
- az érzelmek hatása az információfeldolgozásra.

Ezeket a mechanizmusokat példákkal fogom illusztrálni, majd pedig egy kategorizálást mutatok be, amely azokat a pragmatikai megoldásokat veszi tekintetbe, amelyek az általános szociálpszichológiai mechanizmusokat meglovagolva végül a főcím döntő hatását kialakítják.

SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI MECHANIZMUSOK

A z alább ismertetendő szociálpszichológiai jelenségek közös vonása, hogy feltételezik, sok hétköznapi szituációban nem vonultatjuk föl a logikus, racionális, elemző gondolkodás szellemi fegyvertárát a megfigyelt esemény feldolgozásakor, ítéletünk kialakításakor. Megítélésem szerint az újságolvasás többnyire így jellemezhető szituáció. Az ilyen szellemi „üzemmódot” számtalan torzítás veszélye fenyegeti, de a hétköznapi, öntudatlan költség-haszon elemzés alapján inkább vállaljuk a hibás ítélet kockázatát, mint hogy sok időt és szellemi energiát fektessünk minden újságcikk alapos feldolgozásába. Alább e számtalan torzító tényező közül kiemelek néhányat, amelyekről úgy vélem, hogy különösen gyakran játszanak szerepet az újságok attitűdformáló hatásában.

A keretezés hatása

Képzeljük el a következő játékot!

ELSŐ VÁLTOZAT

Már adtam neked 20 000 forintot és még adok további összeget is, de ezért választanod kell az alábbi két lehetőség közül:

1. Kapsz még 10 000 forintot.
2. Földobok egy pénzérmét. Ha fej, kapsz még 20 000 forintot, ha írás, nem kapsz több pénzt.

Melyik lehetőséget választod?

Az a tapasztalat, hogy az emberek többsége szívesebben választja az első változatot, a kockázatmentesen megkapható 10 000 forintot.

MÁSODIK VÁLTOZAT

Adok neked 40 000 forintot, de választanod kell az alábbi két lehetőség közül:

1. Vissza kell adnod 10 000 forintot.
2. Földobok egy pénzérmét. Ha fej, akkor vissza kell adnod 20 000 forintot, ha írás, megtarthatod mind a 40 000 forintot.

Melyiket választod?

Ebben az esetben az emberek többsége a második lehetőséget választja, azaz inkább a kockázatos 20 000 forintot, mint a kockázatmentes 10 000 forintot (Dawes 1988, 34. o.).

Azt hiszem könnyű belátni, hogy a két változat számtani és forint szempontból teljesen egyenértékű. Ugyanazok az összegek és ugyanazok a választási dilemmák. Mégis eltérő módon reagálunk a két változatra. De nézzünk egy élet- és sajtóközelibb dilemmát, amelyet Tversky és Kahnemann agyaltak ki, s egy kísérlet keretében meg is vizsgálták a fenti játéknak megfelelő hatást (Tversky és Kahnemann 1974).

ELSŐ VÁLTOZAT

Képzeljük el, hogy az ország egy ritka ázsiai betegség fölbukkanására készül föl, amely várhatóan 600 ember halálát okozza. A betegséggel szembeni fellépésre két alternatív programot javasolnak a szakemberek. A programok következményeire az alábbi pontos, tudományos becslések szolgálnak:

- Ha az **A** programot választják, akkor 200 embert meg fognak menteni.
- Ha a **B** programot választják, akkor $\frac{1}{3}$ a valószínűsége annak, hogy mind a 600 embert megmentik, $\frac{2}{3}$ a valószínűsége annak, hogy senkit sem mentenek meg.

Melyik program mellett döntene?

Képzeljük el, hogy az ország egy ritka ázsiai betegség fölbukkanására készül föl, amely várhatóan 600 ember halálát okozza. A betegséggel szembeni fellépésre két alternatív programot javasolnak a szakemberek. A programok következményeire az alábbi pontos, tudományos becslések szolgálnak:

- Ha a **C** programot választják, akkor 400 ember meg fog halni.
- Ha a **D** programot választják, akkor $1/3$ a valószínűsége annak, hogy senki sem hal meg, $2/3$ a valószínűsége annak, hogy mind a 600 ember meghal.

Melyik program mellett döntene?

Ez a dilemma egy kissé összetettebb, mint a játék volt, de a lényege nyilvánvalóan ugyanaz. Lássuk, hogy milyen eredményre vezetett a kísérlet. A két változatot két különböző, de ugyanolyan összetételű csoport kapta meg. Akik az első változatot kapták, azoknak 72 százaléka választotta az **A** alternatívát és 28 százaléka a **B** alternatívát. Akik a 2. változatot kapták, azoknak 22 százaléka választotta a **C** alternatívát és 78 százaléka a **D** alternatívát. Mi a különbség? Az első változat esetében 72 százalék találta jobb megoldásnak, ha 200 ember marad életben (és 400 hal meg), a második változatban 22 százalék találta jobb megoldásnak, ha 400 ember hal meg (és 200 marad életben). Az eredmények magukért beszélnek.

A tanulság ebből a két példából az, hogy drámaian megváltoztatja a helyzet észlelését és az ítéletünket a megfogalmazás módja. A kísérlet döntéshozói kerülni igyekeztek a kockázatot, amikor életek *megmentéseként* fogalmazták meg a dilemmát, és keresték a kockázatot, amikor életek *elvesztéséről* szólt a szöveg. Ennek a jelenségnek, amit a *keretezés hatásának* nevezünk, a főcímek megfogalmazásában többféle következménye lehet. Az egyik megfelel annak, amit a Tversky és Kahnemann-féle kísérletben láttunk. De fogalmazhatunk egy kissé általánosabban is. Ha veszteségekként állítjuk be a kétértelmű eseményeket, akkor ezzel pesszimizmust, a fennálló rendszerrel, politikussal szembeni kritikát sugalmazunk; ha nyereségként, akkor ezzel szemben optimizmust és bizalmat. Ha veszteségként fogalmazzuk meg az eseményt, akkor a passzivitást, a beletörődést sugalmazzuk, míg ha nyereségként, akkor az a főcím üzenete, hogy érdemes tenni valamit. Lássunk most konkrét példát erre a különbségre a magyar napisajtóból.

A téma az úgynevezett kórházbezárás, s azon belül a pincehelyi kiskórház bezárása. Íme a két tudósítás. Az első a Népszava 1996. november 16-ai számából, a második a Magyar Nemzet 1996. november 18-ai számából.

MEGMENEKÜLHET A KÓRHÁZ

Tolnában keresik a lehetőséget, hogy ne kelljen bezárni a pincehelyi kórházat, ezért vélhetően egy másik kórházhoz – a szekszárdihoz, bonyhádihoz vagy dombovárihoz – csatolják az intézményt. Mint *Bach Józseftől*, a megyei közgyűlés elnökétől megtudtuk, a megye már nem ragaszkodik ahhoz, hogy végrehajtsa azt a kórház-racionalizálási koncepciót, amely az országban mintegy 20 kiskórház – így a 88 ágyas pincehelyi – bezárását jelentette volna. Az ok: a tervet az „előírányzott” 20 helyett csak Pincehely és – talán – Edelény esetében kívánják végrehajtani. Ha a többi megye – különös tekintettel Pest megyére – nem veszi komolyan a tervet, akkor Tolna sem kíván élenjáró lenni ebben a kérdésben – tette hozzá a megyei vezető.

Fellinger Károlyné, Tamási – az említett kórház fenntartó városának – polgármestere lapunknak elmondta, hogy a kórházbezárást elrendelő megyei egyeztető tanács döntését nem fogadják el, mert a hatályos törvény előírása szerint mind-egyik érintett fél aláírása szükséges egy-egy ilyen határozathoz. Tamási viszont nem adta hozzájárulását ehhez. Ennek ellenére – folytatta a városi vezető – úgy tűnik, hogy sikerül „megmenekülnie” a pincehelyi Szent Orsolya Kórháznak.

Bach József, a megyei közgyűlés elnöke szerint ehhez a népjóléti minisztérium és az országos egészségügyi pénztár „jóakarata” is szükséges.

VESZÉLYBEN EGY KÓRHÁZ

A múlt héten Tolnában tárgyalás tárgyalást követett a pincehelyi Szent Orsolya Kórház megmentéséért. A megyei és a városi vezetők, látva, hogy más megyékben nem hajtják végre az úgynevezett kórház-racionalizálási tervet, melynek során körülbelül 20-25 kis kórházat kellene országos szinten bezárni, sorra dolgozzák ki a megmentési alternatívákat.

Bach József, a Tolna Megyei Közgyűlés elnöke elmondta: körvonalazódni látszik egy olyan lehetőség, mely szerint megoldódhat a pincehelyi kórház sorsa. Oly módon, hogy az eddig meglevő szolgáltatásokat – a sebészetet, a belgyógyászatot és a nőgyógyászatot – a környék lakossága továbbra is a Szent Orsolya Kórházban vehetné igénybe.

A tárgyalások a kórházszervezet és az ágyszámok körül folynak. A megye az OEP-től éppen annyival kevesebb ágyszámra kapott finanszírozási ígéretet, mint amennyi Pincehely ágyszáma, ezért nyilvánvaló, hogy a „különbözetet” a további három megyei kórház között osztanák szét. Emellett – az eddigi tervek szerint – megszűnne a Szent Orsolya Kórház különálló intézmény lenni, azaz valamelyik másik kórházzal fuzionálna.

Az idézett cikkeknel nyilvánvaló, hogy a tartalom gyakorlatilag megegyezik – ha nem is olyan természetellenes mértékben, mint a kísérletek szövegeiben –, s a legfőbb különbség a főcímek keretezésében van. A két cím tartalmilag, logikai állításra lefordítva ugyanazt jelenti, hiszen ha egy kórház „megmenekülhet”, akkor abból következik, hogy veszélyben van, s ha „veszélyben van”, akkor abból következik, hogy még van mód a megmenekülésre. A keretezés szempontjából azonban döntően fontos, hogy mi az, ami *expressis verbis* elhangzik vagy le van írva, s mi az, amire következtetni kell. A keretet az explicit megfogalmazás adja meg. Mivel a közvetlenül nem érintett újságolvasók zöme – s valószínűleg ez a többség – megáll a főcím átfutásánál, a két cikk üzenete nyilvánvalóan gyökeresen eltér egymástól.

Gondolkodás nélküli reagálások

Legtöbb tevékenységünket úgy végezzük, hogy nem fordítunk rá koncentrált figyelmet, hanem a bevett sémáinkat használjuk az információ értelmezésére. Egy-egy felbukkanó támpont mozgósít bennünk egy sémát, valamilyen szokványos esemény, társas szituáció úgynevezett forgatókönyvét, ahol készen megvan az alapértelmezés szerinti eseménysor, szereposztás, tipikus kimenetek, s benne az adott helyzetben releváns reagálási lehetőségünk. Ezért egy jól megválasztott „hívó szóval” egy egész összefüggérendszer rekonstrukciója váltható ki, anélkül, hogy ez tudatosodna bennünk. Hogy a jelenség még világosabbá váljék, bemutatok egy kísérletet, amely egy végtelenül egyszerű társas forgatókönyv működését demonstrálja.

A kísérletet Ellen Langer végezte (Langer és munkatársai 1978), s az volt a célja, hogy megvizsgálja, csakugyan hajlamosak vagyunk-e „*mindless*”, azaz gondolkodás nélkül cselekedni, s hogy mi befolyásolja az ilyen reagálásunkat. A szívességgérés magatartási sémáját választotta a kísérlet anyagául, s abból indult ki, hogy egy „jól megformált” sémához arra van szükség, hogy legalább a következő három elem megfelelő sorrendben szerepeljen benne:

1. udvarias megszólítás,
2. maga a kérés,
3. a kérés indoklása.

A kísérletet egy könyvtárban végezte, ahol egy pénzbedobós fénymásoló gép üzemelt és rendszerint sorba álltak a használatáért. A kísérletvezető egy olyan asztalnál helyezkedett el, ahonnan jól láthatta a másológépnél álló sort. Egy munkatársának az volt a feladata, hogy menjen oda az éppen soron következő emberhez és kérje meg, hogy engedje maga elé. Három lehetséges formában fordulhatott az illetőhöz:

1. Elnézést kérek, van x oldal másolnivalóm. Megengedi, hogy Ön előtt használjam a gépet?
2. Elnézést kérek, van x oldal másolnivalóm. Megengedi, hogy Ön előtt használjam a gépet, mert le kell ezeket az oldalakat másolnom?
3. Elnézést kérek, van x oldal másolnivalóm. Megengedi, hogy Ön előtt használjam a gépet, mert nagyon kell sietnem?

A Langer által felállított minimális szívességgérési séma szerint az első változat hibás, mert csonka: hiányzik belőle az indoklás. A második változat formailag megfelel a sémának, de tartalmilag tautológia, így ha valaki belegondol, nem állja meg a helyét. Végül a harmadik formailag megfelel a sémának és tartalmilag sem sérti, jóllehet az indoklás – nyilván

szándékosan – nem olyan erős, hogy azt ne lehessen különösebb lelkifurdalás nélkül megtagadni; bárki rávághatja, hogy „Sajnálom, én is sietek”.

Az asztalnál ülő kísérletvezető megfigyelte, hogy mekkora köteg másolnivalóval állnak sorba az emberek. Amikor azt látta, hogy valaki viszonylag nagyobb mennyiséget akar másolni, akkor odaküldte a munkatársát, aki a három kérdés valamelyik véletlenszerűen kiválasztott változatával igyekezett előre kéredzkedni, mégpedig úgy, hogy a kérdésben az „x” helyére „3”-at helyettesített be. Ekkor 100 alkalom tapasztalatai után azt az eredményt kapták, hogy az első kérdésnek az emberek 60 százaléka, a másodiknak 93 százaléka, a harmadiknak pedig 94 százaléka engedelmeskedett. Ez elég magas aránynak mondható, de így is feltűnő a különbség a három változatra adott reagálások között. Nyilvánvalóan az történt, hogy a megszólítottak csupán annyira figyeltek oda, hogy nyugtázzák, formailag szabályos, a sémának megfelelő szívességgéréssel fordultak hozzájuk, s már engedelmeskedtek is. Az arányokból kitűnik, hogy a 2. változat ostoba tautológiáján gyakorlatilag senki nem akadt fenn, míg ha elmaradt az indoklás, akkor egyharmaduk megtagadta a szívességet.

A kísérlet második fordulójában a szívesség mértékén változtatott a kísérletvezető: amikor azt látta, hogy az éppen soron következő alig néhány oldalt akar másolni, akkor a munkatársa a szívességgérésbe az „x” helyébe most harmincat helyettesített be. Ekkor gyökeresen megváltozott a kép. Azon kívül, hogy jóval kevesebben tettek eleget a kérdésnek, most a csonka és a tautologikus első és második változatot kezelték egyformán és engedtek a kérdésnek egyformán ritkán, míg a nem túlságosan ellenállhatatlan, de tartalmilag elfogadható indoklás kétszer annyi pozitív elbírálást kapott.

	1. kérdés	2. kérdés	3. kérdés
automatikus	60%	93%	94%
kontrollált	24%	24%	42%

Mivel a tipikus újságolvasás a legtöbb téma esetében inkább „mindless”, mint „mindful”, azaz inkább úgy működik, hogy a hívószóra mozgásba lendül a megfelelő sémánk és elhelyezi a benyomást a sémából, és nem az ingerből, a szövegből származó következtetésekkel együtt, arra kell számítanunk, hogy a főcímből így következtetett üzenet éri el az olvasót. Ez az üzenet pedig gyakran eltér, sőt gyakran jelentősen eltér a tényleges esemény „objektív” olvasatától – akár tudatos sugalmazásról van szó, akár pusztán „a jó hangzás miján” él a főcím egy adott fordulattal. Lássunk erre is példát.

A hír az, hogy a Balassa Kórház megszűnik aktív ágyakkal működő, hagyományos kórházként, és helyette gondozásra szoruló idős betegek számára szociális otthon jellegű ápoló otthon lesz belőle. Erről három országos napilapunk a következő főcímekben számolt be:

Magyar Hírlap október 4-ei szám 6. oldal:
Szociális otthon lesz a Balassa Kórház
Magyar Nemzet október 4-ei szám 4. oldal
Szociális otthon lesz a Balassa Kórház
Népszabadság október 4-ei szám 5. oldal
Bezárják a Balassa Kórházat

A gondolkodás nélkül olvasó ember számára a Népszabadság és a másik két újság tudósítása között óriási különbség van. A Népszabadság egy olyan sémát mozgósít, ami magában foglalja az intézmény felszámolását, a betegek eltávolítását, a személyzet szélnekeresztését, lelakoltatást stb. A tényleges tudósítás itt is szinte szó szerint megegyezik mindhárom újságban, s a főszöveg lényege az, amit a Magyar Hírlap és a Magyar Nemzet kiemelnek: átalakítják a kórházat ápoló otthonná. A Népszabadság nyilvánvalóan egészen mást üzen a főcímével.

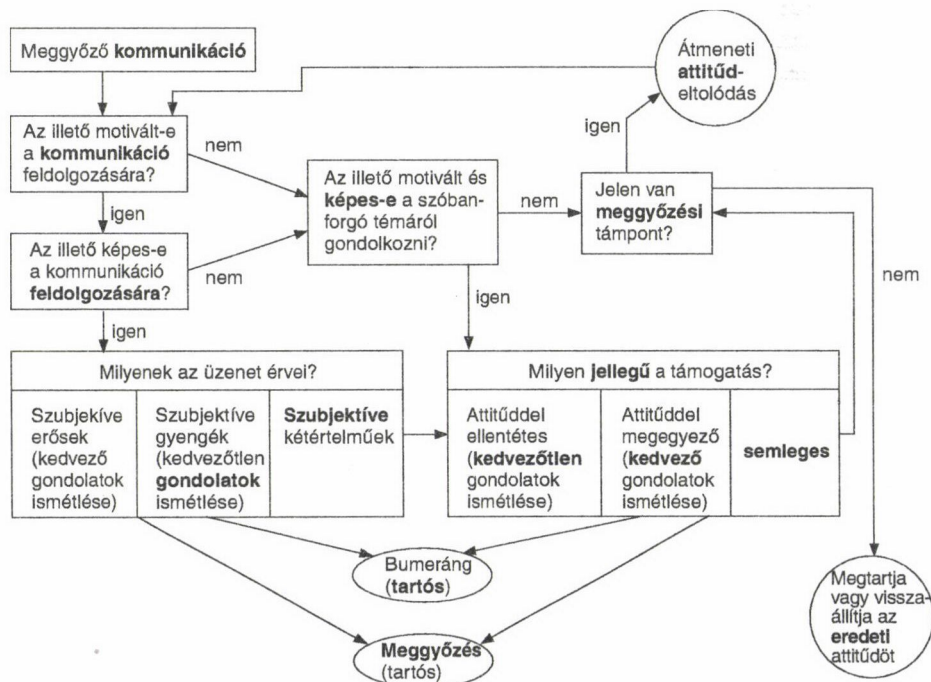
Még vadabb főcím-sugalmazással találkozunk a *Kurír* október 12-ei számának 4. oldalán: „Szülőakció a babamentőkért”. A cikk arról számol be, felmerült az az elképzelés, hogy a Tűzoltó utcai I. Gyermek Klinika az állítólag elavult épületből az átalakuló Kútvölgyi Kórház épületébe költözne, s ez ellen szülők egy csoportja tiltakozik. Talán ennek a főcímnek az üzenetét szükségtelen is részletesen elemezni.

Az elaboráció valószínűsége elmélet és a heurisztikák

Eddig két példát láttunk arra, hogy a főcím az alapos gondolkodást megkerülve fejtette ki hatását. Ideje, hogy ezt az információfeldolgozási üzemmódot szisztematikusan megvizsgáljuk és elhelyezzük abba a keretbe, amely a meggyőző kommunikációhoz való viszonyunkat általában jellemzi. Az elaboráció valószínűsége modell látszik ma erre legalkalmasabbnak a szociálpszichológiában (Petty és Cacioppo 1981). A modellt az 1. ábra diagramja mutatja be. Tekintsük át röviden, hogyan ragadja meg ez a modell azokat a gondolkodási folyamatokat, amelyeket a meggyőző üzenet az emberekből kivált.

1. ábra

Az Elaboráció Valószínűsége Modell

Alapjában véve két tényező határozza meg, hogy elgondolkozunk-e egy meggyőző üzenet tartalmán: a motiváció és a képesség. Láttuk a Langer-kísérletben, hogy nem vagyunk mindig motiváltak minden üzenet végiggondolására. Ha nem vagyunk kifejezetten érintve a témában, akkor kisebb költséggel jár vállalni azt a kockázatot, hogy megtévesztettek, manipulálnak bennünket, mint időt és energiát fordítani az utánajárásra. Tegyük föl egyelőre, hogy az illető motivált az üzenet végiggondolására. Ez azonban még nem elegendő az elaborációhoz, arra is szükség van, hogy képes legyen rá, mert rendelkezésére áll a szükséges tudás és megvan hozzá a kellő intelligenciája.

Tegyük föl, hogy emberünk nem csupán motivált, hanem rendelkezik a szükséges értelmi képességekkel is. Ekkor kerülhet sor az elaborációra, amikor alaposan szemügyre veszi az üzenet érveit. Ezt nevezzük az attitűdváltoztatás fő, vagy centrális útjának (Petty és Cacioppo 1986). Az elaboráció jellegét elsősorban a kommunikációban bemutatott érvek szubjektív minősége határozza meg. Ha az illető úgy észleli, hogy az üzenet erős, kényszerítő erejű érveket tartalmaz, akkor azzal kapcsolatban pozitív gondolatokon kérődzik, aminek az eredménye tartós meggyőzés; ha azonban úgy észleli, hogy gyengék az érvek, akkor a gondolkodás ellenérvekhez vezet, ezeket fogja ismételgetni, ami ellenkező irányba indítja el, mint az üzenet szándéka (bumeráng hatás).

Előfordul, hogy valaki vagy nem motivált, vagy nem képes arra, hogy gondolkodjon a meggyőző üzenet felől. Ekkor azonban még mindig előfordulhat, hogy magáról a témáról motivált és képes gondolkodni. Például az illető számára nagyon fontos a téma, de az üzenet érveit képtelen megérteni, ezért az érvek elaborációjára nem kerülhet sor. Ilyenkor nem az üzenet érvei, hanem a már korábban meglévő nézetei, attitűdjei irányítják a gondolkodását. Ha ez az attitűd pozitív volt, akkor a gondolkodás ezt erősíti meg; ha negatív volt, akkor a gondolkodás nyomán még negatívabb lesz. Ha tehát az attitűddel ellentétes dolgot támogat az üzenet, akkor negatív gondolatokat provokál és az eredeti attitűd még negatívabbá válik; ha a meglévő attitűddel megegyező gondolkodásra indítja az illetőt, akkor a pozitív attitűd erősödik tovább. Ha az üzenet érveit sem erősnek, sem gyengének nem tartja az illető, akkor egy idő után elkezd maga kitalálni érveket, s ez is oda vezet, hogy a kiinduló attitűdje erősödik meg.

Végül ha az üzenet feldolgozására nem motivált vagy nem képes, sőt, a szóban forgó témáról sem motivált vagy képes gondolkodni, de a helyzet mégis olyan, hogy valamilyen véleményt kell kialakítania, akkor olyasmi után kutat, hogy van-e valami támpont, aminek alapján eddigi tapasztalatait, szokásos reakcióit megidézve felszínes, Langer terminológiájával „mindless” választ adhat. A Petty és Cacioppo-féle modell ezt az attitűdváltoztatás mellék- vagy perifériás útjának nevezi, s jellemző, hogy ilyenkor úgynevezett „heurisztikákat” alkalmazunk (Eagly és Chaiken 1984). Ilyen, ítéletünket befolyásoló heurisztika például, hogy az adott információ mennyire jól reprezentálja a releváns sémánkat, az információ szakértő vagy laikus forrásból származik-e, sok vagy kevés érvet képes-e felsorakoztatni függetlenül azok minőségétől.

A modell elsősorban hosszabb meggyőző üzenetek hatását magyarázza, több eleme azonban jól alkalmazható a főcímek hatásmechanizmusára is. Két mozzanatát emeljük ki alább:

- amikor nem az üzenet, hanem a téma indítja gondolkodásra az olvasót,
- amikor heurisztikák hatása várható.

Az újságolvasó számára gyakori élmény, hogy különféle politikusi és szakértői érveket, adatokat, összefüggéseket zúdít rájuk egy cikk a témával kapcsolatban, s az sem ritka,

hogy ezek között az újságíró meg sem próbál világos, érthető rendszert teremteni, összefüggéseket feltárni, vagy egyszerűen csak a laikus olvasó számára érthetővé tenni. Ilyenkor értelemszerűen hiányzik a képesség az elaborációra, miközben a motiváció lehet, hogy megvan arra, hogy a témáról gondolkozzon. Markánsan ilyen téma az egészségügy, azon belül is az úgynevezett kórházleépítés. Ragadjunk ki ebből egy esetet: a Kútvölgyi ügyét. Itt az olvasó számára követhetetlenül bonyolult szempontrendszerek, tulajdonosi és kezelői viszonyok vannak (mikor és miért kapta a SOTE, mi a valódi kompetenciája a SOTE rektorának, amikor megkapta milyen kikötések voltak a háziorvos képzésre vonatkozólag, milyen részlegeket akarnak odaköltöztetni, azok akarnak-e menni vagy sem, ha nem, akkor miért nem stb.), miközben létezik egy általános, a sajtó által elevenen tartott sémája, amely szerint a kórházi ágyszámok csökkentése egyenlő a kórházak bezárásával, mind a csökkentés, mind a bezárás rossz dolog, árt a népjólétnek és a nép egészségnek.

Az ilyen esetben a főcímnek óriási jelentősége van, mert beindítja a motivált, de a cikk tartalmát követni, s így elaborálni képtelen olvasó gondolkodását. A hír, a cikk üzenete ezért az lesz, amit a főcím sugall, s amilyen gondolatokat kivált az olvasóban. Ha ezek a gondolatok megegyeznek már meglévő – gyakran sematikus, sztereotip – attitűdjével, akkor azt erősíti meg. Tehát, miközben látszólag betartja a korrekt tájékoztatás szabályát, pontosan leírja az adatokat, a felek álláspontját, elérheti, hogy ezzel éppen ellentétes attitűdök maradjanak fenn vagy erősödjének meg.

Lássuk példáinkat az egyébként eléggé hosszantartó és efféle jelenségekben gazdag „kútvölgyi”-témából:

Magyar Nemzet 1996. október 6-ai szám 10. oldal:
Ne legyen áldozat a Kútvölgyi
Népszabadság 1996. október 19-ei szám 18. oldal:
Volt egyszer egy Kútvölgyi
Magyar Hírlap 1996. október 19-ei szám 4. oldal:
A Kútvölgyi végnapjai

Csak emlékeztetőül: a kórházat senki nem akarja felszámolni, felrobbantani, nem akarják se bankká, se bordélyházzá alakítani, hanem arról van szó, hogy az Orvosegyetem néhány klinikája költözne bele, s így módosulna a kórház jelenlegi funkciója. Az ezt ellenzők a mai funkciójában érintetlenül szeretnék megtartani. A cikkek az ezzel kapcsolatos pro és kontra nézetekről és a vita pillanatnyi állásáról szólnak. Ebben a szituációban a melodramai főcímek egyértelműen annak a lobbynak az álláspontja felé hajlítják az elaborációra képtelen olvasót, amelyik a Kútvölgyi érintetlenségében érdekelt. Abból indulnak ki, hogy már kialakult minden kórházakkal kapcsolatos változtatással szemben egy masszív negatív attitűd, ezért ha a főcím ezekkel megegyező álláspontot sugalmaz, akkor az ennek kedvező gondolatokat vált ki, s a reformmal szemben negatív attitűdöt tartósan megerősíti.

A főcímekben alkalmazott heurisztikák közül itt csupán egyet mutatok be illusztráció gyanánt, de ezt két oldalról. Ez a heurisztika abban áll, hogy ha magam úgy érzem, nem vagyok kompetens véleményt alkotni valamiről, vagy nem akarom a véleményalkotáshoz szükséges időt és energiát ráfordítani, és kapok olyan támpontot, ami az üzenet forrásának hitelességét, például szakértelmét mutatja, akkor az információfeldolgozási folyamatot rő-

vidre zárva úgy határozok, hogy elfogadom az illető álláspontját – nem azért, mert az érvei meggyőztek, hanem azért, mert a róla kapott értesülések alapján jó esélyt látok arra, hogy neki legyen igaza. Ennek a heurisztikának pozitív felhasználása a következő főcím: „Kovács Pál exminiszter szerint gyógyítható az egészségügy.” Ha az olvasó a cikkben kifejtett érvek és felsorakoztatott adatok tekintetében nem érzi magát kompetensnek, vagy egyszerűen nincs kedve elolvasni magát a cikket, akkor a forrás megnevezése – Kovács Pál –, és az a körülmény, hogy az illető „exminiszter”, azaz bizonyára van tapasztalata a témában, elegendő alapul szolgálhat ahhoz, hogy „a tapasztalt szakértőnek valószínűleg igaza van” heurisztikával éljen, és elfogadja a főcímben megfogalmazott álláspontot.

Ennek a heurisztikának a fonák használatára lehet példa a következő eset tálalása. A Népjóléti Minisztériumnak volt egy olyan terve, hogy egyesíti a Sportkórházat, a Rehabilitációs Intézetet és az ORFI-t. Ebben az ügyben Szabó György népjóléti miniszter exponálta magát. Végül az általa kijelölt szakértő, Veér András, nem javasolta a terv megvalósítását, aminek nyomán a miniszter is elállt attól. Erről a döntésről az adott napon három napilap tudósított. Íme a főcímek:

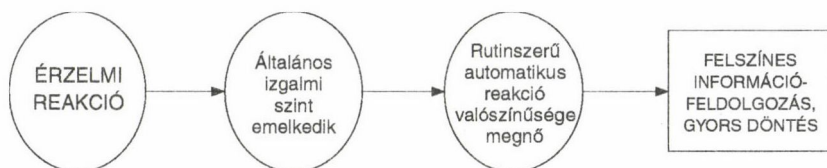
Új Magyarország 1996. október 30-ai szám 5. oldal:
Elvetélt miniszteri ötlet
Népszava 1996. október 30-ai szám 3. oldal:
Nem egyesítik az intézményeket
Kurír 1996 október 30-ai szám 4. oldal:
Marad a kórház

Míg a Népszava és a Kurír a döntés szervezeti lényegére vonatkozik, addig az Új Magyarország arra teszi a hangsúlyt, hogy a minisztertől származó elgondolás hiúsult meg. A fenti „szakértő” heurisztikának a negatív kihasználásáról van szó, hiszen éppen a szakértelmet vitatja el, s azt, hogy annak alapján valószínűleg neki van igaza. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen döntéstől a miniszter épp úgy lehet kompetens, mint inkompetens, a heurisztika mégis az utóbbit erősíti meg.

Az érzelmek hatása az információfeldolgozásra

Eddigi gondolatmenetünknek megfelelően az érzelmeknek az információfeldolgozásra gyakorolt hatásai közül azt fogjuk kiemelni, amely a tudatos, mérlegelt feldolgozással szemben a rutinszerű, automatikus feldolgozást segíti elő. A szociálpszichológia régi megfigyelése, amelyet eredetileg a társas facilitáció és gátlás jelenségkörében fogalmaztak meg, hogy az izgalmi szint növekedése a nagyon ismerős, rutinszerű feldolgozásnak kedvez. Ezt az összefüggést céljaink szempontjából a 2. ábrával foglalhatjuk össze:

A főcímek hatásmechanizmusára vonatkozólag ebből azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy az erős érzelmet kiváltó fogalmazás megemeli az olvasó izgalmi szintjét, s ez a felszínes, a sémákon alapuló, „mindless”, inkább a heurisztikákat előnyben részesítő, perifériás feldolgozásnak kedvez. Egy ilyen cím hatására az olvasó az előítéleteire fog hagyatkozni, s vagy el sem olvassa magát a törzset, hanem inkább „kitalálja”, hogy mi lehet annak az üzenete, vagy ha el is olvassa, értelmezési mechanizmusait a sémáin alapuló torzítás és szelekció fogja jellemezni, s így a sémáinak megfelelő olvasatot lát bele a szövegbe. Ez a pszichológiai mechanizmus a média súlyos dilemmájára mutat rá. Hiszen a főcímnak épp az a funkciója, hogy figyelmet keltsen, a figyelemkeltéssel pedig könnyen és gyakran vele jár olyan eszközök alkalmazása, amelyek az érzelmeire hatnak, de legalábbis izgalmi szintet emelnek. Ezért a főcímeknek ez a sémák irányában figyelemszűkítő, torzító hatása sajnos aligha küszöbölhető ki. Lássunk néhány markáns példát ezekre a címekre is!

Az I. Gyermek Klinika költözésének tervéről tudósító cikkek:

Mai Nap 1996. október 9-ei szám 5. oldal:

Elvérzik a klinika

Kurír 1996. október 12-ei szám 4. oldal:

Szülőakció a babamentőkért

A Kútvolgyi Kórház átszervezésének terveiről tudósító cikkek:

Magyar Nemzet 1996. október 6-ai szám 10. oldal:

Ne legyen áldozat a Kútvolgyi

Népszabadság 1996. október 19-ei szám 18. oldal:

Volt egyszer egy Kútvolgyi

Magyar Hírlap 1996. október 19-ei szám 4. oldal:

A Kútvolgyi végnapjai

A kórházi ágyak számának csökkentéséről tudósító cikkek:

Új Magyarország 1996. október 29-ei szám 1. és 4. oldal:

Ágylázhalál

Kurír 1996. október 19-ei szám 5. oldal:

Sátáni ágyszám

Az utolsó példánk („Sátáni ágyszám”) különösen tanulságos a blikkfang torzító hatására. A cikk törzse beszámoló arról, hogy Szabó György miniszter átadta az ágyszámcsökkenésen már átesett és most modernizált nagykanizsai kórház új szárnyát. Mellékesen kiderül, hogy a csökkentés eredményeként jelenleg 666 kórházi ágy áll rendelkezésre – innen a cím.

Torzító mechanizmusok

A fentiekben bemutatunk néhány általános szociálpszichológiai mechanizmust, amelyek mintegy szinergizmusban abba az irányba hatnak, hogy az olvasó, ha személyében nem különösen érdekelt a cikk témájában, akkor

- a főcím által kiváltott sematikus asszociációk, következtetések alapján alakítsa ki véleményét a cikk üzenetéről, anélkül, hogy elolvasná és racionálisan feldolgozná annak tartalmát, vagy
- a főcím befolyására a törzs üzenetét eleve torzított formában, a főcím által mozgósított sémáknak megfelelő értelmezéssel, szelektív módon dolgozza fel.

A főcímek esetén a figyelemkeltés, a blikkfang követelménye több szempontból is hozzájárul a cikk tartalmának, „hírének” torzított feldolgozásához.

- A figyelem hatásos megragadása érdekében gyakran folyamodik közhelyszerű, sablonos asszociációkhoz, amelyek könnyen megtalálják az utat a pástázó figyelem esetén is az olyan attitűdökhöz, amelyek az üzenet iránt fölkelthetik az érdeklődést.
- A figyelemfelkeltés gyakori eszközeként előszeretettel fogalmaznak olyan stílusban, amely érzelmeket korbácsol fel az olvasóban.

Mindkét mechanizmus a sematikus, felszínes információfeldolgozásnak és értékítéleteknek kedvez, ami egyaránt a demagógia velejárója. Vannak esetek, amikor tudatos manipulatív szándék is feltételezhető az újságíró részéről. Ebben az esetben a főcím demagóg hatása azt a célt szolgálja, hogy a törzsnek az újságíró politikai szándékával ellentét, vagy legalábbis attól jelentősen eltérő „objektív” tartalmának feldolgozását, tudatosítását megakadályozza. De azt is láttuk, hogy ilyen manipulatív szándék nélkül is érvényesülhet a demagógia irányába torzító hatás egyszerűen azért, mert a főcímek figyelemkeltő voltának követelménye óhatatlanul a felszínes, sematikus torzításoknak kedvez.

A FŐCÍMEK KONSTRUÁLÁSÁNAK NÉHÁNY PRAGMATIKAI SZEMPONTJA

A főcím megalkotásakor két alapvető szempontot kell követnie az újságírónak:

- figyelemkeltés,
- lényegkiemelés.

A figyelem felkeltésénél láttuk, hogy milyen pszichológiai mechanizmusokra lehet támaszkodni, s azt is, hogy olykor a cél érdekében a pontos és hiteles tájékoztatás elvét megsértve demagóg eszközökkel is él a sajtó. Ezeket az eseteket úgy is fölfoghatjuk, hogy a második szempont, a lényegkiemelés rovására kedveznek a figyelemkeltésnek. De milyen kritériumokat állíthatunk a lényegkiemelő funkció elé, amikor ezt a kritikát megfogalmazzuk? Alább a racionális és együttműködő kommunikáció Paul Grice-től származó elveit használjuk föl a kritériumok megragadására.

Az együttműködő kommunikáció Grice-féle elmélete

A kommunikációnak először is van egy nagyon általános alapfeltétele. Ez *sine qua non*. Grice ezt az Együttműködés elvének nevezi, s így határozza meg:

Az Együttműködés elve: hozzájárulásod a beszélgetéshez feleljen meg annak, amit a beszélgetés adott szakaszában a beszélgetés elfogadott célja vagy iránya megkövetel.

Ha például a beszélgetés hallgatólágosan elfogadott célja és iránya szerint a kórházi ágyak számának csökkentéséről folyik a szó, akkor csak abban az esetben mondható, hogy együttműködök a kommunikációban, ha mondanivalóm valamilyen felismerhető módon ehhez a témához kapcsolódik. Nem kezdhetek el minden átmenet nélkül arról a témáról beszélni, hogy van-e élet a halál után. Ha ezt az általános elvet elfogadjuk, akkor négy kategóriát különíthetünk el, amelyeket Grice a Mennyiség, a Minőség, a Viszony és a Mód kategóriáinak nevez, s amelyek alá azután specifikusabb maximák és almaximák sorolhatók.

A **Mennyiség** kategória a nyújtandó információ mennyiségével kapcsolatos és az alábbi maximák tartoznak alá:

1. Legyen hozzájárulásod olyan informatív, amennyire a beszélgetés aktuális célja megkívánja.
2. Ne legyen hozzájárulásod informatívabb, mint amennyire a beszélgetés aktuális célja megkívánja.

Illusztráljuk ennek a maximának a működését egy példán! A szituáció legyen a következő! Tizenéves lány szemlátomást elmenni készül hazulról. Anyja megkérdezi:

– Hová mész kislányom?

Íme három lehetséges válasz, amit a lány adhat:

- (i) – Moziba megyek a barátommal.
- (ii) – El.
- (iii) – Dr. Kucsera Antal és felesége, Felsőcsatári út 98/b, 3. emelet 5, a lifttől balra a második ajtó.

Az első válasz teljesen együttműködő, a lány pontosan annyit mond, amennyi a hallgató kérdésére megfelelő válasz. A második és a harmadik ellentmondást okoz. A lány együttműködik a beszélgetés fenntartásában (hiszen megtehetné, hogy szó nélkül kimegy és bevágja az ajtót), de vagy kevesebbet mond az adott helyzetben elvárhatónál, vagy többet. Ezzel anyját arra indítja, hogy következtessen arra az üzenetre, amit a megnyilatkozásával közvetve fejez ki. Hogy példahelyzetünkben mi lehet ez az üzenet, azt az olvasó fantáziájára bízom. Mindhárom válaszlehetőségnél föltételeztük, hogy azok tartalma igaz. Természetesen előfordulhat, hogy az (i) látszólag teljesen helyénvaló válasz egyszerűen hazugság, s a lány valójában a Nemzeti Casinóba megy rulettezni. Ez utóbbi szemponttal állnak kapcsolatban Grice következő maximái.

A **Minőség** kategóriához tartozik egy főmaxima – Törekedj arra, hogy hozzájárulásod igaz legyen – és két specifikusabb maxima:

1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy véled, hogy hamis.
2. Ne mondj olyasmit, amiről nincs megfelelő bizonyítékom.

Azt hiszem e két parancsolat eléggé magától értetődő. Rémes lenne olyan világban élni, ahol nem építhetünk arra, hogy partnereink többnyire igazat mondanak. Persze az érdekes helyzetek akkor állnak elő, ha megsértik ezeket a parancsolatokat. Erre rövidesen visszatérünk.

A **Viszony** kategóriához egyetlen maxima tartozik, nevezetesen: „Légy releváns”, azaz hozzájárulásod legyen közlésre érdemes és a tárgyhoz tartozó.

Végül

a **Mód** kategóriája (nem mit, hanem hogyan) tartalmazza a „Légy világos” főmaximát és egyéb különböző maximákat, mint például:

1. Kerüld a homályos kifejezéseket.
2. Kerüld a kétértelműséget.
3. Légy rövid (kerüld a fölösleges bőbeszédűséget).
4. Fejezd ki magad rendezetten.

Ezek a maximák olyan általánosak, hogy szinte üres trivialitásnak tűnnek. Valódi jelentőségük a kommunikáció finom szervezésében akkor tárul föl, ha megsértjük valamelyiküket. De nem akárhogy kell ehhez megsértenünk őket. Grice a parancsolatok felrúgásának négy módját különbözteti meg, ezek közül azonban számunkra most csupán egynek van komoly jelentősége. Ez pedig az, amikor fenntartjuk az együttműködést a sikeres kommunikáció érdekében, ezt világossá is tesszük partnerünk számára, s ezzel együtt sértjük meg valamelyik maximát. Ezt az esetet Grice úgy hívja, hogy *a maxima kihasználása*. Ez a manőver arra készíti a hallgatót, hogy a kontextus segítségével kikövetkeztesse a beszélő valódi mondanivalóját. Lássunk erre egy példát! Az a főcím, hogy „Megmenekülhet a kórház”, megsérti a relevancia maximáját, hiszen az olvasó számára nem volt tisztázva, hogy a szóban forgó kórház veszélyben van. Akkor felelne meg a racionális együttműködő kommunikáció elvein belül a relevancia maximájának, ha valahogy így hangozna: „Bezárás fenyegeti a pincehelyi kórházat, de megmenekülhet.” Az eredeti főcím ugyanakkor tekinthető úgy, hogy a magasabb szintű elvet, az együttműködés elvét nem rúgja föl, az olvasó a főcímmel kapcsolatos szokásokból, az újság normáiból stb. következtetni fog arra, hogy a törzsben lévő információ elegendő lesz a relevancia helyreállításához.

A fent vázolt elvek alapján a főcímek pragmatikájának tentatív kategorizálására tesszünk kísérletet, amely pragmatikai szempontból közelíti meg a demagógia jelenségét.

1. A főcímek megkonstruálásának együttműködő stratégiai

- Objektív lényegkiemelő
- Értelmező lényegkiemelő

2. A főcímek megkonstruálásának nem együttműködő, manipulatív stratégiai

- Elfogult lényegkiemelő
- A valódi üzenetet elrejtő

A főcímek megkonstruálásának együttműködő stratégiai

Együttműködő stratégián azt értjük, hogy a főcím a törzs tartalma, mint kontextus, szempontjából nem sérti meg a Grice-féle maximákat, vagy ha megsérti is, azt a kihasználás alapján teszi, azaz nyíltan vállalja valamelyik maxima megsértését és a törzsben helyreállítja az együttműködés elvének megfelelő helyzetet. Tehát a lényegkiemelés aktusát az Együttműködés Elv érvényének fenntartása mellett végzi el.

– *Objektív lényegkiemelő stratégia*

- Példák:
  - Lemondott az orvostovábbképző rektora
  - A Fidesz átalakítaná az egészségügy finanszírozását
  - Szociális otthon lesz a Balassa Kórház
- Ellenpéldák: ugyanaz a hír eltérő a főcímmel
  - Egészségügy: cinizmus kontra szakma
  - Átalakítandó finanszírozás
  - Bezárják a Balassa Kórházat
- A lényegkiemelés a tartalom sűrítésére korlátozódik, az ezzel óhatatlanul együtt járó hangsúlybeli állásfoglaláson *túl* nem hordoz értelmező üzenetet. Ilyenkor minden maximát szem előtt tart.

– *Értelmező lényegkiemelő stratégia*

- Példák:
  - Megmenekülhet a kórház
  - Veszélyben a kórház
  - Elvetélt miniszteri ötlet (ellenpélda: Nem egyesítik az intézményeket)
- A lényegkiemelésre úgy kerül sor, hogy a törzs valamilyen értékelést kifejező implikációja lesz a főcím, s ezzel átmenetileg megsérti valamelyik maximát, de a törzsben kifejti az értelmezés indokait, s ezáltal helyreállítja az Együttműködési Elv érvényét.

A főcímek megkonstruálásának nem együttműködő, manipulatív stratégiai

Nem együttműködő stratégián azt értjük, hogy a lényegkiemeléskor megfogalmazott implikációt nem fejt ki, nem igazolja a törzsben, s ezáltal nem áll helyre az Együttműködési Elvének érvénye.

– *Elfogult lényegkiemelő stratégia*

- Példa:
  - Bezárják a Balassa Kórházat
  - Egészségügy: cinizmus kontra szakma
- Ellentmondás van a törzs információja és a főcím által kiemelt lényeg között, azaz a lényegkiemelés sérti valamelyik maximát. Ezt az ellentmondást azonban nem oldja föl a törzsben, nem indokolja. Első példánkban a törzs információjából az következik, hogy átalakul az intézmény, ami nem azonos a bezárással, jöllehet jelenlegi állapota csakugyan megszűnik. Ezt az ellentmondást nem oldja fel, nem indokolja, így a Minőség maximáját sértve félrevezetheti az olvasót. Kiemeli a törzs lényegét, de egy elfogult értelmezést sugalmazva.

– *A valódi üzenetet elrejtő stratégia*

- Példa:
  - Sátáni ágyszám
  - Elvérzik a klinika
- Ez a stratégia a Relevancia maximáját megsértve nem a törzs üzenetének lényegét emeli ki (első példánkban a figyelemkeltés érdekében egy mellékes mozzanatot ragad ki), s ezzel a törzs tartalmát illetően téveszti meg az olvasót. Ezáltal az az olvasó, aki csak a főcímmre szorítkozik, nem tudja meg, miről szól az üzenet.

ÖSSZEFOGLALÁS

Abból a feltevésből indultunk ki, hogy az újságolvasók többsége a cikkek többségét inkább csak átfutja, mintsem alaposan, kritikai beállítottsággal áttanulmányozná. Megmutattuk azokat a legfontosabb szociálpszichológiai mechanizmusokat, amelyek ebben a helyzetben oda vezetnek, hogy a főcímeknek jelentős és az objektív hírt jelentősen befolyásoló hatásuk van. Rámutattunk, hogy ez a hatás természeténél fogva erős hajlamot mutat a demagógiára, s hogy ennek a körülménynek részben a főcím figyelemkeltő funkciójában rejlik a magyarázata. Azt is láttuk azonban elemzésünk során, hogy a figyelemkeltő és lényegkiemelő funkció nem mond szükségképpen ellent egymásnak. Ezt a gondolatmenetet követve a főcím és a törzs viszonyára alapozott pragmatikai kategorizálást javasoltunk, ami a demagógia szempontjából is kritériumot kínálhat.

IRODALOM

Dawes, R. M. (1988) *Rational choice in an uncertain world*. New York: Harcourt, Brace, Jovanovich Publishers.

Eagly, A. H. and Chaiken, S. (1984) Cognitive theories of persuasion. In L. Berkowitz (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* (vol. 17.), Orlando, Fla: Academic Press.

Langer, E., Blank, A. and Chanowitz, B. (1978) The mindlessness of ostensibly thoughtful action: the role of placebic information in interpersonal interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 635–42.

Petty, R. E. and Cacioppo, J. T. (1981) *Attitudes and persuasion: classic and contemporary approaches*. Dubuque, Iowa: Wm C. Brown.

Petty, R. E. and Cacioppo, J. T. (1986) The elaboration likelihood model of persuasion. In L. Berkowitz (ed.) *Advances in Experimental Social Psychology* (vol. 17.), Orlando, Fla: Academic Press.

Tversky, A. and Kahneman, D. (1974) Judgement under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124–1131.

Bajomi-Lázár Péter

A GERILLA-RÁDIÓKTÓL A KERESKEDELMI HÁLÓZATOKIG. A HELYI RÁDIÓK FRANCIAORSZÁGBAN

Magyarországon a média pluralizálódása, vagyis a helyi – közösségi vagy kereskedelmi – rádiók és a kábeltévék megjelenése jó 15 éves késéssel követte a nyugat-európai állami műsorsugárzási monopóliumok megszűnését. Az alapjaiban eltérő kulturális-politikai környezet miatt hiábavaló volna közvetlenül összehasonlítani a hazai média átalakulását azokkal a változásokkal, amelyek a nyugati médiában másfél évtizeddel ezelőtt kezdődtek. Mégis, mivel az elektronikus sajtó és társadalmi szerepe átalakulóban van a mai Magyarországon, érdemes szemügyre vennünk, hogy a helyi média megjelenése máshol milyen változásokat hozott. Az alábbi esettanulmány – a közösségi rádiók történetére összpontosítva – arra a kérdésre keres választ, hogy az elmúlt másfél évtizedben Franciaországban, a helyi rádiós mozgalom ősházájában hogyan alakult át a média, és hogyan változott meg társadalmi szerepe.

A helyi rádiók története

Az első olyan franciaországi rádióállomás, amely megtöri az állam műsorsugárzási monopóliumát, a Lille mellett diákok által működtetett *Radio Campus* 1969-ben. E példának egészen 1977. május 13-áig nem volt követője. Ekkor sugározza első illegális műsorát a *Radio-Verte* (Zöld Rádió). Következő, négy nappal később sugárzott adását már zavarja a *Télédiffusion Française*, a frekvencia-felügyeleti hatóság. Július 12-én lép az éterbe a montpellier-i *Radio-Fil-Blue* (Kék Szalag Rádió). „Egyetlen célunk az, hogy – elvi okokból – megtörjük az állam sugárzási monopóliumát” – mondja a rádiót működtető két gaullista ügyvéd. A jobboldali elkötelezettségű kalózok¹ példáját a Szocialista Párt követi: első illegális adóját *Radio-Riposte* (Csattanós Válasz Rádió) néven kezdi működtetni. Az adókészüléket a párt egyik parlamenti képviselőjének párizsi lakásában állítják fel. A szocialisták interjút készítenek François Mitterand leendő köztársasági elnökkel, a párt első emberével. Mitterand nyíltan támogatja az állam műsorsugárzási monopóliumát.

A következő hónapokban megsokszorozódik a kalózárádiók száma. Nem törődve a rendőrséggel karöltve fellépő frekvenciahatósággal, az adások rendszeres zavarásával és az alkalmi házkutatásokkal, a legkülönbözőbb csoportok nyúlnak e hatékony és olcsó kommunikációs eszközhöz: környezetvédők, bevándorlók, anarchisták, feministák. A *Radio-Beau-*

Délire (Szép Delírium Rádió), a *Quelle-était-verte-ma-radio* (Milyen zöld volt a rádióm) és társaik egyre népszerűbbek – nem véletlen, hogy a közelgő választásokra készülők pártok egyre halkabban követelik, hogy a kormány lépjen fel a törvénysértők ellen.

A Szocialista Párt győzelme 1981. május 10-én új fejezetet nyit a szabad rádiók történetében. Bár a frekvenciahatóság még mindig zavarja a kalózok adásait, többé nem nehezedik tényleges nyomás a műsorkészítőkre: véget érnek a rendőrségi házkutatások. Az új médiatörvény az 1982. január 21-ei *Journal Officielben* lát napvilágot. Az első engedélyt ugyanebben az évben, decemberben adja ki a felelős *Haute Autorité*.²

Ma Franciaországban a felhasználható frekvenciák mintegy 28 százalékan sugároznak közösségi műsorszolgáltatók. Az ilyen állomások számát egyes források 737-re teszik (Les chiffres clés... 1993).

A közösségi rádiók típusai

A rádióállomásokat rendszerint tulajdonviszonyaik vagy a reklámsugárzásnak szentelt műsoridő-hányaduk alapján szokták besorolni – így tesz például a műsorsugárzást szabályozó törvény is. E jellemzők azonban keveset árulnak el a műsorok tartalmáról és a célközönségről. Más szempontból közelít Lázár Guy (1986), aki a közösségi rádiók két csoportját különbözteti meg:

1. Vélemény-nyilvánítási adók: különféle mozgalmak, például a környezetvédők szócsövei.
2. Animációs vagy szervező rádiók: városnegyedek, kisvárosok, falvak lakóközösségeinek fórumai.

François Cazenave (1984) a közösségi rádiókat elsősorban a nyomásgyakorlás eszközének tekinti. Az alábbi csoportokat különíti el:

1. A társadalmi harc zászlóvivői: e rádióállomások többnyire a munkásosztály szemléletét és érdekeit képviselik. Ide sorolható például az 1977 májusában Párizsban alapított *Radio Grève* (Sztrájk Rádió) vagy a *Radio-SOS-Emploi* (SOS Munkát! Rádió), a Lorraine-vidéki acélipari munkások szócsöve.
2. A politikai harc zászlóvivői. Ide tartozik például a párizsi *Radio Libertaire* (Libertáriánus Rádió), de a szerző ide sorolja a környezetvédő adókat is.
3. Helyi közösségek fórumai: főként azok a rádióállomások tartoznak ebbe a csoportba, amelyek francia nyelvterületen, de idegen nyelven sugározzák műsorukat. Ilyen például az elzászi *Radio-Verte-Fessenheim*.
4. Örömrádiók: ezek az adók szinte kizárólag zenét sugároznak. Kerülnek a politikai és társadalmi témákat. Ilyen például a val-de-marne-i *Radio-Star*.

Elképzelhető egy harmadik osztályozás is, bár ez sem oldja fel a fenti besorolások mögött rejlő definíciós problémákat, és sem azzal nem számol, hogy az egyes rádióállomások profilja rendszerint igen szerteágazó. Előnye viszont, hogy igyekszik számba venni a célközönséget is:

1. Vallási adók: ilyen a *Radio Notre-Dame*, a *Radio Protestante* stb.
2. Etnikai adók: ide sorolható a *Radio Orient* (Kelet Rádió), a *Radio Shalom*, a *Radio Africa 1*.

3. Kommunális adók: ilyen például a *Radio Montmartre*, a *Radio Communauté* (Közösségi Rádió) stb.
4. Militáns állomások: *Ici et Maintenant* (Itt és Most), *Paris Plurielle*, *Féminin Pluriel* stb.

Tulajdonlás és finanszírozás

A közösségi rádiók többsége valamilyen egyesület tulajdonában van. Ezek az adók a törvény szerint nem sugározhatnak hirdetéseket. Költségeik javát egy állami alapból fedezik: ez a kereskedelmi rádiók adózott jövedelmének egy bizonyos hányadát osztja szét a non-profit állomások között. E jövedelmet rendszerint kiegészítik a műsorkészítők és a hallgatók önkéntes felajánlásai. Egyes állomások politikai szervezetek támogatását élvezik.³

A finanszírozás módja azonban távolról sem definiálja egyértelműen az egyes rádióállomások jellegét. Azok a helyi adók, amelyek a reklámsugárzásra alapozzák bevételeiket, éppúgy szolgálhatnak egy-egy közösséget, mint az egyesületek által működtetett non-profit rádiók. Mi több, a reklámsugárzás tekinthető a valódi függetlenség biztosítékának is: az állami támogatás és a bizonytalan egyéb bevételek helyett az ilyen állomások több különböző, egymástól független forrásra támaszkodhatnak – ezért nincsenek kiszolgáltatva egyetlen támogatónak sem. A reklámot sugárzó magánrádiók többsége – engedelmeskedve jól felfogott üzleti érdekeinek is – betölt közösségi funkciókat: elég felhozni a párizsi *Radio Shalom* példáját. Ez az adó fontos szerepet játszik a környékbeli zsidóság önszerveződésében, miközben hirdetésekből tartja fenn magát. Ha formális szempontból nem is, de funkcionálisan a független – egyetlen országos hálózathoz sem tartozó –, korlátozott vételkörzetű, magántulajdonú kereskedelmi rádiók java részét tehát nyugodtan tekinthetjük éppen annyira közösséginek, mint a hagyományos egyesületi adókat.

Új tömegkommunikációs modell

A globalizálódott média korában az információ rendszerint a központokból a perifériák felé terjed. A hallgatók ezért gyakran többet tudnak a világ másik végében történekekről, mint a saját szomszédságukban zajló eseményekről. Szakítva a hagyományos tömegkommunikációs modellekkel, a közösségi rádiók azzal hódították meg közönségüket, hogy a helyi eseményekre összpontosítanak. Műsoraikban voltaképpen magukkal a hallgatókkal foglalkoznak. A vienne-i *Radio Harmonie* közösségi állomás például így látja magát: „Azoknak a hallgatóknak szánjuk műsorainkat, akik gyakran velünk egy lépcsőházban laknak” (idézi Francillon 1994).

A hagyományos médiához csak az elit férhetett hozzá – a szélesebb közönség a műsornak csupán címzettje lehetett. A helyi rádiók ezzel szemben a média demokratizálását tűzték ki célul. Azokat a hallgatókat igyekeznek megszólaltatni, akik máshol nem jutnak szóhoz. Ez a hagyományos műsorgyártási technikákkal nem volt lehetséges – ezért igyekeztek olyan műsorokat kidolgozni, amelyek megkönnyítik és változatossá teszik a közönség részvételét a műsorokban. A párizsi *Ici et Maintenant* elmagyarázta hallgatóinak, hogyan csatlakoztathatják lemezjátszójukat a telefonkábelre, és így hogyan játszhatják le kedvenc számaikat a többi hallgatónak. A szintén párizsi *O'FM* 500 amatőr műsorkészítőit szerelte fel mobiltelefonnal, hogy bármikor adásba léphessenek.

A rádiós műsorsugárzáshoz folyamodó csoportok többsége a tömegkommunikáció főáramához képest alternatív értékeket képviselt. A szabad rádió voltaképpen az országos és a nemzetközi (műholdas) tömegmédia elleni reakcióként született. A hagyományos tömegközlés gyakran kritizált professzionalizmusával és rutinjával az amatőrizmust és a spontaneitást állította szembe. A „csináld magad” jelszava egyfelől szokatlan, friss hangnem megjelenését vonta maga után, másfelől azonban szakmai és technikai hibákat is. A kívülállóságot a zászlajukra tűző csoportok – mint a későbbiekben kiderült – szemük előtt tévesztették a műfaj adottságait, és gyakran hallgathatatlan műsorokat készítettek.

Az éterbe betörő új kultúrák fenyegették a szórakoztatóiparban uralkodó *status quo*-t és a hagyományos tömegkultúra csillagainak pozícióját is. Olyan irányzatokat tettek közkinccsé és hamarosan divattá, amelyek új értékekkel és személyiségekkel gazdagították a szórakoztatóipar kínálatát.

Új generáció a médiában

Nyilvánosságot kapott egy fiatal és ambiciózus nemzedék új világszemlélete. A társadalom peremére szorult csoportok a rádióban hatékony eszközre találtak ahhoz, hogy nézeteiket népszerűsítsék és legitimizálják. E nézetek legfontosabb elemei működőképes alternatívát nyújtottak a kor normáival és társadalmi-politikai preferenciáival szemben. Mi több, lassan beépültek a politikai diskurzusba is, és mára széles körben elfogadott társadalmi alapértékekké váltak. Ilyenek például a nők emancipációját célzó törekvések, a békemozgalom, a környezetvédelem és a többi. Röviden: a marginális csoportok értékei bekerültek a köztudatba – és ebben a szabad rádiók nem kis szerepet játszottak.

A szabad rádiókban kifejeződő legkülönbébb világszemléletek bizonyos szempontból koherens egészet alkottak. Hiába tűzték a műsorkészítők a legkülönbébb értékeket a zászlajukra, mondanivalójuk magva – a kulturális és társadalmi sokszínűség, az előítéletek elvetése, az emberi jogok tisztelete, a környezet védelme, a nyilvános cselekvés, az állampolgári felelősség hirdetése – azonos volt. Társadalmi hatásait tekintve tehát a sokféle szabad rádió egységes mozgalomként jelent meg.

Sok szempontból 1968 májusa tekinthető a szabad rádiós mozgalom közvetlen elődjének.⁴ A diáklázadások egy olyan nemzedék megerősödését jelezték, amely vehemensen igyekezett helyet szorítani magának egy túlnyomórészt konzervatív, gaullista társadalomban. Egyszersmind azt is jelezték, hogy példátlanul megnőtt az érdeklődés a közügyek iránt. A nemzedéki mozgalmak a társadalmi-politikai rendszer szinte valamennyi szegletét meg akarták reformálni.

E nemzedék olyan szubkulturális értékeket hozott felszínre, amelyek páratlan szabadságukkal – a korábbi szellemi és erkölcsi korlátok elvetésével – új utakat nyitottak a művészetek, a politikai gondolkodás és az állampolgári cselekvés előtt. Megtermékenyítették a közgondolkodást, lendületet adtak neki – és ezzel olyan irányba terelték, amely mind a mai napig normaértékű a nyugati társadalmak véleményformáló rétegei számára.

A helyi rádiók tömeges engedélyezése röviddel a szocialisták választási győzelme után kezdődött. Ám már a kalózkodás korszakában is széles körű társadalmi vita követte az illegális műsorsugárzók munkáját. Meddig tartható fenn az állam műsorsugárzási monopóliuma? Mi a média társadalmi szerepe? Az 1981-ben induló választási kampányban a politikai pártok részint az e kérdésekről alkotott nézeteikkel és az illegális műsorszórással kapcsolatban felvett álláspontjukkal határozták meg magukat.

A helyi műsorszolgáltatást a kezdetektől politikai kérdésnek tekintették a hatalomnak mind a helyi, mind az országos képviselői – és persze maguk a műsorkészítők is. Az illegális adókat működtető, sokszor militáns hangvételű csoportok a rádiót jórészt didaktikus célokra használták. A kor nyelvezetére oly jellemző „gerilla-rádió” kifejezés azt is jelezte, hogy a szabad rádiósok a francia forradalmi hagyományok örököseinek tekintik magukat. Hamarosan kiderült az is, hogy a rádió nemcsak a politikai propaganda hatékony eszköze,⁵ de a közvetlen politikai cselekvése is: ezt példázta az acélipari munkások sztrájkja 1978 márciusában, a Lorraine vidékén: a munkások a gyárban felállított rádió adón keresztül kommunikáltak a külvilággal, és mozgósították elvtársaikat.

A rádiókat kísérő vita legfontosabb pontjai a következőképpen foglalhatóak össze:

1. A független állomások fenyegették az állam sugárzási monopóliumát. Az állam információs monopóliuma Franciaországban a 15. századra nyúlik vissza, amikor XI. Lajos a postának – az állami műsorsugárzók őseinek – adta e jogot. Az információ hatalom. A médiatartalom – formális vagy informális – ellenőrzése pedig megengedi a mindenkorinak, hogy befolyásolja a népesség politikai nézeteit. Olyan értékes fegyver ez, amelyről egyetlen politikai hatalom sem mond le szívesen.

2. A független rádiók helyi jellege veszélyt jelentett az állam szervezeti struktúrájára. Egy olyan bürokratikus és centralizált országban, mint Franciaország, hagyományosan nagy hatalom összpontosul a központi apparátus kezében. A helyi rádiók ezzel szemben a kisközösségek szerveződését segítették elő. Olyan fórumot teremtettek, amelyen a lakosság közvetlenül a nyilvánosság elé tárhatta nézeteit, ugyanakkor – korábban soha nem tapasztalt mértékben – felgyorsult a közösségeken belüli információáramlás is. Egész létükkel az önálló állampolgári kezdeményezést testesítették meg. Teret adva a kulturális és szellemi sokszínűségnek, szembeszálltak az állam és az állami média uniformitása által sugalmazott társadalmi-kulturális egység illúziójával.⁶

3. A tömegkommunikációban közvetített tartalmak ellenőrzésének egyetlen hatékony módja a tömegkommunikációs monopólium. A „drótnélküli telefon” megjelenésétől kezdve a rádiót másként kezelte a törvény, mint a nyomtatott sajtót. A törvény viszonylagos szigorúságát a kétféle médium közötti különbség magyarázta: a rádió azonnal reagálhat a legváratlanabb eseményekre is, gyakorlatilag korlátlan hallgatósághoz juthat el, és olyan társadalmi rétegeket is mozgósíthat (mint például a funkcionális írástudatlanokat), akikre a nyomtatott sajtó soha nem lehetne befolyással. Míg az írott sajtóban a tartalom megszületése és megjelenése között mód van a közvetlen ellenőrzésre, a rádióban erre rendszerint nincs lehetőség. Röviden: a központi irányítás szemében a független rádiók veszélyt jelentenek a politikai egyensúlyra – ezért a világon szinte mindenütt korlátozzák a számukat, vagy legalábbis a vételkörzetüket.

4. A „zöld” értékek megjelenítése a szabad rádiókban ellentétben állt egyes iparágak képviselőinek érdekeivel. Nem egy állomás kifejezetten azzal a céllal született, hogy támad-

ja valamelyik környezetromboló beruházást – ilyen például a *Radio-Anti-Radiale*, amelyet azért hoztak létre, hogy a Párizs környékén épülő Vercingetorix autópálya ellen tiltakozzanak. Ám nemcsak a nagytőke bizonyos csoportjai kerültek szembe a szabad rádiókkal: egyes környezetvédő adók magával a kapitalista társadalommal is szembeszegültek, amennyiben zöld propagandájuk gyakran a fogyasztói társadalom folytonos kritizálásával, a luxusfogyasztás és a pazarlás támadásával párosult. Ez pedig kihívást jelentett azoknak az alapértékeknek és konszenzusoknak is, amelyekre a társadalom közvetlenül építkezett.

A média demokratizálása?

A tömegmédia a tömegekhez szóló média volt – a műsorkészítők új generációja viszont a tömegek médiumává kívánta változtatni a rádiót (Barnard 1989). A szabad rádiók igyekeztek az egyirányú kommunikációt, az országos és nemzetközi média e hagyományos jellemzőjét kétirányúvá tenni. A független adók olyan új technikákat dolgoztak ki, amelyekkel bevonhatták a hallgatót is a műsorgyártásba – vagy ahogy megfogalmazták: fogyasztói státusából állampolgári státusba kívánták emelni (Goret 1992).

A mindennapi tapasztalat azonban azt bizonyította, hogy e törekvések nem hoztak sikert. Elmaradt az az érdeklődés, amelyet a rádiók aktivistái adottságnak tekintettek. A szélesebb közönség nem tartott igényt az interaktivitás mértékének növelésére – a rádiók és a hallgatók közötti párbeszéd ma túlnyomórészt ismét az olyan hagyományos megoldásokra korlátozódik, mint a telefonbeszélgetések. A szabad rádiók ma már nemcsak a közönség részvételét nem bátorítják, de gyakran az aktív műsorkészítők táborát is megszürik. Jellemző az egykor úttörőként számon tartott, a legelső párizsi kalózkodók között induló *Ici et Maintenant* kudarca: a műsorkészítők által felvetett kérdésekre – a sűrűn ismételt telefon-számok ellenére – ma néha órákig egyetlen hallgatói válasz sem érkezik.

A helyi rádiók a kilencvenes évek közepén

A francia médiaszíntér ma távolról sem azt a képet nyújtja, amelyet a nyolcvanas évek elején. Számos – egykor közösségiként induló – rádióállomás megszűnt, más adókkal fuzionált vagy profilt változtatott. Az egykori aktivisták más foglalatosság után néztek, vagy professzionalizálódtak, és a kereskedelmi szektorban helyezkedtek el.⁷ Többnyire sem a sugárzott műsorok, sem a műsorgyártók törekvései nem azonosak az egykoriakkal. Az experimentális technikák átadták helyüket a hagyományos eljárásoknak. A korlátozott vételkörzetű adó ma már nem az önkifejezés eszköze, hanem a rutin és a fáradt kötelességtudat által működtetett, gyakran unalmas és önisméltó műsorok tárháza. Az egyes állomások profiljai közötti különbségek elhanyagolhatóak. Mindezt tükrözik a hallgatottsági arányok is: 1993-ban a lakosság 1,8-3,3 százaléka követte figyelemmel valamelyik közösségi rádió műsorát. Ez az arány nem mérhető össze a nagy kereskedelmi-szórakoztató adók 60 százalékos hallgatottságával (Les chiffres clés... 1993).⁸

A gyakran anyagi és személyzeti gondokkal küszködő helyi állomásoknak súlyos problémákkal kell szembenézniük. Sok rádióállomást felvásároltak az országos vagy nemzetközi kereskedelmi hálózatok. A kommercializálódás gyorsuló folyamata ma az egész országra jellemző. A helyi adók jelentős része a nagy kereskedelmi láncok kezében van. Ezek

a műsort Párizsból műholdon át továbbítják a helyi állomásokra – vagyis ismét egyfajta centralizáció tanúi vagyunk. A helyi hírek és hirdetések a minden órában szabadon hagyott, néhány perces „ablakokra” – a helyi stáb által gyártott rövid műsorblokkokra – korlátozódnak (Hennion és Méadel 1988). A műsorok egyedi jellegét a tömegtermelés uniformitása váltotta le. Az egykor alternatívnak tekintett önkifejezési forma integrálódott a tömegmédiá rendszerébe.

Ugyanakkor meg is termékenyítette a hagyományos médiát: egykori, korlátlanul tűnő szabadságát és tabumentességét ma is viszonthallhatjuk a kereskedelmi adók szóhasználatában és témaválasztásában. A dinamizmus, a fiatalos hangvétel, az argotikus szóhasználat – legalábbis az olyan, a fiatalabb rétegeket megcélzó kereskedelmi hálózatok műsorai-ban, mint a *Fun Radio* – előírásá vált, akárcsak az olyan témák megvitatása, mint a szabad szerelemé (Reynaert 1993). A szabad rádiók által népszerűvé tett zeneirányzatok egy része mára felkerült a slágerlistákra.

Ám a politikai és társadalmi kérdések eltűntek a rádiók többségének műsorából. A társadalmi kérdéseket megvitató értelmiségi műsorok önismétlővé váltak, és kicsúsztak a főműsoridőből, vagy teljesen kikoptak az adók kínálatából. A politika ma már jobbra csak a hírekben jelenik meg.

A média depolitizálódása a kommercializálódás szükségszerű következménye volt. Egy kereskedelmi rádió vezetője így fogalmazott: „Nem az a célunk, hogy minél több ember tetszését nyerjük el – mi azt igyekszünk elérni, hogy minél kevesebb olyan hallgató legyen, akinek nem tetszünk” (idézi Hennion és Méadel 1988). A politikai állásfoglalás sok hallgatót tántoríthat el.

A magán- és a nyilvános szféra

Ahogy a szabad rádiók tömeges megjelenése azt jelezte, hogy sokan intenzíven érdeklődnek a közügyek iránt, a kommercializálódás hulláma arról tanúskodott, hogy az emberek kiábrándultak a nyilvános cselekvésből, és a maguk módján keresik a boldogságot. Albert Hirschman *Shifting involvements* című művében (1985) a húszadik század második felének társadalmi folyamatait a magán- és a nyilvános-szféra ciklikus váltakozásaként írja le. Úgy érvel, hogy a magán- és a nyilvános szférának – mint a boldogság keresésének a nyugati társadalmakban bevett két legfontosabb alternatívájának – dichotómiáját követve a csalódás az egyik cselekvési formában az úgynevezett „inga-hatás” következtében a másik felé fordítja az embereket.⁹

Hirschman alapvetően lélektani tényezőkkel magyarázza a társadalmi folyamatokat: e változások legfontosabb kiváltó okaként a csalódást nevezi meg – vagyis azt, hogy az elvárások meghaladják a valós helyzetet. A kiábrándulás folyamata időt vesz igénybe: a csalódottságnak túl kell lépnie egy bizonyos szinten, mielőtt az érintett személy tudatosan felismerné, és ennek megfelelően módosítaná stratégiáját. A kiábrándulás Hirschman szerint az ember veleszületett sajátossága: örömet csak akkor érezhetünk, ha előbb feladjuk kényelmünket – az öröm forrása a kényelmetlenségből a kényelembe tett út.¹⁰

Elmélete a fogyasztói társadalom megerősödésével magyarázza azt, hogy a hatvanas években tömegek érdeklődése fordult a közügyek felé. A korábbi évek gazdasági fejlődése megteremtette a luxuscikkek fogyasztását. A fogyasztási cikkekkel szemben támasztott megnövekedett elvárások azonban szükségszerűen ahhoz vezettek, hogy egyre többen éltek

át csalódottságot. E kiábrándultság – összejátszva más körülményekkel – arra készítheti az embereket, hogy „felemeljék a hangjukat”. Itt most nem idézhetjük fel, hogy milyen hatások fordították a hatvanas évek fiataljait a közügyek felé. A kérdés az, hogy a szabad rádiós mozgalom, a nyilvános cselekvés e sajátos módja hogyan vált az egyéni boldogság forrásává, és hogyan vált e politikai fegyver sokak kezében a pénzcsinálás eszközévé?

Csalódás a helyi rádiókban

Hirschman számos olyan tényezőt felsorol művében, amely arra ösztönözheti az embereket, hogy a boldogulás egyéni útjait válasszák – az alábbiakban csak azokat idézem fel, amelyek a szabad rádiós mozgalom esetében is szerepet játszhattak.

1. Az első és legfontosabb mozgatóerő talán az, hogy a műsorkészítők számot vetettek azzal: a mozgalom legfontosabb céljai nem valósultak meg. A hallgatók közönye miatt a mozgalom egyik jelszava, a média demokratizálódása nem vált valósággá úgy, ahogyan a szabad rádiósok remélték: a hallgatóság aktívan nem jelent meg a médiában. E kudarc azt jelzi, hogy az eredeti célokat fogalmazták meg hamisan. Olyan célokat tűztek ki, amelyekre nem volt valós társadalmi igény. Ez a felismerés tehát arra készíthette a mozgalom aktivistáit, hogy otthagyják a szabad rádiókat, vagy új célokat tűzzenek ki maguknak.

2. Kiábrándultság származhat abból is, ha a kitűzött célok névlegesen megvalósulnak ugyan, de az eredmények kevésbé vonzóak, mint korábban becsülték. Márpedig kétségtelen, hogy a szabad rádiók sikerrel emelték be a kor politikai diskurzusába saját értékeiket, és tették azok jó részét kötelező érvényű normává. Ám tagadhatatlan az is, hogy ezek az értékek – elsősorban a társadalmi és kulturális mássághoz való jog – mégsem hoztak alapvető változásokat. A mindennapi gyakorlat arról tanúskodott, hogy a földi paradicsom mégsem érkezett el. Az eredmény ismét kiábrándultság és frusztráció.

3. A szabad rádiók hanyatlásában szerepet játszott a műsorgyártás „kiadási oldala” is. Az előzetes tapasztalatok és ismeretek hiányában tévesen becsülték fel a mozgalom aktivistái azt az időt és munkát, amelyet a rádió megkövetel tőlük. Függetlenül a műsorban megengedett spontaneitás mértékétől, bizonyos előkészületekre mindig szükség van – nem beszélve arról, hogy a műfaj a folyamatos megújulást is megköveteli híveitől. Másfelől vannak olyan időigényes tevékenységek – például a pénzkeresés –, amelyekről a mozgalom érdekében sem lehet lemondani. Kétségtelen, hogy az „idő-dilemma”, e látszólag másodlagos fontosságú tényező alapvető szerepet játszott a szabad rádiózás válságában.

4. A valóság más területeken is kompromisszumokra kényszerítette a műsorkészítőket. A kezdeti korszak amatőrizmus-kultusza és a spontaneitás dicsőítése a piacon hátrányt jelentett, mihelyt a nézők kegyeiért vívott küzdelemben megjelent a konkurencia is a piacon.¹¹ Mi több, az experimentalista törekvések nem vették tekintetbe a műfaj adottságait és határait sem. Márpedig a közvélemény-kutatások hosszú ideje arról tanúskodnak, hogy a rádió alapvetően háttérzajként működik, és nem köti le a hallgató figyelmének egészét. Ezért olyan műsorokat kell készíteni, amelyeket viszonylag könnyű követni. Vagyis nemcsak bizonyos adottságokra van szükség (például a tiszta beszéd készségére), de egyfajta professzionalizmusra is: a műsorok megkövetelik a rendszerességet, a szerkesztési irányelveket és így tovább. Általában az, hogy túlbecsülték a rádió szerepét a hallgatók életében, valamint az, hogy – különösen a kezdeti időszakban – sokszor egyoldalú, monoton, didaktikus, és gyakran militáns hangvételű műsorokat sugároztak, hosszabb távon elkerülhetetlenül ahhoz vezetett, hogy a hallgató csatornát váltott.

5. És persze megváltoztak a hallgatók is: azok, akik a műsorvezetők generációjának tagjaként korábban elkötelezettek voltak a közügyek iránt, szintén az egyéni boldogulás útjait járják. Megváltozott az érdeklődésük és megnőtt a szórakozás iránti igényük – egyszóval még abban az esetben is elfordulhatnak az őket megcélzó rádióállomástól, ha az valamegyest idomul a műfaj követelményeihez.

Márpedig a közönség elvesztése megkérdőjelezi a műsorsugárzás értelmét. Hallgatók nélkül a korábbi műsorok folytatása nem más, mint a hagyományok heroikus, mégis értelmetlen ápolása. Azok a helyi állomások pedig, amelyek hirdetésekből igyekeznek fenntartani magukat, a hallgatottságot követő rendszeres közvélemény-kutatások korában a közönséggel együtt elvesztik hirdetőiket is.

6. Sok műsorkészítő nemcsak a szabad rádióban rejlő belső ellentmondások, de a magánszféra vonzereje miatt is pályát váltott. Az effajta pályamódosítást támasztja alá az az érvelés, amely szerint a közjót a legjobban az egyén anyagi gyarapodása szolgálja. Ez a gondolatmenet – mondja Hirschman – különösen az értelmiség körében népszerű: a csendes tudományos munkát, mint a tekintélyes anyagi haszon forrását könnyű utilitáriánus alapon indokolni. Ez a gondolkodás alkalmas arra is, hogy feloldja a korábbi, nonburzsoá ideológiai elkötelezettséggel való belső inkonzisztenciát is.

Változó trendek

A fenti tényezők összességének hatására tehát a helyi rádiózás térképe egyes nyugat-európai országokban alaposan átrajzolódott a nyolcvanas évek eleje óta. Ma már alig található olyan rádióállomás, amely a kezdeti törekvések szellemében, stílusában és mondanivalójával, az egykori műsorvezetők irányításával működne. Azokban az esetekben pedig, amelyekben elég erős közösség állt az adott rádióállomás mögött ahhoz, hogy a mai napig biztosítsa a folytonosságot, az egykori célkitűzések – a kordivat változásait is követve – deformálódtak, átalakultak, és rendszerint visszafogottabbakká váltak. A műsorkészítők többsége pályát módosított, vagy a kereskedelmi szférában helyezkedett el.

A közönségnek meg kell adni azt, amit megkövetel – a korlátozott vételkörzetű rádiók pedig ezt tették. Többségük nagyra törő céljait az elvárásokhoz igazította. A rádió a kilencvenes évekre ismét elfoglalta azt a helyet a hallgatók életében, amelyet egyszer már betöltött az állami sugárzási monopólium idején – távol a társadalmi-politikai küzdelmekről, a magánélet kellemes, ám jelentéktelen kísérőjeként.

JEGYZETEK

¹ A „kalóz” kifejezés a sajtótól származik. Eredetileg azoknak az engedély nélküli rádióknak a megjelölésére használták, amelyek az ötvenes években az Északi-tengerről sugározták műsorukat Nagy-Britanniába.

² Egyes szerzők szerint a szocialisták győzelme után inkább Mitterand nagy nyilvánosságot kapott nyilatkozata, mint az új kormány belső meggyőződése vezetett a frekvenciák felszabadításához (Cojean és Eskenazi 1986).

³ Ilyen például a párizsi *Radio Libertaire*, amely a nemzetközi anarchista szövetségek támogatásával működik.

⁴ Nem egy rádióállomást, például a forcalquier-i *Radio Zinzine*-t volt hatvannyolcasok alapítottak.

⁵ A rádiót először Hoover elnök 1928-as választási kampányában használták propagandacélokra.

⁶ Raymond Barre miniszterelnök így fogalmazott 1979-ben: „A helyi rádiók az anarchia hatékony eszközei.”

⁷ A kereskedelmi rádiózás súlyát – és vonzerejét – jelzi, hogy ez a szektor a teljes hirdetési piac 8-10 százalékát foglalja el.

⁸ A legnagyobb országos kereskedelmi hálózatok az *NRJ*, a *Fun* és a *Skyrock*.

⁹ Ha A stratégia kudarcot vall, tipikusan az ellentétes B stratégiát választják, ahelyett, hogy csupán módosítanák az előbbi bizonyos elemeit.

¹⁰ Bővebb magyarázat helyett Hirschman G. B. Shaw-tól idéz: „Két tragédia van az életben. Az egyik az, ha az ember nem kapja meg, amire vágyik. A másik az, ha megkapja.”

¹¹ Az ezzel járó anyagi megrendülést egyre nehezebb kiheverni. Ha az állomás pénzforrások hiányában nem képes tartani a kor technikai és infrastrukturális színvonalát, rövid időn belül mind jobban lemaradhat a kiélezett versenyben.

IRODALOM

Albert, Pierre: *Histoire de la radio-télévision*, PUF (Que sais-je? No. 1904), Paris, 1981.

Bajomi-Lázár Péter: Tömegkommunikációs forradalmárok, avagy a kereskedelmi rádiók esete a tömegkultúrával. *Törökfürdő*, 1996/4.

Barnard, Stephen: *On the Radio*. Music radio in Britain. Open University Press, Philadelphia 1989.

Cazenave, François: *Les Radios Libres*, Presses Universitaires de France, Paris, 1984.

Cojean, A.–Eskenazi, F.: *FM – La folle histoire des radios libres*, Editions Graessets et & Fasquelle, Paris, 1986.

Community Media? Vol. II. *Education and Culture*, Council of Europe, Strasbourg 1980.

Francillon, Claude: La radio des oreilles, *Le Monde*, October 2–3. 1994.

Goret, Guido: Az állam és a piac között: a független rádió hangja. *Parola füzetek*. A közösségi rádiózásról. Közösségfejlesztők Egyesülete. Budapest, 1992.

Hennion, A. et Méadel, C.: *Radios, réseaux, régies*. Paris, 1988.

Hind, John and Mosco, Stephen: *Rebel Radio*. The full story of British Pirate Radio. Pluto Press Ltd., London 1985.

Hirschman, Albert: *Shifting Involvements. Private Interest and Public Action*. The Camelot Press, Southampton 1985. Reprint.

Lázár, Guy: Sok kicsi sokra ment, *Jel-Kép* 1986/1.

Les chiffres clés de la radio, France, 1993. Institut National de l'Audiovisuel Conseil Supérieur de l'Audiovisuel, Paris 1993.

Reynaert, François: Ados, sex and Fun. *Le Nouvel Observateur*, No. 1481, 1993 március 25–31.

Ricq, Charles–Guindani, Silvio et Devouassoux, Christophe: *Les Frontiers sur bande F.M.* Histoire et perspectives des radios locales dans la région du Lac Léman. Editions Anthropos, Paris 1986.

Robertson, Horace B. Jr.: A kalózádiók elhallgattatása. Az országhatáron kívüli tevékenységeket szabályozó nemzeti rendszert kritikai elemzése. *Műhely*, 1983. augusztus 11. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.

Sjöberg, Malin: *Community Radio in Western Europe*. AMARC Europe, 1994. June

Weymouth, Tony & Lamizet, Bernard (eds.): *Markets & Myths*. Forces for change in the European media. Addison Wesley Longman Limited, London & New York, 1996.

Schleicher Nóra

A DIGLOSSZIA ELMÉLETEI ÉS KRITIKÁJA¹

A klasszikus elmélet

A diglosszia elméletének megalkotója Charles Ferguson, aki a kifejezést 1959-ben használta először. Az általa adott meghatározás a következő: „A diglosszia olyan viszonylag állandósult nyelvi helyzet, amelyben az elsődleges nyelvjárások mellett (melyek között lehet egy sztenderd vagy több regionális sztenderd nyelvváltozat) van egy azoktól erősen eltérő, nagymértékben szabályozott (grammatikailag gyakran bonyolultabb), föléhelyezett változat is, amely irodalmi, s amelyet vagy egy korábbi időszakban, vagy egy másik nyelvközösségben hoztak létre, s amelyet nagyrészt iskolai oktatásban sajátítanak el, és többnyire írásban és formális (hivatalos) beszédalkalmakkor használnak a nyelvközösség tagjai, de amely a mindennapi társalgásban nem használatos a közösség egyetlen szektorában sem” (magyarul Pap–Szépe 1975:310).²

Ferguson a diglosszikus helyzet négy jellegzetes példáját említi: Svájcot, Görögországot, Haitit és az arab országokat. Ezekben az országokban két funkcionálisan erőteljesen elkülönülő nyelvváltozatot használnak, az úgynevezett *high* (emelkedett) és *low* (közönséges) nyelvváltozatot. Svájcban az emelkedett (E) nyelvváltozatot a standard német, a közönségeset (K) a svájci német, Görögországban az E-t a görög nyelv *katharevousa* változata, a K-t a *dhimotiki* vagy *demotikus* változat, Haitin az E-t a standard francia, a K-t a haiti kreol, az arab országokban pedig az E-t a klasszikus arab, a K-t pedig az adott ország helyi köznyelve képviseli.

Az emelkedett változatot formális helyzetekben használják, például vallási szertartásokon, parlamenti beszédekben, újság vezércikkeiben, általában ez az irodalom, és általában az írott formák nyelve. A közönséges változatot ugyanakkor az informális beszélgetésekben, a családban, a piacon, viccmondáskor stb. használják. A két nyelvváltozat funkcionális elkülönülése igen erőteljes, nem megfelelő helyzetben történő használatuk megütközést, megbotránkozást kelt. A funkciók megoszlásában az egyes országok között természetesen különbség lehet.

A két változat közötti további különbségek, melyekre részben már a definíció is utalt, a következők.

A közönséges nyelvváltozatot az ország minden lakosa anyanyelveként, természetes úton, a családban sajátítja el. Az emelkedett nyelvváltozatot, amely Ferguson meghatározása szerint az adott társadalom egyetlen csoportjának sem anyanyelve, a gyerekek az iskolai oktatás során, tehát formális körülmények között sajátítják el, így annak ismerete az iskolai

végzettség függvénye. Ebből következik, hogy az emelkedett nyelvváltozatot nem feltétlenül és nem egyformán jól beszéli egy ország minden lakosa.

Az E változatnak általában jelentős, nagyrabecsült irodalmi hagyománya, történelmi múltja van, míg a K változatra elsősorban szóbeliség jellemző. Az erőteljes standardizáció, azaz a nyelv szótárak, nyelvtankönyvek stb. által történő szigorú szabályozottsága az E változatra jellemző.

Részben ebből következően az E változatpresztízse jóval nagyobb, a megkérdozettek általában úgy vélekednek, hogy az E változat az igazi, tiszta, értékes nyelv, és a K csak ennek egy eltorzított, leegyszerűsített változata.

A két változat szókinccse nagyrészt fedi egymást, de egyes szavak, így például bizonyos tudományos szakkifejezések, csak az E, míg más szavak, például bizonyos háztartási eszközök neve, csak a K változatban létezik, és megint más szavaknak megvan az E és K megfelelőjük is. A két változat között, az esetek egy részében, például a standard német/svájci német esetében, a legnagyobb különbség a fonológia terén van, a szavak kiejtése, a használt hangok erősen eltérhetnek az E és K változatban.

Végül a definíció szerint a diglosszia stabil, hosszú ideje fennálló s feltehetőleg még sokáig fennmaradó állapot. Bizonyos körülmények, így például az írásbeliség és a telekommunikáció terjedése ugyanakkor a két változat közötti különbség elmosódásához, a nacionalizmus erősödése pedig az egységes nemzeti nyelv követeléséhez vezethet (s az országon belül komoly vitákat okozhat a kérdés, hogy a nemzeti nyelv alapja a K vagy az E változat legyen-e), s hosszú távon mindkét körülmény a diglosszikus állapot megszűnéséhez vezethet.

Fishman nézetei a diglossziáról

Fishman egy 1967-es cikkében Ferguson koncepciójából kiindulva módosította a diglosszia fogalmát. Véleménye szerint diglossziáról nem csak akkor beszélhetünk, ha egy nyelv két erősen eltérő változata él egymás mellett. Az E és K változat szerepét betöltheti két teljesen különböző nyelv és ugyanannak a nyelvnek bármely két változata is, sőt a funkcionálisan elkülönülő változatok számát sem korlátozza szükségszerűen kettőre. „Fishman használatában a diglosszia fogalma a nyelvi különbség bármely fokára vonatkozhat, az egy nyelven belüli, legkisebb stilisztikai különbségtől, egészen két, nem rokon nyelv használatáig, ebbe természetesen beletartozik a Ferguson által elfogadott tartomány is” (Fasold 1984:40).³

Fishman különbséget tesz kétnyelvűség és diglosszia között, és mindkét fogalmat a megszokottól némileg eltérően használja. Kétnyelvűségen annak az egyénnek a pszichológiai állapotát érti, aki egynél több nyelvváltozatot beszél, míg diglosszián a különböző kommunikációs célokra használt nyelvváltozatok társadalmi megoszlását érti. Négy lehetséges változatot különböztet meg.

Abban a társadalomban, ahol *kétnyelvűség és diglosszia egyszerre van jelen*, ott szinte a lakosság egésze beszéli mindkét nyelvváltozatot és a két nyelvváltozat funkcionális megoszlására a Ferguson által leírt E és K változatok elkülönülése jellemző. Ilyen társadalom például Paraguay, ahol szinte mindenki beszél spanyolul és guaraniul is, a spanyol felel meg az E változatnak, a guarani a K-nak, de a két nyelv nincs rokonságban egymással.

A következő lehetőség: *diglosszia kétnyelvűség nélkül*. Az ilyen társadalmakban két

teljesen elkülönülő társadalmi csoport él együtt, egyik az E, másik a K változatot beszéli és egyik sem beszéli a másik nyelvét. A Fasold által felhozott egyik példa a cári Oroszország, ahol a nemesség franciául, a nép pedig oroszul beszélt, a másik az afrikai, ázsiai gyarmatok, ahol az uralkodó réteg valamely európai nyelvet, a többiek pedig a helyi nyelv valamelyik változatát beszélték.

A harmadik lehetőség: *kétnyelvűség diglosszia nélkül*. Ezen társadalmak számos tagja kétnyelvű, de a két nyelv(változat) között nincs funkcionális megoszlás, mindkettő használható bármely helyzetben. Ez a nagy társadalmi változások korszakára jellemző átmeneti állapot, amikor a társadalomban végbemenő demokratizálódás következtében a nyelvek közötti korábbi funkcionális megoszlás megszűnik, s amely előbb-utóbb a kétnyelvűség megszűnéséhez vezet.

Végül a negyedik változat: *sem kétnyelvűség, sem diglosszia*. Fishman definíciójának értelmében ez azonban csak elméleti lehetőség. Mivel szerinte a legkisebb stilisztikai variáció létezése esetén is fennáll a diglosszia, ahhoz, hogy erre a lehetőségre példát lehessen felhozni, olyan teljesen egalitáriánus társadalmat kellene elképzelni, ahol összesen egyetlen nyelvváltozat létezik, amelynek nincs semmilyen stilisztikai, dialektusbeli stb. variációja. Ilyen társadalom a valóságban nem létezik, nem csak azért, mert a teljesen egalitáriánus társadalom elképzelhetetlen, hanem mert még egy ilyen közösségben is létrejönne a nyelv különböző funkcióinak megfelelő különböző nyelvváltozatok. Feltehetően a legegaltáriánusabb társadalomban sem imádkoznának és veszekednének az emberek ugyanazon a nyelvváltozaton.

Fishman tehát erősen kitágítja a diglosszia fogalmát. Elfogadja azt is, ha az E és K változat nincs rokonságban egymással (lásd guarani–spanyol), és amennyiben a standard nyelv és annak egy dialektusa között funkcionális megoszlás van, ezt a helyzetet is diglossziának tartja. Ebből következik, hogy ugyanahhoz a standard nyelvhez (E változathoz) több dialektus (K változat) is tartozhat.

Fishman első változtatása Ferguson modelljén, azaz a nem rokon nyelvek diglossziaként való felfogása, amennyiben azok között funkcionális megoszlás jött létre, indokolt. Kétséges viszont az értelme, illetve haszna annak a korlátozásnak, hogy csak rokon nyelvek esetében beszélhetünk diglossziáról. A kérdés gyakorlati problémát is felvet, amennyiben nincs pontosan meghatározva, hogy a rokonság milyen foka lenne szükséges egy adott helyzet diglossziaként való elfogadásához.

Fishman második változtatása, a nyelvi különbség bármely fokának elfogadása azonban mindenképpen több problémát vet fel, mint amennyit megold. Ha szó szerint ragaszkodunk a definícióhoz, akkor minden nyelvi helyzet diglossziává válik, hiszen minden nyelvben léteznek a különböző funkcióknak megfelelő, némileg egymástól eltérő nyelvváltozatok. Ha nem ragaszkodunk szó szerint ehhez a meghatározáshoz, akkor felmerül a kérdés, hogy hol húzzuk meg a határvonalat, meddig beszélhetünk egy nyelven belüli variációkról és mikortól diglossziáról.

A diglosszia esetei Fasold felfogásában

Fasold (1984:44–50) a kérdést vizsgálva a diglossziának három érdekes alesetét ismer-teti. Ezek a következők.

Átfedő diglosszia (double overlapping diglossia).

Az átfedő diglosszia példájául a Mkilifi által leírt tanzániai helyzet szolgál. Tanzániában a számos helyi (*vernacular*) nyelv mellett kialakult egy *lingua franca* (eredetileg a kereskedelemben használt közös nyelv, amelynek segítségével az eltérő anyanyelvű beszélők érintkezni tudtak), a szuahéli, mely a nemzeti nyelvvé válás folyamatában van. Ugyanakkor széles körben használatos a volt gyarmatosítók nyelve, az angol, mely az általánosan használt nyelv a közép- és felsőfokú oktatásban, a politikában, kereskedelemben és a jogi ügyekben.

A szuahélivel a gyerekek általában már otthon is találkoznak, de az iskola alsóbb osztályaiban formálisan is elsajátítják. Ekkor a helyi nyelv funkcionál K változatként és a szuahéli tölti be az E változat szerepét. Mikor a gyerek középiskolába kerül, az oktatás nyelve angolra változik, ugyanakkor a gyerek általában elkerül otthonról, olyanokkal jár egy iskolába, akik más és más helyi nyelveket beszélnek, így a barátokkal, iskolatársakkal való informális beszélgetés nyelve a szuahéli lesz, amely betölti a K funkciót, az E funkció szerepét pedig az angol veszi át. A szuahéli tehát a szituációtól függően E és K funkciókat egyaránt betölthet. Fasold szerint az ilyen átfedő diglosszikus helyzet egyáltalán nem ritka.

Dupla diglosszia (double-nested diglossia).

A dupla diglossziára felhozott példa a Gumperz által leírt, Khalapur nevű indiai faluban tapasztalható nyelvi helyzet. A K változatnak a helyi nyelv (khalapur) felel meg, melyet a gyerekek anyanyelvként a családban sajátítanak el és informális helyzetekben használnak. Az E változatnak az iskolában, formális oktatás útján elsajátított, és formális szituációkban használt hindi felel meg.

A helyzet érdekességét az adja, hogy mind a K, mind az E változatnak van további két változata. A khalapur két változata az úgynevezett *moti boli* és *saf boli*. A moti bolit a családban, a közvetlen rokonokkal használják, a saf boli pedig a távolabbi rokonokkal használt és az idősebbek iránti tiszteletet kifejező nyelv. A saf boli valamivel közelebb áll a hindihez, mint a moti boli. Bizonyos értelemben tehát a moti boli K, a saf boli pedig E változatként működik. Ugyanakkor a hindinek is két változata létezik, az egyik, a helyi nyelvhez valamivel közelebb álló, az adott régióban általánosan használt beszélt hindi (*conversational hindi*), a másik a számos szanszkrit kölcsönszót használó, emelkedett, formális beszédek tartásakor használt, a közönség számára gyakran nehezen érthető szónoki hindi (*oratorical hindi*). Azaz a hindinek is létezik egy K és egy E változata. Az átfogó diglossziában két kisebb diglosszikus helyzet fedezhető fel.

Lineáris poliglosszia (linear polyglossia).

Fasold szerint a diglosszia harmadik alesete az úgynevezett lineáris poliglosszia, amelyre példaként hozza fel a Platt által elemzett *malaysiai* nyelvi helyzetet. Malaysiában az emberek többsége *számos nyelvet* beszél: beszél a kínai több változatát, köztük valamelyik helyi dialektust és a regionális köznyelvet, az angolnak informális és formális változa-

tát, valamint a standard maláj nyelvet és annak egy úgynevezett bazári változatát, mely a helyi kereskedelemben használt, alacsony presztízsű *lingua franca*.

Platt két szempontot figyelembe véve rendezi sorrendbe a nyelveket. Ezek a nyelvhasználat domíniumai (nyilvános–privát, formális–informális) és a nyelvek iránti beszélői attitűdök. Ennek alapján a hierarchia csúcsán a nyilvános, formális helyzetekben használt, magas presztízsű nyelvek állnak, az alján pedig a privát, informális helyzetekben használt alacsony presztízsű nyelvek.

Megkülönböztet emelkedett (*high*), középső (*medium*) és közönséges (*low*) változatokat, valamint egy közönséges alatti (*sub low*) változatot, melynek a csak a helyi kereskedelemben használt, bazári maláj *lingua franca* felel meg, és egy úgynevezett néma-emelkedett (*dummy high*) változatot, aminek az igen nagy presztízsű, de szinte senki által nem használt és csak igen kevésbé tudott észak-kínai dialektus, a mandarin kínai felel meg.

Malaysiában tehát a nyelvi helyzet a következőképpen alakul. Létezik két E változat, ezek a formális malaysiai angol és a *bahasa malaysia* (a nemzeti nyelvvé váló standard maláj nyelv), két középső változat, ezek az informális malaysiai angol és a regionális kínai köznyelv (*dominant Chinese language*), valamint egy vagy több K változat, a különböző helyi kínai dialektusok. Ezen kívül létezik egy néma-emelkedett változat, a mandarin kínai és egy közönséges alatti változat, a bazári maláj nyelv. A nyelvek iránti attitűd jelentősen különbözik és a nyelvek között funkcionális megoszlás van.

A lineáris poliglosszia ismertetett példája olyan szempontból érdekes, hogy a minden beszélőközösségben (*speech-community*) létező különböző nyelvváltozatokat itt egymástól erősen eltérő nyelvek képviselik, ami a nyelvváltozatok közötti funkcionális megoszlás, valamint az egyes változatokra vonatkozó attitűdök könnyebb tanulmányozását teszi lehetővé, hiszen a változatok itt egyértelműen elkülöníthetők egymástól. Jó példa ez arra, hogy a két-, illetve többnyelvűség tanulmányozása hogyan segítheti elő általánosabb szociolingvisztikai kérdések megoldását.

Fasold áttekintve a diglosszia szakirodalmát maga is megkísérli meghatározni a fogalmat: „A tágan értelmezett diglosszia azt jelenti, hogy egy közösség nyelvi repertoárjának egy magasra értékelt metszetét (amelyet általában nem először, hanem később, tudatosabban és általában formális oktatás útján sajátít el), olyan szituációk számára tartja fenn, melyeket formálisabbaknak, ellenőrzöttebbeknek tart, és egy kevésbé magasra értékelt szegmensét e nyelvi repertoárnak (amelyet legelőször tanulnak meg, minimális tudatos erőfeszítéssel vagy anélkül), s amely bármely fokú nyelvi kapcsolatban állhat a magasra értékelt metszettel, a stilisztikai különbségektől a különböző nyelvekig, olyan szituációkban használja, melyeket informálisabbaknak, bizalmasabbaknak tart.” (1984:53). Fasold meghatározásában a két változat közötti funkcionális megoszlást, illetve a két változat elsajátításának eltérő módját veszi figyelembe és egyetért Fishmannel abban, hogy a két (vagy több) változat szerepét egyaránt betölthetik különböző nyelvek és ugyanannak a nyelvnek különböző változatai.

A diglosszia elméletének Williams-féle kritikája

A diglosszia elméletének egyik legerőteljesebb kritikus a Glyn Williams. Williams *Sociolinguistics* című könyvében a szociolingvisztika számos, nagyhírű elméletének adja konfliktus-elméleti megközelítésű, marxista kritikáját.⁴ Véleménye szerint a szocioling-

visztika általánosan elfogadott elméleteit alapvetően a funkcionista megközelítés jellemzi. Ezen az alapon bírálja Ferguson és Fishman diglosszia elméletét is.

Véleménye szerint az indukció módszerét alkalmazó Ferguson diglosszia elmélete kizárólag deskriptív. Egyértelműen funkcionista elméleti megközelítésre utal, hogy a különböző nyelvváltozatok által betöltött különböző szerepekről beszél, de nem ad magyarázatot arra, hogy a két nyelvváltozat funkcionális elkülönülésének milyen társadalmi okai vannak. Nem vizsgálja, Williams szerint, az elsősorban vizsgálandó kérdést, nevezetesen, hogy milyen az a társadalom, melyben különböző nyelvváltozatok funkcionális megoszlása létezik. Amennyiben mégis utal ilyesmire, úgy a két nyelvváltozat funkcionális megoszlásának konszenzusos jellegét hangsúlyozza, semmiféle utalás sincs a hatalom szerepére, illetve arra, hogy ki is profitál a nyelvváltozatok ilyen megoszlásából.

Hibáztatja Fergusont a két nyelvváltozat elnevezéséért is. A „high” és „low” kifejezések szerinte aligha nevezhetők természetesnek. Valamint azért is, hogy a K változatot nyelvtanilag egyszerűbbnek írva le, a politikai különbséget nyelvi köntösbe rejti. „Ferguson indukció útján jut el a diglosszia fogalmához, és nem szentel figyelmet a fogalom elméleti problémákkal való kapcsolatának. Valójában úgy tűnik, hogy nincs is tudatában annak az implicit elméletnek, mely tipológiai és fogalmi formulája mögött meghúzódik. Egy leíró formulát kapunk, amelynek elemző értéke korlátozott, és majdhogynem megdöbbentő, hogy az évek során ennek az elképzelésnek a szociolingvisták ilyen sok figyelmet szenteltek” (Williams 1992:97).

Nincsen sokkal jobb véleménnyel Fishman módosított változatáról sem. Az ő megközelítése is funkcionista szempontú, hiszen éppen ebben a pontban, a két nyelvváltozat funkcionális megoszlásában ért egyet Fergusonnal. Williams szerint Fishman modelljének elméleti háttere sokkal megalapozottabb mint Fergusoné, ez az elmélet azonban durkheimi elvekből kiinduló, a parsonsi strukturális funkcionizmus alapján álló, determinisztikus, evolucionista elmélet, mely semmilyen jelentőséget nem tulajdonít a hatalom és konfliktus, Williams szerint kulcsfontosságú, szerepének.

Fishmannek a kétnyelvűség és a diglosszia különböző variációira alapuló tipológiájából Williams szerint az olvasható ki, hogy Fishman a kétnyelvűséget átmeneti jelenségnek tartja, amely a modernizáció során szükségszerűen megszűnik, a többségi nyelv válik az általános kommunikáció nyelvéné, a kisebbségi nyelv megszűnése pedig elkerülhetetlen szükségszerűség. A sem kétnyelvűség, sem diglosszia állapota Fishman szerint csak az igen kicsi, elszigetelt, teljesen egalitáriánus, differenciálatlan társadalmakra jellemző. Williams úgy véli, hogy ez a meghatározás a magát felsőbbrendűnek tartó nyugati ember arroganciáját fejezi ki az úgynevezett primitív népekkel szemben, ahol hiányoznak a differenciált szerepek, a közvetlen kommunikáció a jellemző, s amely a mechanikus szolidaritásra⁵ épülő társadalom archetipikus példája.

A diglosszia kétnyelvűség nélkül az olyan társadalmakra jellemző, ahol két beszélőközösség létezik, melyekre a szerepmegoszlás jellemző, az eltérő szerepek így korlátozzák az egyes beszélőközösségek számára elérhető nyelvi repertoárt is. A két beszélőközösség közti interakció hiánya úgyszintén elkülöníti a két közösséget. Gazdasági és politikai tényezők, osztálytagolódás formájában mégis egységbe fogják a két beszélőközösséget. „Így a társadalmi osztályok kötöttek, ami azt jelenti, hogy az osztályok nem foghatók fel a kölcsönös antagonizmus szempontjából, mint a konfliktus-modellben, hanem pusztán a politikai és

gazdasági különbségek reflexiójaként léteznek” – mondja Williams (1992:101). Ez a típus gazdaságilag elmaradott, alacsony mobilitású társadalmakra jellemző.

Kétnyelvűség és diglosszia egyidejű jelenléte az olyan viszonylag nagy és összetett beszélőközösségekben fordul elő, ahol szerepek sora áll rendelkezésre, és e szerepek a beszélőközösség összes tagja számára elérhetők. Williams szerint Fishman, hogy megmagyarázza a nyelvhasználatban megmutatkozó változatosságot, arra a modernizációs tézisre épít, mely a társadalmat egy tradicionális, osztatlan formából kialakuló modern komplex formának tartja, ahol a komplexitás fokát a szerepek sokfélesége jelzi. A különbségeket az otthon belül történő eltérő szocializációval magyarázza, és nem veszi figyelembe a különböző intézmények közti politikai, hatalmi konfliktusokat.

Végül a negyedik lehetőség, kétnyelvűség diglosszia nélkül, Fishman szerint olyan helyzetekre jellemző, amelyekben a társadalmi változás a korábbi konszenzusos értékek és normák megszűnéséhez vezet, bármely nyelvváltozat használható bármely szerepben. Ez azonban csak átmeneti állapot, mely végső soron egy új, konszenzuson alapuló állapot létrejöttéhez vezet, mikor is a magasabb státuszú többségi nyelv fokozatosan átveszi a kisebbségi nyelv szerepét. Az egyének a magasabb státusz elnyerése érdekében önként mondanak le kisebbségi nyelvükről, s választják a nagyobb státuszú nyelvet, így a kétnyelvűség szükségszerűen megszűnik. A folyamatot elősegítik a modernizáció olyan tényezői, mint az urbanizáció, az industrializáció, a kommunikáció bővülése. Fishman leírásában a folyamatra az önkéntes asszimiláció jellemző – mondja Williams, és az asszimilációt a kiváltságos csoportba való, minden komplikációtól mentes beilleszkedés követi. Fishman a társadalmi mobilitásnak arra a hagyományos tételére épít, mely szerint ha az egyén készséges és igyekvő, akkor semmilyen akadály nem állja útját a társadalmi létrán való feljebbjutásban. Ugyanakkor semmilyen formában nem említi meg a kapcsolatot, amely egy adott társadalom domináns nyelve és a termelés között fennáll, vagyis például azt, hogy ha a nyelvi asszimiláció nem sikerül, az a munkavállalásból és így, Williams szerint, a túlélésből való kizáráshoz vezethet.

A diglosszia fogalma a kritikák ellenére is termékeny

Williams számos szempontból érdekes kritikája ellenére a diglosszia elmélete a kétnyelvűségi kutatások során eddig megszületett legátfogóbb értelmezési keretet nyújtó koncepció, amelynek különböző módosított változatait a bilingvizmus vizsgálatának számos területén alkalmazzák. Így a diglosszia fontos szerepet játszik olyan, a szociolingvisztika által gyakran vizsgált kérdések magyarázatában, mint a nyelvválasztás és a nyelvi attitűdök.

A nyelvválasztást (azaz azt a folyamatot, melynek során a kétnyelvű emberben megszületik a döntés, hogy az adott szituációban melyik nyelvét használja) magyarázó számos elmélet egyike éppen a diglosszia elmélete, mely a kétnyelvű személy nyelvválasztását a két nyelvváltozat által betöltött eltérő funkcióval, illetve az erre vonatkozó normatív konszenzussal magyarázza.

A nyelvi attitűdök kutatói pedig különös érdeklődéssel fordulnak a diglosszikus helyzetek E és K változatai iránt megnyilvánuló beszélői attitűdök felé. Számos kutató próbálta igazolni azt, a két nyelvváltozat által betöltött eltérő funkciókra alapozott feltételezést, hogy a diglosszikus helyzetek kétnyelvű beszélői bizonyos szempontokból, így például az olyan státuszt hangsúlyozó szempontokból mint intelligencia, siker, jólét stb. az E, más szempont-

okból, így például olyan *szolidaritást* hangsúlyozó szempontokból mint barátságosság, kedvesség, megbízhatóság stb. a K változatot értékelik magasabbra. A „*matched guise*”⁶ technikát alkalmazó kísérletek azonban ellentmondó eredményekre vezettek. Míg egyértelműen bebizonyosodott az E változat pozitívabb értékelése a státuszt hangsúlyozó szemantikai differenciál párokban,⁷ addig a szolidaritást hangsúlyozó párok értékelése bizonytalan eredményeket hozott. Egyes kísérletek igazolták a hipotézist, mások azonban azt találták, hogy ezen szempontok szerint is pozitívabb az E változat értékelése.

Befejezésül megállapíthatjuk, hogy a diglosszia egyike azon hasznos fogalmaknak, melyek pontos jelentéséről, határaitól nincs ugyan konszenzus a kutatók között, léte mégis számos jelenség jobb megértését tette lehetővé, s nyilván használhatóságának széles köre okán vált a szociolingvisztika egyik legnépszerűbb fogalmává.

JEGYZETEK

---

¹ Az alábbi tanulmány egy, a kényelvűségről szóló hosszabb dolgozat része.

² Pap Mária–Szépe György (1975, szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat.

³ Fasold, R. W. (1984): *The Sociolinguistics of Society*. Oxford, Basil Blackwell.

⁴ Williams, G. (1992): *Sociolinguistics: A Sociological Critique*. London, Routledge.

⁵ A mechanikus szolidaritásról magyarul lásd Durkheim, E.: A társadalmi munkamegosztásról. Részletek a szerző *De la division du travail social* című művéből. MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, Budapest, 1986. MTA soksz.

⁶ A kanadai Wallace Lambert által kifejlesztett, később széles körben alkalmazott technika, amelynek segítségével egy adott nyelvet beszélő közösség tagjai iránt megnyilvánuló attitűdöket méri.

⁷ Hétfokú skála két végpontján elhelyezkedő tulajdonságpárok, például okos–buta, barátságos–barátságtalan.

CONTENTS

CONTENT ANALYSIS OF PUBLIC TELEVISION NEWS PROGRAMS

Varga, Károly: STRATEGIC ANALYSIS OF PUBLIC OPINION
RESEARCH DATA

Lévai, Béla: MEDIA CRITICISM—PAST AND PRESENT

Horvát, János: PRESS AND POWER

Gellért Kis, Gábor: JEWEL AND TOY. REMARKS ON THE MEDIA LAW

Molnár, Péter: ON THE PROTECTION OF MINORITIES IN THE MEDIA
LAW

Terestyéni, Tamás: REQUIREMENTS OF PUBLIC MEDIA AND THE
MEDIA LAW

Siklaki, István: DEMAGOGY OF NEWSPAPERS' HEADS

Bajomi-Lázár, Péter: FROM GERILLA-RADIOS TO COMMERCIAL
NETWORKS. LOCAL RADIOS IN FRANCE

Schleicher, Nóra: THEORIES OF DIGLOSSIA AND THEIR CRITICISM

179 Ft